

TÜRK HALK EDEBİYATINDA “EŞEK”

Merve AKBULUT

Temmuz 2020

DENİZLİ

TÜRK HALK EDEBİYATINDA “EŞEK”

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Programı**

Merve AKBULUT

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Habibe KAHVECİOĞLU SARI

**Temmuz 2020
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Merve AKBULUT

ÖN SÖZ

Her topluluğun bir kültür sahibi olduğu ve dolayısıyla her kültürün ayrı bir topluluğu temsil ettiği bilinmektedir. Türk milletinin dili, töresi, dini, hukuku, düşüncesi ve olaylar karşısındaki davranışları geçmişten beri yaşamaktadır. Buna bağlı olarak da bir millî Türk kültürü vardır. Bir milletin kültürel yapısı en önemli zenginliğidir. Bu yapı, nesiller arasında önemli bir köprü görevi kurmaktadır. Edebî metinlere yansıyan unsurlar kültür ve çevre bağlamında görülmektedir. Edebî yaratmaları ortaya çıkarırken içinde yaşanan çevredeki malzemelerden yararlanılmaktadır. Bu yüzden bu yaratmalarda tabiata ilişkin unsurları görmek mümkündür. Bu öğelerin içinde hayvanlar önemli bir paydayı teşkil etmektedir. Çalışmanın temel amacı halk edebiyatı ürünlerindeki eşeği tespit etmektir. Buna bağlı olarak hazırlanan bu çalışmada halk anlatmaları ve anonim halk şiiri metinleri içerisinde geçen eşeğin metinlerdeki işlevini çözerek metinlerde ne şekilde yer aldığı ele alınmıştır.

Bu çalışma üç ana bölüm ve bunlara bağlı çok sayıda alt bölümlerden oluşmaktadır.

Konumuz hakkındaki temel materyal başlıca iki gruptan oluşmaktadır: Birincisi Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan lisansüstü tezler; ikincisi ise yazılı kaynaklardır. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'ndeki tezlerden halk anlatı türleri ve anonim halk şiiri türlerinden oluşan anahtar kelimelerle aratıp bulduğumuz 1005 çalışmadan örnek niteliği taşıyan 120 adedi değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde kavram olarak eşek kelimesi ve Türklere ait ilk yazılı eserlerdeki eşek kelimesinin ne şekilde geçtiğine dair bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde halk anlatılarındaki eşeğin işlevleri belirlenerek metinlere nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Türk Halk Edebiyatı ürünlerine dair tür ve şekil bilgileri verilmiştir. Verilen bilgilerde tezin hacmi gereksiz büyümesin diye ayrıntıya girilmemiş, temel kavramlar üzerinde kısaca durulmuştur. Metinler incelenmeden önce tüm metinler kendi içinde tasnif edilmiş, her metine ait alt başlıklar yazılmıştır. Bu alt başlıklarda eşeğin işlevleri üzerinde durulmuştur. Yazılı kaynaklardan elde edilen metinler kaynakta geçtiği şekilde sunulmuştur.

Üçüncü bölümde halk anlatılarındaki eşeğin işlevleri tasnif edilerek grafikleştirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise sonuç ve yararlanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Öncelikle tez konumu seçerken bana yardımcı olan, çalışmanın tespitinde planlanmasını, araştırılmasını ve yürütülmesini sağlayan, kaynak temini, yöntem konularında yardımcı olan, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemi asla unutmayacağım saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ'ye teşekkür ederim. Yoğun çalışmaları arasında vakit ayırıp bana yol gösteren, isteklerimi göz önünde bulundurup bana fikir veren, bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Habibe KAHVECİOĞLU SARI'ya sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım. Çalışma süresince kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük ilgiyle bana yararlı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan değerli Arş. Gör. Kadirhan ÖZDEMİR'e, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen, çalışmam boyunca bana ümit ve destek veren kıymetli Arş. Gör. Fatma Zehra BOLAT'a teşekkür ederim. Hayatımın her anında yanımda olan, maddi ve manevi desteğini hep üzerinde hissettiğim kıymetli aileme ve Yunus KOCATÜRK'e teşekkür ederim.

Merve AKBULUT

Denizli/2020

ÖZET

TÜRK HALK EDEBİYATINDA EŞEK

Akbulut Merve
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Programı
Tez Yöneticisi: Dr.Öğr. Üyesi. Habibe KAHVECİOĞLU SARI

Temmuz 2019, IX+ 155 Sayfa

Tarım ve hayvancılığa dayalı çok eski bir geçmişimiz vardır. Hayvancılık, Türklerin ekonomileri için çok önemlidir. Yaşanılan ortam hayvanlardan yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Bu kaçınılmaz birliktelik hayvanların insanların düşünce dünyasına, sözlü ve yazılı edebiyatına kısacası kültürüne mühim etkiler sağlamıştır. Türkler, hayvanlarla sıkı ilişkiler kurup onları gündelik yaşamlarına ve bunun sonucunda da folklor ürünlerine dâhil ederler. Mitten destana, efsaneden masala, masaldan türküye halkın ürettiği her türde hayvanlar karşımıza önemli bir unsur olarak çıkmaktadır. Bu hayvanlardan biri de çalışmamızın ana konusunu teşkil eden “eşek”tir.

Bu çalışmada giriş, üç ana bölüm ve bu ana bölümlere ait alt başlıklar dâhilinde incelenmiştir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntem ve teknikleri konusunda bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm “Kavram Olarak Eşek Kelimesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde eşek kelimesinin etimolojisi yapılarak Türk kültürüne ait ilk yazılı eserlerde eşeğin ne şekilde geçtiğine dair bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm “Türk Halk Edebiyatında Eşek” başlığını taşımaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan halk anlatılarında, kalıplaşmış ifadelerde ve anonim halk şiirindeki eşeğin işlevleri belirlenerek metinlere nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Eşeğin anlatılardaki rolleri detaylı bir şekilde ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölüm “Halk Anlatılarındaki Eşeğin İşlevleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde tespit edilen metinlerden yola çıkılarak işlevler grafikleştirilmiştir. Grafikler analiz edilip yorumlanmıştır. Bulgulardan yola çıkarak anlatı türlerinde hangi işlevin daha çok karşımıza çıktığı belirlenmiştir.

Çalışma “Sonuç”, alfabetik sıraya göre verilen “Kaynaklar” ve “Fotoğraflar” ile sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Halk Bilimi, Eşek, Halk Anlatıları, Anonim Halk Şiiri

ABSTRACT

Master Thesis
Donkey in Turkish Folk Literature
AKBULUT Merve
University Of Pamukkale
The Institute Of Social Science
Turkish Language and Literature Department
Folklore Programme
Adviser of Thesis: Dr. Öğr. Üyesi Habibe KAHVECİOĞLU SARI

July 2020, IX+ 155 Page

We have very ancient history based on agriculture and animal husbandry. Animal husbandry is very important for the economies of Turks. The living environment makes it necessary to use animals. This inevitable association has had significant effects on world of thought, oral and written literature, in short, their culture. Turks establish close with animals and incorporate them into their daily lives and consequently in folklore products. All kind of animals produced by the people, from myth to epic, from legend to tale, from fairy tale to folk, appear as an important factor. One of these animals is the “donkey”, which is the main subject of our study.

In this study, the introduction is analyzed within three main sections and subheadings of these main sections. In the introduction part, information is given about the subject, purpose, methods and techniques of the research.

The first part is titled “The Word of Donkey as Concept”. In this section, the etymology of the word donkey is made and information is given about how the donkey passes in the first written works of Turkish culture.

The second part is titled “Donkey in Turkish Folk Literature”. The functions of the donkey in folk narratives, stereotypes and anonymous folk poetry, which are the subject of our study, are determined and how they are reflected in the texts. The roles of the donkey in the narratives were studied in detail and analyzed. The third part is titled “Functions of Donkey in Public Narratives”. Based on the texts determined in this section, the functions are graphed. Graphics are analyzed and interpreted. Based on the finding, it was determined which function appeared in the narrative types mostly.

The study ended with “Result”, “References” and “Photographs” given in alphabetical order.

Keywords: Turkish Folk Literature, Folklore, Donkey, Public Narratives, Anonymous Folk Poetry

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırma Yöntem ve Teknikleri.....	2
C. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
D. Araştırma Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
EŞEK KAVRAMI	
1.1. Eşek Kelimesinin Anlamı	5
1.2. Eşek Kelimesinin Etimolojisi.....	7
1.3. Türk Kültürüne Ait İlk Yazılı Eserlerde Eşek.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRK HALK EDEBİYATINDA EŞEK	
2.1. HALK ANLATIMLARINDA EŞEK.....	14
2.1.1. Masallarda Eşek	15
2.1.1.1. Bilge Olarak Eşek	18
2.1.1.2. Sosyo - Ekonomik Gösterge Olarak Eşek.....	21
2.1.1.3. Mizah Sembolü Olarak Eşek.....	24
2.1.1.4. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	25
2.1.1.5. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek	27
2.1.1.6. Sihirli Eşek.....	30
2.1.1.7. Hiciv Sembolü Olarak Eşek	31
2.1.2. Efsanelerde Eşek	32
2.1.2.1. Bilge Olarak Eşek	34
2.1.2.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek.....	34
2.1.2.3. Keramet Unsuru Olarak Eşek.....	35
2.1.2.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek	37
2.1.2.5. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	39
2.1.3. Fıkralarda Eşek.....	40
2.1.3.1. Bilge Olarak Eşek	42
2.1.3.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek.....	46
2.1.3.3. Tasavvufi Bir Sembol Olarak Eşek.....	49

2.1.3.4. Hiciv Sembol Olarak Eşek	53
2.1.3.5. İroni Sembolü Olarak Eşek	55
2.1.3.6. Mizah Sembolü Olarak Eşek	58
2.1.3.7. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	61
2.1.3.8. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek	64
2.2. ANONİM HALK ŞİİRİNDE EŞEK	67
2.2.1. Mânilerde Eşek	68
2.2.1.1. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek	70
2.2.1.2. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	75
2.2.1.3. Mizah Sembolü Olarak Eşek	78
2.2.1.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek	79
2.2.2. Ninnilerde Eşek	79
2.2.2.1. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	81
2.2.2.2. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek	84
2.2.3. Türkülerde Eşek	85
2.2.3.1. Binit ve Taşıyıcı Unsur Olarak Eşek	86
2.2.3.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek	89
2.2.3.3. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	94
2.2.4. Tekerlemelerde Eşek	94
2.2.4.1. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek	96
2.2.4.2. Binit ve Taşıyıcı Unsur Olarak Eşek	98
2.2.4.3. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	99
2.2.4.4. Benzetme Unsuru Olarak Eşek	99
2.2.5. Bilmeceelerde Eşek	101
2.2.5.1. Benzetme Unsuru Olarak Eşek	103
2.2.5.2. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	105
2.2.5.3. Cevabı Eşek Olan Bilmeceler	109
2.2.5.4. Sıfat Unsuru Olarak Eşek	114
2.3. KALIPLAŞMIŞ İFADELERDE EŞEK	116
2.3.1. Atasözü ve Deyimlerde Eşek	116
2.3.1.1. Bilge Unsuru Olarak Eşek	119
2.3.1.2. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek	121
2.3.1.3. Benzetme Unsuru Olarak Eşek	124
2.3.1.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek	125
2.3.1.5. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK ANLATILARINDA EŞEĞİN İŞLEVLERİ

3.1. Halk Anlatılarında Eşegin İşlevlerinin Türlerine Göre Dağılımı.....	130
3.2. Halk Anlatılarında Eşegin İşlevlerine Göre Tasnifi.....	136
SONUÇ	143
KAYNAKLAR	146
FOTOĞRAFLAR.....	152
ÖZ GEÇMİŞ	155

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Masallarda Eşek.....	130
Şekil 2 Efsanelerde Eşek.....	132
Şekil 3 Fıkralarda Eşek.....	134
Şekil 4 Halk Anlatılarında Eşegin İşlevlerine Göre Tasnifi.....	136

KISALTMALAR DİZİNİ

akt	Aktaran
bkz	Bakınız
C.	Cilt
Haz	Hazırlayan
S	Sayı
s	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vd	Ve diğerleri
YYY	Yayın Yeri Yok
YTY	Yayın Tarihi Yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

“Türk Halk Edebiyatında Eşek” ismini taşıyan tezimizde eşeğin anlatı türlerindeki işlevleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada söz konusu hayvanın anlatı türlerinde ne gibi fonksiyona sahip olduğu ve anlam alanlarının tespiti yapılmıştır.

İnsanoğlu var olduğu günden beri tabiat ile iç içe yaşamaktadır. Bu sebeple tabiattaki diğer canlı ve cansız varlıklarla ilişki içerisinde olmak durumundadır. İnsan ve hayvan ilişkisi çok eski dönemlerden beri süre gelmektedir. Türklerin yaşam biçiminde hayvanların ve hayvancılığın önemi çok büyüktür. İnsan kimi hayvanın etinden, sütünden ver derisinden kiminin ise gücünden yararlanır. Bizim gibi geçmişinin çoğu tarıma ve hayvancılığa dayalı olan milletler için hayvanların ayrı bir yeri vardır. Türkler yaşamlarının içerisinde hayati bir şekilde yer tutan hayvanları, kültürel unsur olarak kullanırlar. İnsanların hayatlarında bu kadar içli dışlı olduğu hayvanlar onların düşünce dünyasına önemli derecede etki eder ve dillerine dolanıp kalır. Bunun sonucu olarak pek çok halk anlatısının kahramanı bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Bu hayvanlar arasında konargöçer veya kırsalda yaşayan yerleşik halkın gündelik yaşamının vazgeçilmez unsurlarından biri olan “eşek” önemli bir yere sahiptir. Genellikle inatçılığı ile tanınmasına rağmen, hayvanlar arasında sabrın, gayretin, bilgeliğin simgesi olur. Ulaşımın, taşımacılığın, harman kaldırmanın zor olduğu ve teknolojinin gelişmediği dönemlerde eşek insanoğlunun en büyük yardımcılarından biri olmuştur. Bu hayvan hayatımızın temel noktasında yer edinmiştir. Yüzyıllar boyunca insanoğlunun yükünü taşımış olan eşek anlatı türlerine de konu olmakta ve bu anlatı türlerinde birçok farklı işlev sürdürmektedir.

Türk Halk Edebiyatı türlerinde geçen hayvanlara dair şimdiye kadar birçok bilimsel çalışma yapılmış, yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda hayvanlar birçok farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bahsi geçen akademik çalışmalarda, hayvanların geçtiği anlatı türlerini ve bu türlerin şekil ve muhteva yapısını, kaynaklarını, tasniflerini ele almaktadır. Ancak literatür araştırmaları sırasında Türk halk edebiyatında eşek üzerine yapılan çok az çalışmaya rastlanılmıştır. Bu nedenle “Türk Halk Edebiyatında Eşek” tez konusu olarak seçilmiştir.

B. Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Türk Halk Edebiyatında Eşek konulu çalışmada konu ile ilgili yazılı ve basılı literatür taraması yapılmıştır. Çalışma metin merkezli bir yaklaşımla incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Türk kültürüne ait yazılı kaynaklar, halk anlatıları (masal, efsane, fıkra) ve anonim halk şiirleri (mani, türkü, ağıt, ninni, türkü, bilmece) oluşturmaktadır. Örneklerin az olması ve işlevlere uygun olmaması sebebiyle mitoloji, destan ve hikâye türlerine yer verilmemiştir. Alanla ilgili kuram ve uygulamalar ile yapılmış tezler incelenmiştir. Konuya ilgili bulgular tartışılarak konunun olgunlaşması sağlanmıştır. Yazılı kaynak olarak; kitaplardan, makalelerden ve tez bölümlerinden faydalanılmıştır. Gölbaşı İlçe Halk Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphaneden ve internetten yazılı kaynaklara ulaşma konusunda yararlanılmıştır. Bu amaçla araştırma; kaynak taramaya dayalı olarak, genel tarama tekniği ve içerik çözümlemesi ile elde edilen bilgilerin yorumlanmasıyla yürütülmüştür. Yapılan kaynak tarama çalışmaları sonucunda elde edilen materyalleri bir araya getirerek fişleme yapılmıştır. Fişleme yönteminden elde edilen bilgiler değerlendirilerek bu bilgiler doğrultusunda eşek üzerine yapılan çeşitli araştırmaların incelenmesi sonucunda on işlev tespit edilmiştir. Bu kapsamda bu işlevler halk anlatılarında araştırılmış ve elde edilen veriler grafikler halinde sunulmuştur.

C. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türklerin ekonomileri büyük ölçüde hayvancılık merkezli olmuştur. Yerleşik hayatın içerisinde tarım ile birlikte hayvancılık önemli bir yere sahiptir. Tüm bu yaşam biçimlerinin sözlü ve yazılı kültür ürünlerine etkisi açıktır. Mitten destana, efsaneden masala, masaldan türküye halkın ürettiği her türde hayvanlar karşımıza önemli bir unsur olarak çıkmaktadır. Bu çalışmada Türk Halk Edebiyatında Eşek olgusunun halk bilimsel bir çözümlemesinin yapılması amaçlanmıştır. Anlatı türlerinden yola çıkarak geçmişten günümüze eşeğin halk edebiyatındaki yeri bu türlerdeki işlevi üzerinde durulmuştur. Eşeğin hem günlük hayatımızı kolaylaştırdığı hem de eğlencelerimize konuk olduğu görülmektedir. Çeşitli alt başlıklar altında eşekle ilgili örnekler verilmiştir. Verilen örneklerden yola çıkılarak eşeğin sadece binek hayvanı olmadığı söylenilmek istenenin ifadesinde bir araç olarak kullanıldığı görülür. Aynı zamanda eşek sözcüğünün bir canlıyı ifade etmesinin ötesinde çok daha zengin bir anlam içeriğine sahip olduğu da görülmektedir. Böylece eşeğin sembolik bir anlamı ortaya çıkmaktadır.

D. Araştırma Konusunda Yapılan Çalışmalar

Çalışma konumuzu ilgilendiren makale ve kitap niteliğinde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında konumuza daha çok yakın bulduklarımızı içeriklerinden kısaca söz ederek kronolojik olarak sıralayacağız.

Kitaplar

15. yüzyılda Şeyhi tarafından kaleme alınan Harnâme, Türk edebiyatının ilk fabl örneğidir. 126 beyitten oluşan mesnevi türünde yazılan bir eserdir. Dört kısımdan müteşekkildir. İlk 12 beyit tevhit ve naat bölümünden oluşmaktadır. Sonra, padişahı metheden 26 beyitlik bir kısım gelmektedir. Bunun sonunda, sözü kendine getiren Şeyhi, kendi haline uygun bir hikâyeyle esas konuya girer ve eşeğin macerasını anlattıktan sonra sözü tekrar kendisine getirip eşek ile arasındaki benzer noktaları kaydetmiştir. Padişahı adalet isteyerek dua bölümüne yer vermektedir. Harnâme’de, çalışmaktan yorulmuş zayıf bir eşeğin besili öküzleri görüp onlara imrenmesi ve boynuz ararken kulağından ve kuyruğundan olması anlatılmaktadır.

Hayrullah Şanzumi 2016 yılında yayınladığı Üçüncü Harname (Eşek Kitabı) adlı kitabında eserin bir bakıma şanzımanı dağılmış bir milleti rehabilite etmek maksadıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Kitabın ilk başta eşeğe yönelik sosyolojik ilgiyi tahrik etmeye katkıda bulunacağını ve Türk kültürünün sosyolojik derinliğini anlamak için temel bir anahtar olduğunu dile getirmektedir. Kitapta yer alan şiirler, nükteler, hikâyeler, atasözleri, deyimler ve vecizelerin de bunun kanıtı olduğunu ifade etmektedir.

Editörlüğünü Hüseyin Arıkan ve Eren Akçiçek’in yaptığı ve 2017 yılında yayınladıkları Can dostum Arkadaşım Eşek adlı kitapta eşeğin farklı yönleri dile getirilmektedir. Kitapta Anadolu insanına sosyo-ekonomik olarak katkı sağlayan, Türk kültüründe önemli yere sahip, rehabilitasyon ve terapötik özellikleri bulunan asırlardır insana dost olmuş eşek hakkında bilgiler verilmektedir.

Makaleler

Gülda Çetindağ Süme’nin 2019 yılında yayınlanan “Bütünlüğe Ulaşma Yolunda Nasreddin Hoca ve Eşegi” adlı araştırma makalesinde Nasreddin Hoca’nın hayat

felsefesi içerisinde eşeği ile zıtlıkları ve bu zıtlıklardan hareketle bütünleyici ve benzerlikleri incelenmektedir. Çalışmadaki amacın Türk halkının zihninde yer alan değerler temsilcisi bir tipin, halkı yansıtırma biçimini ve halka yansıttıklarını incelemek olduğunu dile getirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞEK KAVRAMI

1.1. Eşek Kelimesinin Anlamı

Türk milletinin var olduğu günden bugüne kadar yaşam biçimi, yaşadığı coğrafyaya uyum sağlaması, dış dünyayı algıma biçimi kültürün oluşumuna imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda hayvancılık ve tarım Türk kültür tarihi içerisinde sözlü ve yazılı kültürel üretim ve üretilen kültürün devamlılığı ve taşınması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Günlük yaşam içerisinde ekonomik açıdan olduğu kadar besin kaynağı ve işlerde yardımcı olarak da kullanılan hayvanlar aynı zamanda pek çok kültürel unsurun yaratılmasına da vesile olur. İnsanlığın varoluşundan beri insanların, hayvanlarla sürekli bir etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Eski devirlerde avcılık yaparak yaşamlarını sürdüren insanlar zamanla hayvanları ehlileştirerek bir bakıma kendilerine yardımcı yetiştirirler. Hayvanlar, insanlık için besin kaynağı olmasının yanı sıra, yerleşik hayata geçtiklerinde tarlalarını sürmek için kullandıkları bir yardımcı, göçebe yaşamlarında yük taşıyıcı, savaşlarda binek olarak kullanılan bir yardımcı olur. Türkler binlerce yıllık geçmişinde birçok hayvan tanımaktadır. Zaman içinde değişiklik gösterse bile birçok hayvanı kutsal saymakta, bazılarının kötülük getirdiğine inanmakta ve bazı hayvanları da aileden biri olarak görmektedirler.

Halk bilimi alanında yapılan pek çok çalışmada hayvanlar çalışmanın öznesi olmuş ve çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Bu bağlamda eşek kelimesinin anlamları yapılan çalışmalarda sözlüklerden yararlanılarak ortaya konmuştur. Bu sözlüklerin başında gelen Güncel Türkçe Sözlükte eşek kelimesi atgillerden uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan olarak tanımlanmaktadır. Bir başka anlamı ise odun kesme, duvar örme, sıva yapma vb. işlerde kullanılan üç ve dört ayaklı sehpa olarak yer almaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.04.2020).

TDK'nin Tarama Sözlüğünde eşek kelimesinin anlamı; elma, ayva, armut gibi meyvelerin içinde çekirdek bulunan ve yenmeyen sert kısmı olarak geçmektedir(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.04.2020). Dilçin'in (1983: 86), Yeni Tarama Sözlüğünde ise kolay kolay yerinden kımıldamayan, ağır hareketli, tembel hayvan olarak geçer. Aynı zamanda eşek kelimesi yerine “çemender, eşecük ve gölük” kelimeleri de kullanılmaktadır. Gölük kelimesinin anlamı ise eşek, beygir gibi yük hayvanlarına verilen isim olarak geçmektedir(Dilçin, 1983: 96).

TDK'nin Derleme Sözlüğünde ise eşek kelimesi külük şeklinde geçmektedir. Külük kelimesinin bir başka anlamı ise boynuzlu olması gerektiği halde, boynuzsuz ya da kısa kırık boynuzlu hayvan olarak yer almaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.04.2020).

Misalli Büyük Türkçe Sözlükte eşek kelimesinin birden çok anlama sahip olduğu görülür. Birinci anlamı tek parmaklılardan, uzun kulaklı, attan küçük binek ve yük hayvanı, merkeptir. İkinci anlamı ise şüphe etmekten şüpheci olarak ifade edilmektedir(Ayverdi, 2010: 355).

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğünde eşeğin anlamı şu şekilde verilmektedir:

1. Odun kesmek için kullanılan üç ya da dört ayaklı sehpa.
2. Duvar örmek ve sıva yapmak gibi işlerde kullanılan dört ayaklı sehpa.
3. Hızarla odun kesmek için kullanılan tezgâh.
4. Üzerine herhangi bir şey koymaya yarayan destek.
5. Üç ayaklı sehpa.
6. Üzerinde ince odunları kesmek için kullanılan kalın ağaç ya da kütük.
7. Odun koyup yakmaya yarayan ızgara.
8. Sel gelen yerin önüne konulan iki ayaklı sehpa.
9. Odunu boyuna yarmak için kullanılan bir araç(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.05.2020).

Zoooloji Terimleri Sözlüğünde (1963), ise eşek tek parmaklılar (Perissodactyla) takımının atgiller (Equidae) familyasından bir memeli türüdür. Yüksekliği 120 cm'dir. Yele ve kuyruğu kısa kulakları uzundur. Yavaş ve sabırlı bir hayvandır. Afrika'dan dünyaya yayılmıştır. Birçok çeşitleri vardır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.04.2020).

Ahmet Vefik Paşa(2000: 139) Lehçe-i Osmânî'de eşek kelimesini “*Yürüyüp yortacak ki humar, har, merkep. Yavrusu sıpa, cahş, izansız*” olarak tanımlar.

Bahaaddin Ögel Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (IX) kitabında eşek kelimesini, yörük sazlarında, eşik veya köprücüğe, birleşik olarak verilen bir ad olarak ele alır. “Arapça hareket denilen, telleri yükselten köprü eskiden eşek mi, yoksa eşik mi idi, bunu bilemiyoruz. Bizce eşek olmalıydı. Çünkü Anadolu’ da birlik gösteren bir deyimdir. Ayin havaları ile semai ve nefeslerin çalındığı yörük çağır sazlarında, bu deyim değişir ve eşek yerine; darak, tarak denilir. Bunun paralelini şimdilik bulamadık. Herhalde bütün Türk dünyasında en yaygın olan deyimler, “eşek veya eşik idi” şeklinde ifade eder(Ögel, 2000: 90).

Araştırmalardan yola çıkarak eşek kelimesinin birden fazla anlama sahip olduğu görülmektedir. Akla gelen ilk anlamı Güncel Türkçe Sözlükte geçmesine karşın eşyaya verilen ad olarak da gözden kaçmamaktadır.

1.2. Eşek Kelimesinin Etimolojisi

Hayvancılık, tarihin eski dönemlerinden beri milletlerin hayatlarında önemli bir yere sahip olmuştur. Kaynaklara göre “eşek” kelimesi eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar kullanılmaktadır.

Eşek kelimesinin etimolojisiyle ilgili Eyuboğlu (1988: 115), “eş, er, iş” şeklinde bilgiler verir. Bu bilgilerden yola çıkarak 11. yy’dan bu yana, iş/eş sözcüklerinin aynı kökten geldiği düşünülmektedir. Gerçek anlamda bu kelime eş olan, eşlik eden, birlikte bulunan, yardımcı anlamlarına da gelmektedir. Yine Eyuboğlu(1991: 117), bu sözcüğün iş ile bağlantılı olduğunu, “işek” biçiminde de söylenen eşek’in iş gören, işte kullanılan hayvan anlamını içerdiğini de ifade etmektedir.

Şemsettin Sami de(1316: 117), kelimeyi “eş-“ fiilinden geldiğini belirtmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte bu fiilin anlamını; birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri ve birlikte yaşayan dişi ve erkek hayvanlardan her biri şeklinde tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 09.05.2020).

Tuncer Gülensoy Türkçe Etimolojik Sözlüğünde eşek kelimesini “eşek, eşşek, eşik” şeklinde ifade etmektedir(Gülensoy, 2007: 339). Eşek kelimesi için kullanılan *kolan* ve *kulun* kelimelerinin olduğunu belirtir. *Kolan* kelimesinin anlamını “yaban eşiği” olarak göstermektedir. *Kulun* kelimesinin anlamını ise “at ve eşek yavrusu” olarak vermektedir. Gülensoy’a göre kulun kelimesi yaban eşiği anlamında “kol” kökünden+ “(u)n” ekiyle türetilir(Gülensoy, 2007: 534-566). Türkçe Sözlükte eşek kelimesinin köken bilgisiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmez.

Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde ise eşek kelimesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: “Eşek kelimesi yerine kullanılan eşgek eski çağlardan beri kullanılır. Kökeni karışıktır. Pedersen’e göre kelimenin eş- kökünden geldiği ve Ermenice’den alındığı görülür. Kelimenin Türkçe eşek kelimesi ile Emenice eş- arasında bir bağ kurulamayacağını yazar. Doerfer ise Türkçe eşek biçiminin Moğolca “elcigen” sözüyle karıştırıldığını belirtse de, bu birleştirmenin ses bakımından tartışmaya açık olduğunu dile getirir. Bang da eş- sözünün –gek, –ek küçültme ekiyle yapılmış bir türevi olduğunu yazar. Clauson eşgek kelimesini eş- kökünden –gek ekiyle yapılmış bir türev olduğunu değerlendirip Ermeni etimolojisi üzerinde durmaz. Räsänen de Bang’ın görüşüne

katılarak eşkek'in eş-, iş- kökünden –kek ekiyle yapıldığını yazar. Son olarak Menges, Ermenice êş'ten geldiğini tekrarlar. Bunlara göre, Hint- Avrupa dillerinde eşeğe verilen adlar eski bir Anadolu biçimine dayanır(Eren, 1999: 138-139). Nişanyan Sözlükte kelimeyi eş- kökünden alır ve Moğolca elçigen sözcüğü ile benzer yapıda olduğunu ifade eder. 5. yy'den itibaren örnekleri bulunan Ermenice êş- ve küçültme hali işak “eşek yavrusu” ile benzerliğini karşılaştırır(<https://www.nisanyansozluk.com> Erişim Tarihi: 20. 04. 2020).

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünde eşek kelimesi şu şekilde geçmektedir(Ercilasun, 1991:224-225):

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi
Eşek	Eşşäk	Esek	Eşek	İşäk	Eşäk	işäk	Eşek	Eşäk

Türk dili, tarihî derinliği ile konuşulduğu ve yayıldığı alan dikkate alındığında dünyadaki sayılı dillerden birisidir. Bundan dolayı bu gün konuşulan ve pek çoğu yazı dili durumunda olan Türk lehçelerinin farklarını kesin hatları ile ortaya koymak oldukça zordur. Aynı kökten gelen ve aynı kültürün mensubu olan Türk topluluklarının kullandıkları yazı dillerindeki müştereklerin tespiti, bu topluluklar ve toplulukların ülkeleri arasındaki ilişkilerde, özellikle gelecek için önem arz etmektedir. Bugün bağımsız birer ülke olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan başta olmak üzere, Rusya ve Çin sınırları içinde kalan ve muhtar durumda olan Türk topluluklarının kullandığı ayrı ayrı Türk yazı dilleri ve bu yazı dillerinin ayrı ayrı alfabeleri mevcuttur(Koraş, 2014: 198-200).

Bu etimolojik tahlillerden hareketle eşek kavramı Türk Lehçelerinde de benzer seslerle karşılanmaktadır. Tespit edilen kelimeler yaşanan ortak coğrafya ve hayat tarzı ile ilgili hayvan isimlerinin korunduğunu göstermektedir. Hayat tarzı itibariyle de ele alınması gereken türlerden birisi de hayvan isimleridir. Tablodan da anlaşılabacağı üzere bir Türk lehçesinde kullanılan bir isme karşılık başka bir lehçede aynı veya başka bir isim kullanılmaktadır. Bu kelimelerin okunduğu zaman anlaşılamayacak kelimeler olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda eşek kelimesinin yaygın bir kullanıma sahip olduğu söylenilebilir. Türklerin kadim yaşantısının kavramlara yansıdığını ve bu kavramlarla etimolojik birliğini sağladığı görülmektedir.

1.3. Türk Kültürüne Ait İlk Yazılı Eserlerde Eşek

10. asırdan itibaren, Türk kavimleri Orta Asya bozkırlarından, Anadolu'ya, Avrupa'ya ve Güney Asya ile Orta Doğu ve Kuzey Avrupa'ya yayılmıştır. Bu kavimlerin yaşadıkları kültürel ve dini hayatlarındaki farklılaşmalar ile eski kültürlerinden alıp sürdürdükleri benzerliklerin tespit edilmesi, Türk kimliğinin ve kültürünün ortak kodlarının belirlenmesi, değişim ve gelişim aşamalarının ortaya konulması bakımından çok önemlidir(Özkul, 2015: 169-170).

Tarih ve edebiyat çalışmalarında, destanların, efsanelerin, menkıbelerin önemi inkâr edilemez. Aynı zamanda, mitolojik boyutu belirlenmemiş bir millî tarih çalışmasının da, ortak bir başlangıç noktalarının olamayacağı açıktır. Ayrıca kültür ve medeniyetle ilgili çalışmalar da, halk edebiyatı ve halk kültürü çalışmalarına başvurmadan yapılamaz. Çünkü medeniyetin kaynağı kültür, kültürün kaynağı ise halk kültürüdür. Halk kültürünün işlendiği en önemli kaynakların başında ise, halk edebiyatı çalışmaları gelmektedir(Kalafat, 2001: 47). Bu bağlamda Türk kültürüne ait ilk yazılı eserlerde eşek kelimesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Eşek kelimesi, Türkçenin tarihi metinlerinde ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde *äşkäk* ve *äşäk* “eşek”(Caferoğlu, 1968: 77) şeklinde geçer. Ayrıca eşek sütünün Uygur Türklerinde kullanıldığı şu sözlerle anlatılır: kart igke tedgükte eşek sütü bile virgül “çıban hastası olduğunda eşek sütü ile ver.” Eşgekçi sözü, “eşekle taşımacılık yapan” şeklinde tanımlanır(Tonyürek, 2013: 256). Burada eşeğin o dönemde insanların yardımcısı olarak kullanıldığı tespit edilir. Aynı zamanda binek hayvanı ve yük hayvanı olarak kullanıldığı da görülür.

Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi(2014), kitabı içerisinde “Han-nâme'ye Göre” bölümünde eşek kelimesi geçmektedir. Nuh Peygamberin marangozlara kız verme sözü vardır. Tanrı Nuh'a Cebrail'i gönderir ve bir eşekle bir köpek alıp onları kızı Vajile ile birlikte bir odaya kapatmasını emreder. Bir müddet sonra odanın kapısını açınca üç kızın oturup durduğunu görür. Nuh, bu üç kızı üç marangoza pay ederek verir. Nuh marangozlara hanımların ve çocukların nasıl olduğunu sorar. İkinci marangoz karısının çok gevşek, yumuşak ve sessiz olduğundan bahseder. Nuh anlar ki, bu “eşekten gelen” kızıdır. Kadının özelliklerinden yola çıkılarak soyun eşekten geldiği anlaşılır. Kitabın ikinci cildinde ise eşeğin Anadolu'da insana yakın ve yararlı bir hayvan olduğunu ancak Anadolu masallarında iyi bir motif olarak görülmediğini belirtir. Eşeğin eski Türklerde bir çiftçi hayvanı olduğunu dile getirir. Bunun için Manas Destanında, Manas Han

çiftçilere “Yeşil eşekli yurt” der ve “atları yerine eşekleri öğerler” diye alay eder. Ayrıca “Sen eşek ve öküzünden başka ne bilirsin” diyerek de çiftçileri küçümser(Ögel II, 2014: 541).

Türk dili ve kültürü tarihinin değerli eserlerinden olan Kaşgarlı Mahmut’un eseri, Türk dilinin dışında Türklerin yaşayışını da yansıttığı için hayvanlarla ilgili zengin bir söz varlığına sahiptir. Divanü Lügat’it Türk’te eşek kelimesi “eşgek, eşyek ve eşek” şeklinde geçer. Eşgeklendi: “er eşgeklendi= eşek sahibi oldu anlamına gelir(Atalay I, 1985: 316).

Eşek: eşek.(DLT II: 246), bkz > eşgek, eşyek.

Eşgek: eşek.(DLT I, III: 114), bkz > eşek, eşyek.

Eşyék: eşek.(DLT I, III: 114, 244,311, 492); (DLT III: 62, 326, 330), bkz > eşek, eşgek.

Bu bilgiler doğrultusunda eşgek kelimesinin eşek yerine kullanıldığı söylenebilir. Oğuz ve Türk diyalektlerinden biriyle “eşyek” ع harfi bir cinsten olan iki harfin birisinden çevrilmiştir. Bunun gibi şeyler Arapçada dahi vardır(Atalay, 1985: 111). Ayrıca “tewi silkinse eşekke yük çıkar” şeklinde kullanılan bir sav kullanılmaktadır. Günümüz Türkçesinde bu sav “Deve silkinse eşeğe yük çıkar” şeklinde kullanılır. Bu sav, büyük bir şeyi almakla emir olunan kişi için söylenilir(Atalay II, 1985: 246). Deve ile eşek arasında yapılan karşılaştırma, doğadakine uygun olarak devenin büyük; ama çok büyük bir hayvan olmadığını, bu bakımdan insanın da kendinden daha yetenekli insanlara rastlayabileceği gerçeğini hatırlatmaktadır. Öte yandan deve ile eşeği karşılaştıran atasözünde açıkça güçlü olmasa da akıllı olanların, görünüşte görkemli olanları yönetebileceği ifade edilmektedir(Pehlivan, 2016 : 436)

Divanü Lügâti’t Türk’te geçen *kulan* kelimesi “kolan” şeklinde yazılır. Kaşgarlı Mahmud bu kelimenin anlamını “yaban eşeği” olarak verir(Atalay I,1985: 415). Kutadgu Bilig’e bakıldığında yaban eşeği anlamındaki “kulan” kelimesi iki defa geçmektedir. “Ming erdem kerek bu cihan tutguka kör arslan kerek bu kulan basguka” (Kutadgu Bilig, 1991: Beyit 284) şeklinde geçen kelimenin anlamı şöyledir: “Bu cihana hâkim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşeğini alt etmek için arslan olmak gerek”(Kutadgu Bilig, 1991: 116). Burada yaban eşeğinin güçlü olduğu vurgulanır. Onu yenmenin de tek şartı aslan olmaktır. Bilindiği üzere aslan güçlü olması özelliğiyle benzetme unsuru olarak kullanılır. Kulun kelimesi Kutadgu Bilig’de yer almamaktadır.

Katır kelimesi de “tırıldı tümen ming talu köp titir Yazıda kalın yond akurda katır”(Kutadgu Bilig, 1991: Beyit 5370) şeklinde geçmektedir.

Oğuz Kağan Destanı’nın İslam Öncesi rivayetinde sadece “yaban eşiği” anlamına gelen “kulan” kelimesi geçmektedir. Eserde kulan ifadesi: “av yirde yürüsün kulan” , “av yerinde yür(ü) sün kulan” (Bang ve Arat, 1936: 16, 17,36) şeklinde görülür. Ayrıca buna benzer bir ifade olan *kulun* kelimesi destanın her iki rivayetin de yer almamaktadır. Kulan kelimesi Oğuz Kağan’ın verdiği toyda, beyleri ve halkına hitaben söylediği sözler arasında geçer. Kulan kelimesinin kökeni “kul” köküyle ve “kulak” kelimesiyle ifade edilmektedir. Kulan ve kulak kelimesi ile ilgili bağlantı kurulur. Şöyle ki Güncel Türkçe Sözlükte kulak, başın her iki yanında bulunan işitme organı olarak geçer. Kulaklarının uzunluğuyla ilişkili olarak da at, eşek türleri ile ilgili adlar kullanılmaktadır.

Kulan kelimesinin eşek kelimesi yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu ifade XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış eserlerden taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı, yapısı değişik olarak kullanılan Türkçe kelimeleri gösteren Tarama Sözlüğünde “yaban eşiği” anlamında kaydedilir(Dilçin, 1983:142). Aynı zamanda Günümüz Türkiye Halk Ağzı Derlemelerinde kulan kelimesinin Bursa, Kars gibi değişik yörelerde kullanıldığı tespit edilir. Kulun kelimesi muhtelif yörelerde: “1. At ve eşek yavrusu, 2. İki-üç yaşında kısrak, 3. Kurt ya da köpek yavrusu” anlamlarında derlenilir(Derleme Sözlüğü, 1993: 2995).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde eşek ile birlikte har, hımar, gölük kelimeleri de kullanılır. Bu kelimeler binek ve yük hayvanı olarak ifade edilir.

Osmanlı Türkçesi klasik metinlerinde eşek için “merkep, har, çemender, eşek” kelimeleri kullanılır. Bunlar birer hiciv unsurudur. Arapça bir kelime olan merkep, “nakil için binilecek şey, hayvan ve araba vasair gibi” anlamlarına gelir. Türkçede eşiğin “hımâr, har” anlamlarında kullanıldığı görülür(Sami, 1316: 117).

Dede Korkut’ta eşek kelimesi, eserin mukaddime kısmında geçmektedir. Kara eşek eski Türk dil kaynaklarının, belli başlı motiflerinden biridir. Eşeklerin pek çok renkleri vardır (Ögel VI, 2000: 446). Dede Korkut söylemiş: “... El oğlunu beslemekle oğul olmaz, büyüyünce bırakır gider, gördüm demez. Kul tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz. Kara eşekbaşına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydiren hanım olmaz...”(Ergin,1971: 2). “Karılar dört türdür” başlığı altında kadın türlerinden biri Nuh peygamberin eşiğine benzetilir (bin söyler isen, birisini koymaz, erün sözünü kulağına koymaz, O Nuh peygamberin eşiği aslıdır. Andan dahı sizi hanum Allah

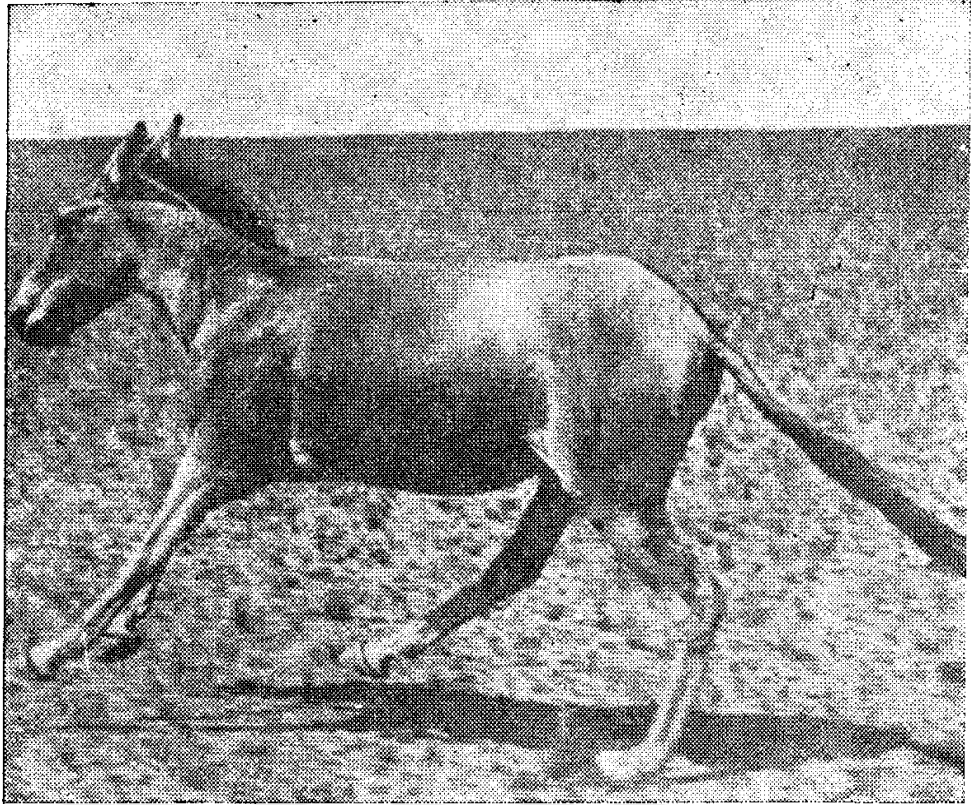
saklasun) Kocasının sözünü dinlemeyen kadın için Nuh peygamberin eşeğinin aslıdır benzetmesi yapılmaktadır. Burada eşeğin olumsuz özelliği ifade edilir. Bununla ilgili Ögel şunları söyler: “Oğuzlarda, zina diye bir şey yoktur. Bundan dolayı sözünü açtığımız kötü kadınlar, evlerini ihmal eden, komşularına ve kocalarına karşı saygısız olanlardır. Türkler, bir atlı kavim idiler. Bunun içindir ki, Manas Destanı içinde de, köylü Tacikler ile Sartların, eşekleri ile alay edilir”(Ögel VI, 2000: 446-447). Aynı zamanda Dede Korkut Hikâyelerinde *kulan* “yaban eşeği”, *kulun ise* “at, at yavrusu, tay” anlamında kullanılır. Dede Korkut bir daha söylemiş, görelim hanım ne söylemiş: “ Gittikte yerin otlaklarını geyik bilir. Yeşermiş yerlerin çimenlerini yaban eşeği bilir... Ağır yüklerin zahmetini katır bilir...”(Ergin, 1971: 3) şeklinde hem yaban eşeği hem de katır kelimesi geçmektedir. Katır kelimesine Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde de rastlanılır. Kan Turalı ile babası arasında geçen sohbette Kan Turalı babasına: “ Altın akçe mi ister, katır deve mi ister?”(Ergin, 1971: 137) şeklinde soru sorar. Yine Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boyu hikâyesinde de kulan kelimesi görülür. Kelime ise hikâyede şu şekilde geçer:

“ Kulanla sığun geyiğe komşu yurdum!

Alaca atlu kâfirden sapa yurdum,

Ak ban ev dakinlende yurdu kalmış,

Seni yağı nereden ansızın basmış güzel yurdum?”(Gökyay, 1976: 27).

Resim 1: Kulan(Gökyay, 1976: 27).

Tarih boyunca hayvanlar insan hayatında çok önemli bir yer tutar. İnsanların kullandığı dile dikkat edildiğinde birçok atasözü, bilmece, tekerleme, masal gibi türlerde hayvanlardan yararlanıldığı hep görülmektedir. İlk yazılı ürünlerimizden günümüze kadar eşek kelimesinin metinlerde nasıl geçtiği vurgulanmıştır. Yapılan bu anlam ve etimoloji çalışmasından sonra eşeğin halk kültürü ürünleri içerisindeki yeri ve durumu incelenmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK HALK EDEBİYATINDA EŞEK

2.1. HALK ANLATMALARINDA EŞEK

Türk halk kültürü, yüzyılların ardından gelen bir birikimin değişik ve yaygın bir coğrafyadaki uçsuz bucaksız yansımasıdır. Güncel Türkçe Sözlükte kültür kelimesi; “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 13. 07. 2020). Kültür, yapısındaki maddi ve manevi değerlere ait olmayı hissetme koşuluyla, kişilerin birey olmaktan çıkıp toplumsallaşmasını sağlar. Kültür ve insan arasında karşılıklı etkileşim vardır. İnsanlar ortak değerleri yaşayarak ve yaşatarak kültürü oluştururken, kültür de insanların (aidiyet duygusuyla) bir geleneğe bağlı olmalarını sağlar ve onları korur(Çelepi, 2017: 1). Bu bağlamda kültürün göstergelerinden olan halk anlatılarının incelendiği bu çalışmanın konusu Türk kültürüne ait masal, efsane ve fıkra metinlerinde yer alan eşekten hareketle eşeğin kullanıldığı yere bağlı olarak işlevlerini belirlemektir. Anlatı, toplumun söylem gücünün ürünüdür. Toplumu oluşturan her kesimin emeği vardır denilebilir. Güncel Türkçe Sözlükte anlatı kelimesi roman, hikâye, masal vb. edebî türlerde bir olay dizisini anlatma biçimi, hikâyeleme, öyküleme olarak tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 13.07.2020). Anadolu, masallardan ağıtlara, deyişlerden halk anlatılarına, deyimlerden atasözlerine inanılmaz bir dilsel varlığın öz yurdudur. Bu bağlamda, anlatının romandan kısa düzyazı türü tanımı değil, masal, efsane, fıkra gibi temel anlatım biçimi öykülemeye dayanan türler ele alınmaktadır. İlkel toplumlarda, halk edebiyatı özelliklerine sahip ürünlerin dışında yapıt bulunmamasını, yüksek kültür edebiyatlarının da temeli sayan Boratav, ileri kültürlerin ortaya çıkış süreçlerindeki halk edebiyatını da;

1. Halk destanları, epik,
2. Darbimeseller, atalar sözü, didaktik,
3. Halk temaşası, dramatik,
4. Masallar, hikâyeler, fıkralar,

5. Türküler, mâniler, ağıtlar, ilâhiler, lirik biçimde sınıflandırmaktadır.

Bu sınıflandırmayı göz önüne alarak biz de, tezimizi oluştururken halkbilimi ürünlerinin ortak (anonim) özelliğinden hareketle; masal, efsane, fıkra, türleri hakkında genel bilgiler vererek ve daha fazla örnek olması sebebiyle bu türler alınmaya uygun görülmektedir.

2.1.1. Masallarda Eşek

Masal, halkbilgisinin dilin bir vasıta olarak kullanıldığı anlatmaya dayalı türlerinden biridir. Halkbilgisi ürünleri üzerinde araştırmaların başladığı günden bugüne kadar da, üzerinde en çok durulan ve en çok araştırılan tür olarak dikkati çeker(Arslan, 2010: 50). Masallar, halkın kültürü içinde doğar. Uzun yıllar geçmesine rağmen günümüze kadar gelenek yoluyla gelebilmişlerdir. Bu ürünler sözlü olarak icra edilirler. Zamanla bir kısmı yazıya geçirilir. Bazı kısımları da yazıya geçirilmeden yok olur. Kültürün önemli bir taşıyıcısı masallardır. Sadece eğlendirmek ve çocuklar için söylenen bir ürün değil aynı zamanda ait olduğu toplumun kültürü, folkloru, inancı ve değer yargıları ile ilgili ipuçları verir. Masal, kültürü yansıtır kültürün devamlılığını sağlar. Çünkü insanın içinde yaşadığı toplumu kültürüyle birlikte bütün olarak sunar. Masallar küçükten büyüğe herkese hitap eden bir türdür. Hayal ile gerçeğin iç içe geçtiği yaşamın ifadesidir. Dinleyicilere iyi ile kötünün karşılaştırılması ve iyilerin ödüllendirilmesi yönüyle bir dünya görüşü benimsetir. Bunları gerçek yaşamda uygulama şansı verir. Masallar incelendiğinde birçok ilimizde aynı masalların pek çok varyantının bulunduğu görülür. Bu nedenle masallar insanlığın ortak ürünüdür, denilebilir.

Masallar anlatmaya dayalı metin türlerindendir. Çeşitli yönleri ile destan, halk hikâyesi, efsane ve fıkralardan ayrılır. “*Evvel zaman içinde*”, “*Bir varmış bir yokmuş*” gibi belirsiz zaman unsurları ile başlar. Kahramanları devler, olağanüstü güçlere sahip insanlar ve hayvanlar olabilir. Masallar genellikle nesir şeklinde anlatılan metinlerden oluşur. Bir kısmı nazım olan masallarla da karşılaşılır(Oğuz vd, 2008: 140-141).

Masalla ilgili çok sayıda folklor araştırmacısı ve akademisyen çalışmalar yapmışlar ve masalı tanımlamaya çalışmışlardır. Bu anlamda yaygın ve güçlü masal tanımları şunlardır:

Şemsettin Sami, “Kamus-ı Türkî’de” “mesel” maddesindeki masalın tanımını; “Adâb ve ahlâk ve nasâyihe müteallik küçük hikâye. Masal bundan galattır” şeklinde verir(Sami, 1995: 1288).

Ahmet Vefik Paşa (2000: 273), Lehçe-i Osmânî’de masalı; “ Mesel, hâlâ hikâye, destan, menkıbe manasına fıkra ve kaziyenin gayri” olarak tanımlar.

Türk Masalları üzerinde en çok çalışan araştırmacılarından biri olan Ignas Kunos(1978: 113), masalın tanımını Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde; “*Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağan dışı olayları anlatan hikâye*” olarak yapar.

Türk masalları hakkında önemli çalışmaları olan Pertev Naili Boratav(1969a: 80), masalın tanımını şöyle ifade eder; “ Masal nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlarından ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan, kısa bir anlatı.”

Şükrü Elçin (2004: 368), Halk Edebiyatına Giriş kitabında masalı; “ bilinmeyen bir yerde, bilinmeyen şahıslara ve varlıklara ait hadiselerin macerası, hikâyesi” şeklinde tanımlar.

Saim Sakaoğlu(1973: 5), “ Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde inandırabilen bir sözlü anlatı türüdür” şeklinde ifade eder.

Umay Günay(1993: 2), Elazığ Masalları adlı çalışmasında masalı; “ Birçok araştırmacının kabul ettiği gibi sadece çocukları eğlendirmek için anlatılan bir edebi tür değil, aynı zamanda okur-yazar olmayan halk için roman ve hikâye niteliğindedir” şeklinde tanımlar.

Yine masallar hakkında önemli çalışmaları olan değerli araştırmacı Ali Berat Alptekin(2002: 11), Taşeli Masalları adlı çalışmasında masalı şu şekilde tarif eder: “ Büyük ölçüde nesirle anlatılmış ve dinleyicileri inandırmak gibi bir iddiası bulunmayan, hayal ürünü olan nesir şeklindeki anlatımlar.”

Naki Tezel’in(1997: 10), bakış açısında ise masal: “olaylarının geçtiği yer ve zamanı belli olmayan, peri, dev, cin, ejderha, Arap Bacı vb. gibi kahramanları, belirli kişileri temsil etmeyen hikâyedir” şeklindedir.

Bu tanımlar çerçevesinde masalların anlatımlarında olağanüstü olayların, kişilerin var olması, yer ve zaman açısından gerçekçiliğin bulunmaması genellikle masalların birçoğunun ortak özellikleri içinde yer aldığı görülür.

Yukarıda belirtildiği üzere masallar üzerine önemli araştırmalar ve incelemeler yapan Ali Berat Alptekin (2002: 60), derlemelerini S.Thompson’un sınıflandırması gibi yapmaktadır:

1.Hayvan Masalları.

2.Asıl Halk Masalları.

3.Fıkralar.

4.Zincirlemeli Masallar.

5.Bu grupların dışında kalan Masallar.

Bu tasnifin ilk grubunda yer alan ve çalışmamızın esasını teşkil eden hayvan masalları tarih boyunca birçok toplum tarafından işlenmektedir. Belki de bu kadar çok üzerinde durulmasının sebeplerinden birisi ders verici özelliğidir. Normal masallara göre kısa oluşu da kayda değer bir unsurdur. Bütün hayvanlar, masallarda yer alabilir. Bazen insanların da görüldüğü bu masallarda hayvanlar, insanlar gibi konuşmakta ve onları temsil etmektedir. Bu anlatım daha da somutlaştırmak istenirse, Ali Berat Alptekin'in(2002: 38), hayvan masallarına ilişkin belirlediği özellikler değerlendirilebilir.

Bu özelliklere göre:

1.Genellikle hayvan masallarında kalıplaşmış ifadeler olarak adlandırabileceğimiz formel unsurlara rastlanmaz.

2.Olaylar, şahıslarla hayvanlar arasında geçer, bazen de kahramanların tamamı hayvan olabilir.

3.Masal metinleri birden fazla olay üzerine kurulmuştur.

4.Genellikle olağanüstü kahramanlar (dev, cadı, cin, vb.) yoktur.

5.Olaylarda bir bütünlük söz konusudur.

6.Bu tür masal metinleri genellikle kısadır.

7.Gerçekle ilgileri yok denecek kadar azdır.

Maddelerden de anlaşıldığı gibi masalların kısa oluşu ve ders verme kaygısı hayvan masallarını diğer masallardan ayıran en önemli unsurlardan birisidir. Genellikle bu ders sonunda haklı olan hayvan kazanır, haksız olan hayvan ise kaybeder. Masallar birçok araştırmacıya göre eğitim unsuru açısından değerli bir kaynak olarak görülmektedir. Çünkü özellikle okul öncesi ve ilköğretim çağındaki çocukların eğitimindeki önemli görevleri kaçınılmazdır. Bu çocuklar, masal dinlemeyi ve okumayı sevmektedirler. Bununla birlikte yetişkinlerin de, hoşça vakit geçirmek, sosyal hayatı düzene koymak gibi masallardan ders almak ve ders vermek yoluyla faydalandığını görmekteyiz. Masalların ders verme amacını en çok taşıyan masal türlerinin hayvan masalları olduğu görülür. Bu masallar, dinleyiciyi düşündürmeye ve ibret almaya yönlendirdiği için kıssadan hisse esastır. Halk arasında en yaygın olan bu tür masallar her yaştan kişiye göre mesajlar içerir. Hayvan masallarında sadece eğitcilik işlevinin

olmadığı aynı zamanda eğlendirici olması da önemli bir özelliğidir. Bu yönüyle fıkra özelliği de taşırlar. Hayvan masallarında, hayvanlar kılık değiştirerek insana özgü özellikleri ortaya çıkarırlar.

Her milletin coğrafi ve sosyal sebeplerle olumlu veya olumsuz sembol haline getirdiği hayvanlar bulunmaktadır. Bu hayvanlar masallarda göze çarpmaktadır. Eşek, bu hayvanlardan biri olmaktadır. Yük hayvanı ve çok işe yarayan bir hayvan olmasına rağmen olumlu yönde anlamlar yüklenen bir hayvan olmamaktadır. Hayvanlar içerisinde; tilki kurnazlığı, at güvenilirliği, aslan otoriteyi ve tezimizin konusu olan eşek aptallığı ile bilinmektedir. Bunlara rağmen masallarda eşek küçümseyen bir hayvan değil iyi bir arkadaş olarak da görülmektedir. Masallarda, sembolik anlatımlar ve edebi sanatlarla sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle teşhis ve intak sanatı daha çok görülmektedir. Bu özellikler dikkate alındığında incelenen Türk masallarında eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir.

2.1.1.2. Bilge Olarak Eşek

Güncel Türkçe Sözlükte bilge kelimesi; bilgili, iyi ahlaklı ve örnek kimse olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.03.2020). Felsefede eşek çok düşünen az konuşan insanın sembolüdür. Kızdığı zaman çifte atan eşek, attan daha akıllıdır. Kulaklarını diktiği zaman derin derin düşündüğü anlamına gelir. Eşeğe hayvanlar âleminin dervişi benzetmesi yapılır. Yiyeceğin, giyeceğin en kötüsü hep eşeğe layık görülür. Eşeğin muazzam bir sabrı olduğunu eşekle iyi kötü bir hukuku olanlar bilir (Şanzumi, 2016: 20-24). Eşek, temiz ve berrak olmayan suyu içmemeye dikkat etmektedir. Bu özelliği eşeğin bilge olduğunu göstermektedir. Eşeğin bilge olarak karşımıza çıktığı masallardan bazıları şu şekildedir:

Keloğlan, masallarda eşeğin zekâsını kendine yaraşır bir arkadaş olarak kullanır. Meriç Harmancı'nın *Türk Masallarında Keloğlan Tipi* adlı doktora tezinden derlenen *Keloğlan ile Köylüler* masalında olaylar eşeğin kendisine malummuş gibi bağırması ile Keloğlan'a sırlar verir. Keloğlan, macerasına bir gizem katmak ve mesaj iletmek için eşeği kullanır. Bu masalda eşek kendisinden beklenmeyen bir davranış sergileyen olağanüstü bir karakteri üstlenmiş şekilde görülür. Keloğlan, benim eşeğim her şeyi bilir. Ben de onun dediğini anlarım diyerek kadının hovardası için dolapta sakladığı börekleri eşeğine buldurur. Eşeğin bile anladığı düzenbazlık aldatılan kocaya ve dinleyicilere anlatılmış olur. Masalda eşek şu şekilde karşımıza çıkar:

Keloğlanın aç eşiği yem torbasının boynuna asılmadığını görünce, başlamış anırmaya. Keloğlan elindeki kaşığı bırakıp dinlemeye, sinsi sinsi gülmeye başlamış. Köse buna: “Nedir Keloğlan, eşiği durup dinliyorsun, hem de sırtıyorsun?” demiş. O da: “ Benim eşiğim her şeyi bilir. Ben de onun dediğini bir güzel anlarım. Dolapta bir tepsi börek dururken imansız bulgur çorbası içilir mi? diyor, demiş. Kadın çaresiz dolaptaki böreği çıkarıp getirmiş. Onu bir güzel yedikten sonra eşek bir daha anırmış. Böylece eşiğin her anırışında dolaptaki yemekleri çıkarıp yemişler, hoş geçirmişler”(Harmancı, 2010: 350).

Kastamonu ve Bingöl’den derlenen *Aç Kurt ve Hacı Bayram ile Aruz* adlı masallarda eşek, bilgisi ve kurnazlığıyla zekâsını kullanarak kendi çıkarı için şart koşturur. Bunun sonucunda ödülü alması onun bilgeliğini doğrulamaktadır. Bu masal örnekleri ise şu şekildedir:

Aç Kurt masalı bir total kurdun aç kalıp karnını doyurmak istemesiyle başlar [...] Kurt, üçüncü sefer de bir eşiğe rast gelir: “Seni yiyeceğim.” deyince eşek: “Benim haftaya sahibimin düğünü var. Örtü döşek taşıyacağım, beni sonra ye.” der. Kurt, eşiği yemekten vazgeçer (Atlı, 2011: 253). *Hacı Bayram ile Aruz* masalında ise hocanın kemeri çalınmıştır. Eşek de hocanın durumuna üzülmeye ona yardım etmek ister. Eşek: “Yedi gün yedi gece beni bol bol arpa ile besleyip semirteceksin” der. Hoca: “Tamam, kabul ediyorum” diyerek yedi gün yedi gece eşiği bolca arpa ile besler. Yedinci günün sonunda eşek gece karanlığında tilkinin evini arar (Alay, 2005: 169).

Tüm halk masallarında konuşabilen hayvanlara rastlanılır. Masalın ana kahramanları hayvanlardan oluşursa bu masal hayvan masalı olarak sınıflandırılabilir. Çoğu hayvan masallarında hayvanların insan sembolü olarak işlevlendirildiği ve hayvan gibi davranmadıkları görülmektedir. Hayvanların çoğuna ilgi gösteren çocuklara bu hayvan masalları cazip gelmektedir. Muğla’dan derlenen *Dört Hayvan* masalı bu masalın en önemli örneklerinden biridir. Masalda her şey sahibi tarafından bırakılan eşek sayesinde başlamaktadır. Yolda sırayla gördüğü hayvanlara beraber yola çıkmayı teklif etmektedir. Bu sayede eşiğin yalnız kalmaması ve vaktini geçirecek arkadaşlara sahip olması bilge olarak görülmektedir. Masalda eşek yaşlanır ve sahibi tarafından terk edilir. Yalnız kalınca yola koyulur. Yolda bir köpeğe rastlar. Köpek de sahibi tarafından terk edilmiştir. Eşek, köpeğe beraber yola çıkmayı teklif eder. Beraber yola çıkarlar. Yolda giderken kediyle karşılaşır. Kedi avcılık yapamadığı için terk edildiğini söyler. Eşek kediye onlarla birlikte gelmesini söyler. Kedi kabul eder. Daha sonra, bir horoza rastlar. Horoz da sahibi tarafından yalnız bırakıldığını söyler ve o da onlara katılır.

Yolda giderken bir ev görürler. Eve girdikleri zaman ev sahibi evden kaçır. İyice karınlarını doyururlar. Ev sahibi tekrar eve gelir. Eşek, köpek, kedi ve horoz saklanırlar. Evin sahibi kedinin gözünü sigara sanıp ayağını basarak söndürmeye çalışır. Saklandıkları yerden çıkarlar. Ev sahibine saldırırlar. Ev sahibi evi terk eder. Eşek, kedi, köpek ve horoza ev kalır(Önal, 2011: 283).

Benzer olay örgüsü Ali Berat Alptekin'in *Hayvan Masalları* adlı kitabından derlenen *Tilkinin Şahitliği* masalında görülmektedir. Bu masal metninde eşek konuşabilen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer hayvanlarla beraber kıvrak zekâsını kullanıp kurdu alt etmesi onun bilgeliğini kanıtlar niteliktedir. Masalda koyun, eşek ve köpek bir yaylaya giderek orayı kendilerine yurt edinirler. Bir gün koyun ve eşek otlarken bir kurt onların yanına gelerek buranın kendisine dedesinden miras kaldığını söyler. Onları yemek ister. Bu durumda koyun ve eşek oranın kendisine ait olduğunu kurttan ispatlaması için bir şahit getirmesini isterler. Kurt, yalancı şahit olarak tilkiyi getirir. Koyun, eşek ve köpek bir plan yaparak kurdu öldürürler. Tek fırsatı kaçmakta bulan tilki kaçarken de : “Bayır da Allah'ın çayır da Allah'ın”(Alptekin, 2010: 168) der.

Muğla'dan derlenen *İki Elti* masalında eşek dua eden bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere toplumumuzda elti olanlar çok fazla anlaşılamazlar. Genellikle eltilerden birisi iyi olurken diğeri kötü olmaktadır. Eşek, bu eltilerin iyi veya kötü olduğu bilgisine sahiptir. İyi olan eltinin kızına güzel temennilerde bulunurken kötü olan kıza aynı muameleyi göstermez. Bu yüzden bu masalda eşeğin güzel bir düşünceye olması onun bilgeliğini göstermektedir. Masala göre: [...] Kız çamaşır yıkarken eşek geçer: “Çekil eşek çekil. Ben padişahın oğlunun çamaşırlarını yıkıyorum.” demiş güzel kız eşeğe. Eşek: “Çekildim güzel kız, çekildim. Yürüdüğün yerler çayır çimen olsun.” demiş[...] Çirkin kız: “Çekil eşek çekil. Ben padişah oğlunun çamaşırını yıkıyorum.” demiş. Eşek: “Çekildim çirkin kız çekildim. Benim ayıbım alnında bitsin.” demiş(Akyol, 2010: 475).

Hayvan masallarında sembolik görevler üstlenen hayvanlar aslında toplumdaki farklı gruplardan bireyleri temsil etmektedirler. Bu yönüyle değerlendirildiğinde hayvan masallarında görülen alçak gönüllük, hayatı kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak vb. değerler insana has özelliklerdir.

2.1.1.3. Sosyo - Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Sosyal statü bir kimsenin bir kurum veya bir toplum içindeki durumunu yansıtır. Bazı statüleri yansıtan simgeler vardır. Bunlardan biri de eşektir. Eşek, alt ve orta sınıfı temsil eder. Çünkü eşek alt sınıf insan gibi çalışır. Çalışma konumu dolayısıyla da sınıfsal bir statü edinir. Kırsal kesimde bir zamanlar insanların her şeyi olur. Bilhassa, makineli tarıma geçilmeden evvel köylünün hayatını devam ettirmesinde en önemli yardımcısı eşektir. Bu işlevde eşek, insanlar geçimlerini sağlamak için sattığı ve onunla birlikte pazara gittiği bir hayvan olarak görülmektedir. Bu bağlamda incelenen masal örneklerinden bu durumu yansıtanlar şunlardır:

Muğla'dan derlenen *Üç Kel ve Bir Hoca* adlı masalda Hoca eşeğe sahip olduğu için alt sınıf bir insanı temsil etmektedir. Hoca'nın eşeğini satmaya götürmesi maddi gelire ihtiyaç duyduğunu gösterir. Bu geliri elde edebilmek için de belki de tek çaresi eşeğini satmaktır. Bu yüzden bu masalda eşek geçimini idame ettirmek isteyen bir insanın gelir kaynağıdır. Eşeğin bu özelliği masala şu şekilde yansımaktadır: “Hoca eşeğini satmak için değirmene gider. Değirmenin önü kalabalıktır. Eşeğin kıcına biraz altın serper. Değirmenin önüne varır. Eşeğe vurur. Eşek altın sıçar. Orada üç kel vardır. Eşeğin altın sıçtığını görünce hemen bu eşeğe müşteri olurlar. Hocadan eşeği kendilerine satmasını isterler...”(Akyol, 2010: 468).

Benzer bir olay örgüsü Aydın'dan derlenen *Ali Dayı* adlı masal örneğinde görülmektedir. Ali Dayı isimli masal kahramanı çok akıllı ve kurnaz birisidir. Kendi köylülerini kandırıp, onları kullanır. Yine bir kurnazlık peşindeyken bu işe eşeğini de alet eder. Eşeği üzerinden para kazanmaya çalıştığı için onu satılığa çıkarır. Uyanık olan Ali dayı kötü bir halde de olsa eşeğini satarak zengin olmaya çalışır. Bu masal örneğinde eşek köylü bir insanı temsil etmektedir. Masal metni ise şöyledir: “Ali Dayı isimli biri vardır. Ali Dayı'nın bir eşeği var. Ali Dayı çarşıya çıkmak için evden çıkar. Eşeğiyle giderken eşek altına pisler. Ali Dayı, eşekten inip eşeğin pisliğini alır. Bunu görenler: “Niye indin eşekten? Neden aldın pisliğini?” diye soru sorar. Bunun üzerine Ali Dayı: “Benim eşeğimin pisliğinde altın var” der. Kendi koyduğu altını da çevresindekilere gösterir. Çevresindeki köylüleri eşeği kendilerine satmasını isterler. Ali Dayı kendini naza çekerek kabul etmez. Çok fazla ısrar edilince Ali Dayı eşeği iyi bir fiyata satar”(Çiftçi, 2015: 190).

Adıyaman'dan derlenen *Uyanık Köse ile Üç Kardeş* adlı masalda eşek istenerek alınan ve üzerinden ticaret yapılan bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Köse'nin

durumu iyi olsa böyle bir ihtiyaca gereksinim duymaz. Aynı zamanda da uyanık bir insandır. Eşek ile beraber birkaç malzeme alır. Eşegini kullanarak şansı da yaver giden Köse eşeği sayesinde zengin olur. Masal da bu durum şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Köse:

— “Ticaret yapacağım.” der.

Karısı:

— “Ne iş yapacaksın?” diye sorar.

Köse:

— “Bir eşek, bir düdük, bir altın, bir de bumar alıp bunlarla ticaret yapacağım.” der.

Karısı:

— “Yapma Köse! Bunlarla hiç ticaret yapılır mı?” diye sorar. Köse, bir eşek, bir altın, bir düdük, bir de bumar alır. Eve gelir.

Köse:

— “Eşeği hazırla, çarşıya ineceğim.” der. Köse’nin karısı hazırlık yapar. Köse, eşeğine biner doğru çarşının yolunu tutar. Çarşının ortasında, dükkânların yanından geçerken altını eşeğin arkasından yavaşça bırakır.

Çevredeki dükkân sahipleri:

— “Yahu bu adamın eşeği altın sıçıyor! Bu adam eşeğini satmaz mı?” derler. Köse’nin yanına gelirler:

— “Eşegini bize satmaz mısınız?” derler.

Köse:

— “Benim eşeğim altın sıçıyor. Niye eşeğimi satayım ki!” der. Dükkân sahiplerinin üçü de kardeşmiş. Bu üç kardeş, Köse’yi ikna eder. Dükkânlarını satıp Köse’den eşeği alırlar...”(Doğan, 2006: 289).

Naki Tezel’in *Türk Masalları* adlı kitabından derlenen *Ölüyü Diriltiyor* masalı ve Meriç Harmancı’nın *Türk Masallarında Keloğlan Tipi* adlı doktora tezinde derlediği *Keloğlan ile Üç Cambaz* adlı masal örneklerinde eşeğe sahip olan Keloğlan’ın çağrıştırdığı imaj ihtiyaçlarını kıt kanaat karşılamak üzere yaşam sürmeye çalışan sade köylü görüntüsüdür. İhtiyaçlarını karşılamak için de tek varlığı olan eşegini satmak zorundadır. Bu durumun yansıdığı masal örnekleri ise şu şekildedir:

Ölüyü Diriltiyor masalda Keloğlan parasız kalır. Eşegini satmak için pazara çıkar. Orada hayvan alıp satan iki cambaz vardır. Keloğlan'ın yanına yaklaşıp eşeği ondan almak için pazarlığa girer. O memlekette eşek çok para eder (Tezel, 2011: 187).

Keloğlan ile Üç Cambaz masasında [...] Günün birinde Keloğlanın harçlığı tükenmiş, cebi delinmiş, çaresiz kalmış. Eşegini satmak için almış, pazara çıkarmış. [...] Kırk köyde, dört bucakta kurnazlıklarıyla isim çıkarmış, ün salmış cambazlar eşeği kim vurdu diye getirip kelepirci düşürmeye, kapatıp yürütmeye çalışırlar. Bir aralık denk getirip Keloğlana sezdirmeden eşeğin kuyruğunu kesip cebine sokuverir. Keloğlan çok geçmeden bu cambazların yaptıkları oyunu anlar. O diyarda eşek çok para ettiğinden zararına mı yansın, uğradığı hakarete mi döğünsün, bilemez. Pazardan ayrılıp bir köşede eşeğin kuyruğunun altına bir gümüş lira yapıştırır. Sonra dönüp pazar yerine gelir. Dört bir yana dönerek bağırmaya başlar:

“Eşek satarım, eşek satarım

Arpa yer, gümüş lira çıkarır

Eşek satarım, eşek satarım

Arpa yer, gümüş lira çıkarır” (Harmancı, 2010: 377-378).

Masal metinlerden yola çıkarak eşeği olan insanların kırsal kesimde yaşadıkları görülmektedir. Genellikle durumu iyi olmayan, geçimini sağlamak isteyen insanlar eşeklerini satmaktadırlar. Bazı masal örneklerinde de eşek masal kahramanlarının kurnazlıkları ile satışa çıkarılan bir hayvan olmaktadır. Bu sayede masal kahramanları zengin olmaktadır. Bu özelliklerin de görüldüğü diğer masal metinleri şunlardır:

Kastamonu'dan derlenen *Kastamonu Kadısı* adlı masalda garibanın birisi pazara satmak için besili bir katır getirir. Kadı da besili, bakımlı olan katırları çok sever, böyle katırları bulduğu zaman hiç kaçırmadan adamlarına verip satın alır. Belediye çavuşları pazarda gezerken köylünün pazara getirdiği besili katırı görüp kadıya haber verirler. Kadı da pazarda besili katır olduğunu duyar da gelmez mi? Kadı hemen pazara gelip katıra bakar. “Ooo... Çok güzel bir katırmış bu. Bunun fiyatı ne kadar?” der. Köylü de: “Yüz kırmızı.” “Katırı bana elli kırmızıya ver.” “Yok olmaz. Yüz kırmızıdan aşağı vermem.” “Altmış kırmızıya ver.” Kadı ile köylü konuşa konuşa altmış kırmızıya pazarlık ederler [...](Atlı, 2011: 445).

Saim Sakaoğlu'nun *Masal Araştırmaları* kitabından derlenen *Padişaha Damat Olan Dilenci* masasında adamın biri Erzican'a yük götürmek için kazandığı parayla iki eşek alır. Yüklerini satınca tekrar eşek almak niyetindedir (Sakaoğlu, 2016: 322). Bucak'tan derlenen *Padişah ile Karısı* adlı masalda “[....] Çorapların parasıyla

oduncuya bir eşek aldırır ve ona ormandan kestiği odunları eşekle getirmesini söyler. Oduncu artık ormandan kestiği odunları pazara eşekle getirip satmaya başlar. Kadın yine çorap örüp satarken oduncuya bir eşek daha aldırır. Oduncu bu defa odunları iki eşekle getirip satar olur(Dalğar, 2010: 207).

2.1.1.4. Mizah Sembolü Olarak Eşek

Güncel Türkçe Sözlükte mizah; eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay, gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü olarak tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.05.2020). Bu işlevin görüldüğü masal metinlerinde eşeğin sergilediği davranışlar karakterler üzerinde mizahi etki bırakmaktadır.

Manisa'dan derlenen *İncili ile Köylü* masalında eşeğin gülmesi etrafında bulunan insanların gülmesine sebep olduğu için bu masalda eşek mizah sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşek komik bir unsura dönüştürülür. Masalda İncili eşeğe binerken köylü tara bıçağıyla İncili'nin eşeğinin kuyruğunu keser. Eşeğin kuyruğunu "gerisi" ne sokar. Bunlar yola çıkarlar. Tabi bunların geldiğini görünce tellallar salarlar her yere. Halk toplanır iki tarafına. Şehre gelirken İncili'nin eşeği hızlı hızlı gelir. Köylünün de köye giderken hızlı yürür çünkü yem var evde. Bazı yan yana gelirler bazı İncili önde öyle giderler. Tam padişahın haremının altından geçerlerken İncili: "Siz hiç gülen eşek gördünüz mü? Bak köylünün eşeği nasıl gülüyor!" Millet kahkaha atarak gülmeye başlar. Köylü elini kaldırır: "Bir dakika!" der. "Benim eşek öyle her şeye gülmez. Muhakkak İncili'nin eşeğinin kuyruğunu g*tüne kaçmıştır ona gülüyordur!" der. Bir bakar halk, İncili'nin eşeğinin kuyruğu sallanmaz. Millet bir daha kahkaha atarak güler[...] (Tunç, 2008:287).

Alpay Gezer'in *Soyut Kavramlarının Öğretilmesinde Hayvan Masallarının Yeri* adlı yüksek lisans tezinden derlenen *Papağan* adlı masalda hem eşek hem de katır ifadelerine rastlanılır. Katırın yarışmada verdiği cevap komik gülmeye sebep olmaktadır. Masalda hayvanlar arasında hangi hayvanın sesi diye bir yarışma düzenlenir. Yarışma günü, tüm hayvanlar koca bir alanda toplanır... Derken orta yere eşek çıkar. Kulaklarını dikip ayaklarını gererek bağıır:

— "Aaa iii! Aaa iii!

Herkes:

— "Şu eşek de bu berbat sesle yarışmaya niye katıldı?" diye düşünür. Sıra gelmiş katıra. Katır önce:

— “Aaa iii!” diye kişner.

Sonra:

— “Vayiii hiii! diye kişner.

Niye böyle iki türlü bağırdığını soranlara:

— “Ne yapayım,” der. “Babam eşek, anam at. Bazı anırırım babam gibi bazı kişnerim anam gibi.”(Gezer, 2006: 115-116).

2.1.1.5. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Türkçede eşek kelimesi, bilindiği gibi aptal ve ahmak kelimeleriyle eş anlamda kullanılmaktadır. Misalli Büyük Türkçe Sözlükte eşek kelimesi kaba, anlayışsız, terbiyesiz, inatçı kimse olarak geçer (Ayverdi, 2010:355). Eşeğin en bilindik olumsuz özelliği inatçı olmasıdır ama kendisine dokunulmadıkça kimseye saldırmaz hatta tekme bile atmayıp ısırmaz. İncelenen masal metinlerinde eşeğin inatçı, anlayışsız ve aptal olma durumları olumsuz bir tip olarak ele alınmaktadır.

İnatçı kelimesi Güncel Türkçe Sözlük’te ayak direyen, inat eden anlamlarında tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.05.2020). Eşeğin inatçı olma özelliği birçok masalda karşımıza çıkmaktadır. Genelde bu özelliği üzerine benzetme yapılmaktadır. Gümüşhane’den derlenen *Tilkinin Şahitliği* adlı masal ve Kastamonu’dan derlenen *İbi* adlı masalda eşeğin inatçı olma özelliği görülmektedir. Tilkinin Şahitliği masalında eşeğin etrafındakilerin yapma, etme demesine rağmen ısrarla anırmaya başlaması onun inatçı olduğunu göstermektedir. Çünkü inatçı olan kimse kafasına bir şey koyduğu zaman kim ne derse desin onu gerçekleştirir. İbi adlı masalda da kocanın eşekliğinin tutması olumsuz olarak görülmektedir: “Masalda eşekle koyun otlanıp zayıf hallerinden kurtulurlar. Köpek de gelip ölü hayvanların etlerinden yer. Bir gün köpek Kanlıdüz’e karnını doyurmaya gider. Koyun otlayıp karnını doyururken eşek yanına gelip: “Koyun kardeş ben şarkı söyleyeceğim.” demiş.“Etme eşek kardeş, gitme eşek kardeş; başımıza bir hal gelir, birisi bizi duyar. Eşeğin eşekliği tutar, başlar anırmaya.”(Sakoğlu, 1973: 339). *İbi* adlı masalda ise kocası ve karısı arasında şöyle bir diyalog geçmektedir. Koca: “Benim de bir özelliğim var ama bunu sana söylemedim. Benim de senede bir defa bir gün eşekliğim tutar.” deyip elinin altına alıp dövmeye başlar. Kadın da: “Aman herif etme, aman herif yapma. Bundan sonra ne benim hanımlığım tutsun, ne de senin eşekliğin tutsun.”der(ATlı, 2011: 405).

Benzer bir ifadenin görüldüğü bir diğer masal ise Naki Tezel’in *Türk Masalları* adlı kitabından derlenen *Sihirli Yüzük* masalıdır. Masalda geçen eşek kadar inatçıyım

sözü onun olumsuz özelliğini kanıtlar niteliktedir. Masalda delikanlı, kızın kalbine kulağını dayayınca şu sözleri duyar: “Ben dünyaya gelince anam ölmüş. Bana kimse süt vermemiş. Babam çaresiz kalınca, sağlam olayım diye eşek sütü içirmiş. Sütten kesilinceye kadar hep eşek sütü ile beslenmişim. Onun için sağlığım çok iyidir. Fakat bende eşek inadı vardır. Eşek gibi sabırlı, tahammüllü olduğum kadar, inatçıyım. Hem de fazla”(Tezel, 2011: 90).

Masallarda kullanılan küfür ifadesinden biri de eşektir. Hayvanlar üzerinden aşağılayıcı, hakaret edici sözler söylenmektedir. Manisa’dan derlenen *Düzenbaz* adlı masalda bunun örneği görülmektedir. Eşek üzerinden hoş olmayan sözler söylenilmesi onun olumsuz olarak karşımıza çıkmasına sebep olmaktadır. “Masalda hâkim adama borcunu ödemediği için eşek herif diye bağırır”(Tunç,2008:256).

Güncel Türkçe Sözlükte eşek kafalı deyiimi kalın kafalı, anlayışsız, kavrayışsız kimse olarak tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.05.2020). Kastamonu’dan derlenen *Köse ile Dev* masasında eşek kafalı benzetmesinin yapılması eşeğin olumsuz özelliği olduğunu gösterir. Masalda Köse’yi uğurlayıp geri dönerken devin önüne bir tilki çıkıp: “Bilmem ne yaptığının eşek kafalı devi, yumruk kadar Köse’ye o kadar altını yükleyiverdin de gitti. Sizi nasıl kandırdı.” der(Atlı, 2011: 432).

İncelenen masal metinlerinde eşeğin aptallığı temsil ettiği görülmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte aptal kelimesi; zekâsı pek gelişmemiş, zekâ yoksunu, ahmak olarak tanımlanır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.05.2020). Bingöl’den derlenen *Trenzede* masasında vagonları ev zannederek eşeği oraya bağlaması çocuğun alık olduğunu gösterir. Babasının bu durumdan dolayı çocuğa eşek oğlum benzetmesinin yapması eşeği olumsuz bir unsur olarak göstermektedir. Masalda: “Baba ve hayatında ilk kez ilçeye giden oğlu arasında geçmektedir. Oğlu ilçeye gidince etrafında gördükleri karşısında hayrete düşer. Yanlarında eşekleri de vardır. Oğlu trenleri ev zannedip eşeği vagonlara bağlar. İşleri bitip döndüklerinde eşek de ev zannettiği vagonlarda yerinde yoktur: “Baba eşeği bırak. Ben onu bağladığım evi bulamıyorum. O kadar eve ne oldu? Nereye uçtu o sıra sıra evler? Ben eşeği onun kapı demirine bağlamıştım. Aha şu gördüğün demirlerin üstüne kuruluydu evler[...]” deyince, babası: “Ah benim eşek oğlum! Anlaşıldı sen eşeği bula bula trenin vagonuna bağlamışsın[...]” der(Alay, 2005: 241).

2.1.1.6. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Eşek, insanların aile bireylerinden biri olarak görülür. Hemen her işlerinde “yardımcı bir unsur” olarak kullanılmaktadır. Eşek devrin binek aracı olarak görülmektedir. Bununla ilgili Oğuz Kağan destanında geçen “Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz geldi”(Elçin, 2004: 94) sözleri katırın yük taşımada kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Masallarda ise eşek, ya üzerine binilen ya da eşyaları taşıyan bir unsur olarak görülmektedir.

Muğla'dan derlenen *Keloğlan ile Yaşlı Annesi* ve Kahramanmaraş'tan derlenen *Keloğlan İle Eşeği* masallarında eşek sıradan, fakir bir köylünün asgari koşullarda sahip olduğu binek hayvanı hükmündedir. Masal metinlerinde eşek şu şekilde geçmektedir: *Keloğlan ile Yaşlı Annesi* masalında geçimlerini tarlaları ile sağlayan Keloğlan ve annesi vardır. Bu tarlaya eşekleri ile gidip gelirlermiş(Akyol, 2010: 361). *Keloğlan ile Eşeği* masalında keloğlan odunlarını yüklemek için eşeği kullanır: “Eşeğe demiş kine: Sen şu yoldan get. Ben şu yoldan gidiyim. Sen evvel varırsan arpa çuvalının başına geç. Ben evvel varırsam bekmez vidonunun başına geçiyim.” demiş(Erşahin, 2011: 317).

Kırsal kesimde yaşayan insanlar kışlık yakacak ihtiyacını karşılamak için ormana odun kesmeye giderler. İnsanlar kestikleri bu odunu eve getirebilmek için taşıyıcıya ihtiyaçları vardır. Bunu sağlayan unsur ise köylünün masrafsız yardımcısı eşektir. Eşek güçlü ve dayanıklı olması sebebiyle çok ağır yükleri de taşıma özelliği vardır. Bu yüzden odunu dağdan eve indirir, satılacak meyveyi sebzeyi şehre nakleder. Bingöl'den derlenen *Köylü ile Üç Hırsız* ve *Filit Dayı ile Kara Eşeği* ile Kastamonu'dan derlenen *Şahmaran* adlı masallarda eşek yük taşıyıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Masal metinlerinde eşeğin bu işlevi şu şekilde görülmektedir: Köylü ile Üç Hırsız masalında köylü şehre gitmek için araç olarak eşeği kullanır. “Bir varmış, bir yokmuş, bir köylü varmış. Bir eşeği, bir de keçisi varmış. Köylü adam eşeğine binip, keçisini de ipiyle bağlayarak şehre gitmiş. Adam, keçinin boynuna bir zil takmış. Elindeki ipi de zille birlikte keçinin boynuna dolamış. Zil çaldı mı keçinin arkasından geldiğini anlarmış”(Alay,2005:249). Filit Dayı ile Kara Eşeği masalında Filit ile eşeği ormana gider. Orada eşeğine çok ağır bir yük yükler(Alay, 2005: 271). Şahmaran adlı masalda iki fakir delikanlı vardır. Bu iki delikanlı geçimlerini odun satarak sağlar. Bunların bir de eşekleri vardır. Dağdan kestikleri odunları eşeklerine yükleyip, kasabaya giderek

satarlar (Atlı, 2011: 267). Eşegin taşıyıcı olarak karşımıza çıktığı diğer masal metinleri şunlardır:

Kastamonu'dan derlenen *Güvercin* adlı masalda kadın, ateş yakarken bakar ki odun yüklü katırlar oradan geçer (Atlı, 2011: 307). Gümüşhane'den derlenen *Kuşbaşı* masasında Erzincan'a hükümet tarafından yük gönderilir. Herkes hayvanlarını yükleyip yola çıkar. Bir oğlan, ben gitmiyorum der. Buna jandarma yollarlar. Jandarma oğlana eşeklerini yükleyerek götürmesini ister (Sakaoğlu, 1973: 489). Hatay'dan derlenen *Çoban ile Yılan* adlı masalda [...] Çoban ilerde bir eşek görür. Eşegin yanına gider ve olanları anlatır. Eşek de bir zamanlar üç- dört yaşlarında eşek olduğunu semeri vurarak dağdan odun getirdiğini anlatır [...] (Köseler, 2008: 369).

Alpay Gezer'in *Soyut Kavramlarının Öğretilmesinde Hayvan Masallarının Yeri* adlı yüksek lisans tezinden derlenen *Yedi Köyün Eşegi* adlı masalda eşek köylülerin ihtiyacı olan suyu taşıdığı için taşıyıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Masalda yaşlı bir koca eşek yaşarmış. Eşek, yaşlı olmasına yaşlıymış ama yine de Tanrının günü, sabah akşam yedi köye su taşımış... Bu nedenle herkes ona "Yedi Köyün Eşegi" dermiş (Gezer, 2006: 119-122).

Eşek, köylüyü köyden pek uzakta bulunan tarlasına getirir, götürür. Aydın'dan derlenen *Nasrettin Hoca* masasında Hocayı tarlaya götürdüğü için binit olarak karşımıza çıkmaktadır. Masalda Nasrettin Hoca, tarlaya gider. Tarlaya vardığında bir eşekle beş tane deve görür. Nasrettin Hoca, eşeğe binerek develeri de arkasına katıp evinin yolunu tutar. Develeri getirip evinin bahçesinde tutar [...] (Çiftçi, 2015: 207). Balıkesir'den derlenen *Muradına Nail Olmayan Kız* masasında kızı eşeğe bindirdikleri için eşek binit olarak karşımıza çıkar. Masalda eşek şu şekilde görülmektedir: "Öteki kız ağlaya ağlaya ağlaya inci yığılmış önü. İnci yığılınca bir oduncu, "Eşeğe sarayım" diyormuş, eşek semeri devirip kaçıyormuş. Eşekle uğraşırken onu görmüş. "Ben bir oduncuyum ya, sen kimsin bu dağ başında?" demiş. "Ben böyle böyleyim" demiş. Halini anlatmış. Oduncu odunları bırakmış, kızı eşeğe bindirmiş, gitmiş evine..." (Kumartaşlıoğlu, 2006: 422).

Anadolu'nun en çok kahrını çeken hayvanı eşek olur. Eşek yıllardır, yük taşımakta kullanılır. Çünkü gerek kırsal yaşamın bir gerekliliği olarak yük hayvanına duyulan ihtiyaç, gerekse şehirleşmenin bir gerekliliği olarak ticari merkezleri arasında gerçekleşen ticarete yük hayvanı kullanımını zorunlu kılar. Hiçbir hayvan onun kadar insanoğlunun yükünü taşımaz. Balıkesir'den derlenen *Oduncu ile Oğlu ve Padişahla Zengin Adam* masalarında köylüler taşıyıcı olarak kullandıkları eşek ile beraber şehre gitmektedirler. Bu durumun görüldüğü masal metinleri şunlardır:

Oduncu ile Oğlu adlı masalda “Bir adamın üç tane de oğlu varmış. Adam dağdan odun kesiyormuş. Eşekle götürüp satıyormuş...”(Kumartaşlıoğlu, 2006: 218).

Padişahla Zengin Adam masalında adamın yol arkadaşı eşektir. Masalda fakir bir adam varmış. Adam odun satarmış. Odun keser, eşekle köylere odun satarmış. Karı da ev işlerine gidermiş...(Kumartaşlıoğlu, 2006: 436).

Bazı masal metinlerinde bitiş formelleri karşımıza çıkmaktadır. Pertev Naili Boratav(1969a: 81-82) formeli; “Masalın başında, ortasında uygun yerlerde ve sonunda söylenen, yerine göre uzunca ya da çok kısa kalıplaşmış birtakım sözler şeklinde tanımlamaktadır. Bu kalıplaşmış sözleri masalcı, gerektiğinde kullanmak üzere zihninde hazırda bulundurur” şeklinde tanımlamaktadır. Anlatıcı kafiyeli bazı sözlerle masalı bağlarken dinleyicilerin kendisine gösterdikleri ilgiyi de dikkate alır. Kısa veya uzun olan bir bitiş formeliyle sözlerini bitirir. Kırk katır- kırk satır bitiş formeli ise incelenen masallar metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu metinlerde ise katırın görevi binek hayvanı olmasıdır. Balıkesir’den derlenen *Yassıl Kavacığım Yassıl, Geyik ile Fatma, Tereci Kız, Telli Kız* masallarında kırk katır mı kırk satır mı sorusuna katır cevabını verdikleri görülür. Katırı istemelerin sebebi üzerine binmektir. Bu yüzden katır bu metinlerde binit hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Metin örnekleri ise şu şekildedir:

Yassıl Kavacığım Yassıl masalında katır ifadesi katır-satır bitiş formeliyle karşımıza çıkmaktadır. Fakat yine binek hayvanı olarak katırı kullanmaktadırlar. “Padişahın oğluyla o güzel kız artık öyle yaşıyorlarmış. Çingene kızına da: “Sen ne istiyorsun, kırk katır mı kırk satır mı istiyorsun?” demişler. “Ne yapayım kırk satırı, kırk katır verin de bari odun çekeyim” demiş. Kırk katıra bağlayıvermişler”(Kumartaşlıoğlu, 2006: 231-232).

Geyik ile Fatma adlı masalda “Fatmacığı kuyuya kaktırdın. Ne istersen iste benden?” demiş. Arap karısı da kırk kulplu kazanla bir de katır istemiş. Buna kırk kulplu kazanla bir de katır almışlar, bindirivermişler, tangıdık tunguduk tangıdık tunguduk, götüne de bir çalı kıstırıvermişler, varmış gitmiş anasının evine. Güzel Fatma da Beyoğlu’yla yaşar gidermiş”(Kumartaşlıoğlu, 2006: 220).

Tereci Kız masalında da şu şekilde geçmektedir: “Ne istiyorsun sen? Kırk katır mı, kırk satır mı istiyorsun?” “Satır olsa ölürüm, katır olsun.” Kızı bağlıyorlar da kırk katıra salıveriyorlar, paramparça oluyor kız”(Kumartaşlıoğlu, 2006: 252).

Telli Kız masalında ise “Hatır mı istiyorsun, katır mı istiyorsun?” “Hatırı ne yapayım, katırı ver de bineyim, gideyim.” Katırın üstüne bindiriveriyor karısını,

parçalayıp gidiyor. Güzel kız kavuşmuş da geçinip dururlarmış”(Kumartaşçıoğlu, 2006: 291).

2.1.1.7. Sihirli Eşek

Eşek, masalarda sıkça rastlanılan ve çeşitli özelliklerde görülebilen bir hayvandır. Bunlardan biri de eşeğin olağanüstü güçlere sahip olmasıdır. Sihir, büyü ifadeleri Güncel Türkçe Sözlükte tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad ve karşı durulamaz güçlü etki olarak tanımlanır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.05.2020). Boratav (1984: 106), büyü kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır: “ İyi veya kötü bir sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkilemek ve olayların olağan düzenlerini değiştirmek için girişilen işlemlerin topuna birden büyü denir.” Eşeğin masal içerisinde olağanüstü vasıfları bulunan bazı hususiyetlere sahip olduğu görülmektedir.

Gümüşhane’den derlenen masalda padişahın oğlu kaynanasının gölden çıkardığı eşekle öbür dünyaya gider(Sakaoğlu, 1973: 12). Masalda sihirli eşek, olağanüstü güçlere sahip bir varlık olarak öbür dünyaya yolculuk yaptığı görülür. Eşeğin gölden çıkması önemli bir unsurdur. Halk anlatılarında sudan çıkan hayvan motifine rastlanmaktadır. Bu durumun Türklerin yaşadıkları coğrafi alan içinde bulunan su kültürüne bağlı olarak hayvanın kutsallığıyla suyun kutsallığının ilişkilendirildiği görülmektedir. Yukarıçukurova’dan derlenen *Yılan Oğlan* adlı masalda yılanın kayınbabasına hediye ettiği eşek, altın üretmektedir. “Çüş eşeğim çüşşş..!” deyince eşek altın döker(Şimşek, 2001: 168). Eşeğin altın üretmesini onun olağanüstü güce sahip olduğunu göstermektedir. Yunt Dağı Yörük Masalları adlı yüksek lisans tezinden derlenen *Kara Köpek* masasında da kurnaz hancı olağanüstü özelliklere sahip (altın döken) eşeği sıradan bir eşekle değiştirmektedir[...]Babası dışarı çıktı mı çıktı. Gelirken fakirmiş, ona bir eşek vereyim bari demiş. “Eşek yolda giderken sıç eşeğim sıçma eşeğim demeyesin,” demiş. “Sıç eşeğim, demiş. Altın sıçmış eşek. O kadar altın[...]”(Çam, 2018: 357). Altın sıçan eşeğe Tunceli’den derlenen *Fakir Adam* masasında da rastlanılmaktadır. Köylü adamın esiri olan kuşun adama verdiği eşek, dışkı yerine altın dökmektedir(Kaval, 2019: 414-416). Erzurum’dan derlenen *Tokmak* adlı masalda leylek adama “tır eşeğim dur eşeğim” dememesini tembihler. Eşeği alan adam yolda eve dönerken dayanamaz ve yasaklı cümleyi kurar. Eşek o anda etrafa altın saçmaya başlar(Çimen, 2019: 277). Erzincan’dan derlenen *Açıl Sofram Açıl* masasında

dervişin adama verdiği eşeğe “çüş eşeğim çüş!” denildiğinde eşek altın pislemeye başlar(Kara, 1996: 481).

Bir diğer masal örneğinde ise eşek zaman zaman insana dönüşebilmektedir. İnsana dönüşebilme özelliğinden dolayı eşek sihirli olarak karşımıza çıkar. Muğla’dan derlenen *Babanın Üç Kızı Sinaması* adlı masalda bir kızı olan ve kızını isteyen üç adaya da söz verdiği için, sözünün yalan olmaması adına Allah’a kendisine iki kız daha vermesi için dua eden bir adamın masalı anlatılmaktadır. Allah adama biri eşek, biri de köpekten dönüşen iki kız verir (Önal, 2011: 352). Bu masalın başka bir varyantı Yunt Dağı Yörük Masallarından derlenen *Üç Nesil* adlı masal metninde görülmektedir. Masalda babanın duası sonucu damdaki eşek insana dönüşmektedir(Çam, 2018: 407-408).

Tunceli’den derlenen *Çamur Eşek* adlı masalarda çamurdan yapılmış sihirli eşeğe “çoş, çoş!” denildiğinde büyü bozulur ve eşek dağılır(Kaval, 2019: 389-392). Yine aynı yerden derlenen *Yenge Kötülüğü* adlı masalda kız annesinin uyarılarına uymadığı için külden yapılan eşeğe “çüş” dediği vakit eşek dağılmaktadır(Kaval, 2019: 635-636). Adıyaman’dan derlenen *Yedi Kardeş Bir Bacı* masalında yaşlı kadın kızına kardeşlerinin yanına gidebilmesi için külden bir eşek yapar. Masalda eşeğe “çüş” denilirse eşeğin yıkılacağını “deh” denilirse yola devam edeceği görülür. Bu durumu algılamasından dolayı eşeğin sihirli bir güce sahip olduğu görülür. Masal metninde ise eşek şu şekilde geçer: “[...] Annesi; “Kızım, sana söyleyecektim ama daha küçük olduğun için gidemezsin diye söylemedim. Evet, mağarada yedi kardeşin var. Onların yanına gidemezsin. Ancak sana külden bir eşek yapacağım, mağaranın ağzına kadar ‘deh, deh...’ diyeceksin. ‘çüş’ dersen eşek yıkılır.” demiş. Annesi, külden bir eşek yapmış. Kız, eşeğe binmiş. Yola çıkmış köyün çıkışında yerde bir boncuk görmüş; “çüş” demiş. Eşek yıkılmış. Kız eve gelmiş; “Eşek yıkıldı.” demiş(Doğan, 2006: 300).

Erzurum’dan derlenen *Hasan Çelebi* adlı masalda padişahın kızı konağa gelen adam ve eşek vasıtasıyla kuşun yaşadığı periler ülkesine ulaşır. Eşeğin uçarak periler ülkesine ulaşması olağanüstü özelliklere sahip olduğunu göstermektedir(Çimen, 2019: 231-233).

2.1.1.8. Hiciv Sembolü Olarak Eşek

Tunceli’den derlenen *Uyanık Köylü* adlı masalda köylü bir adam zekâsıyla eşek üzerinden yüzbaşıyı yermektedir. Masalda “ Yüzbaşı gelince Mazgirt kaymakam çevre köyleri teftiş etmek ister. Bunun için yüzbaşını yanına alıp yola çıkar. Bunun için yüzbaşını yanına alıp yola çıkar. Yola çıkarken kaymakam yüzbaşıya:

- “Yolda Ali amca diye biri var. Ona hiçbir soru sormadan yola devam edelim. Bu adam sakın laf falan atmayın!” der. Kaymakam Ali amcanın nasıl biri olduğunu bildiği için yüzbaşını uyarır. Neyse yola çıkıp giderler. Yolda bakarlar ki Ali amca eşeğine yük yüklemeye çalışıyor. Yüzbaşı bunu görünce dayanamaz:
- “Selamün aleyküm” der. Ali amca: “Aleyküm selam” der. Yüzbaşı:
- “Ali amca sana bir sorum var.” der. Kaymakam bakar ki yüzbaşı soru soracak hemen müdahale eder:
- “Boş ver soru sorma” der. Yüzbaşı:
- “Yok, ben kötü bir şey sormayacağım” deyip Ali amcaya soru sorar:
- “Ali amca, bu eşek Bektaşî midir?” diye sorar. Ali amca hiç bozuntuya vermez ve gayet sakin bir şekilde yüzbaşı ile konuşur.
- “Ya oğlum hiç sorma yalvarıyorum yakarıyorum. Sırtına yük vurmuyup yükünü sırtıma alıyorum yorulmasın diye. Gel Bektaşî ol diyorum ama ısrarla yok diyor. Ne yaptıysam eşek illa ki yüzbaşı olacağım diyor.” diye cevap verir. Yüzbaşı da neye uğradığını şaşırır ve yoluna gider”(Kaval, 2019: 614-615).

2.1.2. Efsanelerde Eşek

Halk kültürünün sözlü ürünlerinden olan efsaneler, diğer sözlü ürünler gibi içerisinde bulunduğu toplumun özelliklerini yansıtan, anlatıla anlatıla günümüze ulaşmış hikâyelerdir. Batı dillerinde, Lâtince “legendus” kökünden gelen, “legenda, legend, leggenda, leyenda” kelimesiyle aynı kökten, Almanca “legenda, sage”, İtalyanca “leggenda”, İspanyolca “leyenda”, Fransızca “légende” terimleri efsanenin karşılığı olarak kullanılmaktadır(Sakaoğlu, 2018: 19). Efsane; önceden mit, destan, hikâye, masal gibi diğer türlerle olan benzerlikler sebebiyle bu terimlerle ifade edilmiş olsa da günümüzde müstakil bir tür olarak kabul edilmektedir. Efsaneler, halkın inanma ihtiyacıyla olgunlaşan önemli kültürel anlatılardır. Halkın mitlerle başlattığı yaratma gelenek ve güçlerinin evrilerek devam ettirilmesiyle oluşurlar(Çelepi, 2015: 1167).

Efsane, köken itibarıyla fesenane sözcüğüne dayanmaktadır. “Kelimenin aslı Farsça fesenanedir. Türkçemizde dinî özelliklere sahip metinlere menkıbe denilmektedir. Yunancadan dilimize geçmiş olan mitos ve mit kavramları da efsane kavramıyla yakından ilgilidir. Türkiye Türkçesindeki efsane kelimesinin yanı sıra söylence de kullanılmaktadır”(Alptekin, 2018: 15).

Türk folklor araştırmacılarının en önde gelenlerinden birisi olan Pertev Nâîli Boratav(1969a: 106), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde efsane konusunda

şunları söyler: “Efsanenin başlıca niteliği, inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. (...) Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. (...) Kısacası efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.”

Halk Edebiyatı üzerinde önemli çalışmalar yapan Şükrü Elçin(2004: 314), efsaneyi; “ İnsanoğlunun, tarih sahnesinde gördüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merasimlerin teşekkülünde rolü olan bir çeşit masallar vardır. Sözlü gelenekte yaşayan bu anonim masallara dilimizde Arapça: “Ustûre” (cem’i: esâtir); Farsça: “Fesâne, efsâne”; Yunanca: “Mitos, mit” kelimeleri ad olarak verilmiştir” şeklinde tanımlar. Elçin(2004: 315)’e göre efsane, masalın inanç oluşumunda katkısı olan türüdür. Ona göre masallar; din, kültür ve ekonominin hazırladığı ortamda tarihî gerçeklerle beslenerek efsane hâline dönüşür.

Bilge Seyidoğlu(2005: 13), Erzurum Efsaneleri kitabında efsaneyi şu şekilde tanımlamaktadır: “ Efsaneler, anlatanlar ve onu dinleyenler tarafından gerçek üzerine kurulduklarına inanıldığı için temelinde inanç unsuru olan ve birkaç motifi ihtiva eden, sözlü geleneğin kısa bir anlatım türüdür.”

Saim Sakoğlu(2018: 20), Efsane Araştırmaları kitabında efsanenin hususiyetlerini şu şekilde tespit eder:

- a) Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar.
- b) Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c) Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.
- d) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatmadır.

Efsanelerin öğüt verme, bilgilendirme ve bazı kurallar ile davranışların nedenini açıklama gibi işlevleri vardır. Bu işlevlerin yerine getirilmesinde hayvanlar etkili bir araçtır. İnsanın tecrübelerinin sonuçlarını gözlemlemesi uzun zaman alabileceği için kişi kendinden başka en yakınında bulunan diğer canlılardan destek alır. Bu yolda hayvanların hareketleri, Tanrı’nın hayvanları cezalandırması ya da ödüllendirmesi, hayvanların kendi aralarındaki etkileşimlerinin neticeleri anlatılarak bunların belirli bir amaca hizmet etmesi sağlanır (Yiğit, 2018: 279). Bu özellikler dikkate alındığında incelenen efsanelerde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir.

2.1.2.1. Bilge Olarak Eşek

Denizli yöresinden derlenen efsanede eşeğin Hz. İbrahim'in yanmasına gönlü razı olmayarak verdiği cevap onun bilgeliğini göstermektedir. Efsanede “ Kâfirler Hz. İbrahim'i ateşe atmaya karar verdiklerinde, ateş yakabilmek için odun biriktireceklermiş. Odun biriktirmek için onu taşıyacak hayvanlara ihtiyaç duymuşlar. Önce beygire varmışlar: “ Haydi Halil İbrahim'i yakmak için odun çekeceğiz” demişler. Beygir, “Ben gitmem” demiş. Eşeğe varmışlar o da: “Ben gitmem, öyle bir insanın yanmasına gönlüm razı olmaz” demiş...”(Türktaş, 2012: 313).

2.1.2.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Efsanelere de konu olan eşek diğer halk anlatılarında olduğu gibi satılmakta ya da alınmaktadır. Saim Sakaoğlu'nun *Efsane Araştırmaları* kitabından derlenen *Eşek Boyayan Kayseriler* adlı efsanede eşek satın almak isteyen kadı oyuna gelerek değerinin iki katı fazlası eşeği satın alır. Efsanede Kadı'nın biri eşek satın almak ister. Ona Kayseri'de mevcut olan bütün eşekleri gösterirler. Hiç biri hoşuna gitmez. Sıra sonuncuya gelince: “Bunu satın almak isterdim, eğer boz renkli olmasaydı. Tüyleri siyah olsaydı değerinin iki mislini verirdim!” der. “Tamam, diye bağırır eşeğin sahibi. Şu gördüğünüz eşeğe tıpatıp benzeyen siyah bir eşeğim var. Böyle dedikten sonra, eşeği yularından tutar ve doğru boyacıya götürür. Siyaha boyattırır ve kadıya değerinin iki misline satar. Bir zaman sonra, kadı eşeğine biner, yazlık evine doğru yola koyulur. Yolun yarısına varınca, aniden bir sağanak yağmur başlar. Kadı bindiği eşeğe gözlerini dikip, “Bu da ne demek oluyor?” diye bağırır. Eşeğim rengini yitiriyor, işte, boz olacak neredeyse!” Elbette olur. Sağanak siyah boyayı yıkayıp götürünce, eşek yeniden eski rengine döner. Sonunda da kadı kendine oynanan oyunun farkına varır(Sakaoğlu, 2018: 73). Bu efsanenin başka bir varyantı ise şu şekildedir: “Kadı yazlık evine kazasız belasız varır. Eşeğine, “Gel bakalım, seni semerinden kurtarayım, kırlara otlamaya salayım.” der. Eşek otlarken, Tufan'dakine benzer bir yağmur boşalır ve eşeğin tüylerini yeniden boz rengine döndürür. Yağmurdan sonra, kurnaz satıcı gelir eşeğini geri alır. “Ne yani! diye bağırır kadı. Ben bu eşeği satın almadım mı hiç?” “Benim size sattığım eşek siyahtı; bu ise boz ve bana ait,” diye cevap verir eşeği satan. “Bu iş mahkemede halledilir!” der kadı. “Peki! Gidelim mahkemeye” der satıcı da ve birlikte mahkemeye koşarlar. Yargıçlardan biri: “Kadı efendi, satın aldığın eşek ne renkti?” diye sorar. “Siyahtı!” “Peki, satıcının otlakta yakaladığı eşek ne renkti?” “Boz renkliydi!” “Sen de

pekâlâ görüyorsun ki satıcı haklı. Haydi, git davayı kaybettin [...]”(Sakaoğlu, 2018: 74).

2.1.2.3. Keramet Unsuru Olarak Eşek

Keramet yönü itibariyle eşeğe kötü anlamlar yüklenmesi Nuh Tufanı’na dayanır. Bu efsanede, Nuh Peygamber gemiye hayvanları bindirirken şeytanın binmesine karşı çıkar. Ama şeytan eşeğin kuyruğuna tutunarak gemiye girer. Bu nedenle eşek uğursuz bir hayvan olarak görülür. Bu durum Denizli’den derlenen efsanede karşımıza çıkmaktadır. Efsanede “Nuh Aleyhisselam gemiyi yapınca gemiye bütün hayvanlardan birer çift almış. Sıra eşeğe gelince eşek gemiye binmemek için direnmiş. Meğerse eşeğin kuyruğundan şeytan asılıyormuş da eşek ondan binemiyormuş. Aleyhiselam “Ya mel’un neden girmiyorsun, girsene” deyince eşeğin kuyruğunu bırakan şeytan onun ayakları arasından gemiye atlamış. Gemide karşısında şeytanı gören Nuh As. “ Sen nasıl girdin içeriye” diye sorunca şeytan “Sen ya mel’un neden girmiyorsun, girsene demedin mi? Ben de girdim işte” demiş. O zaman şeytan eşekle beraber gemiye girmeseymiş Nuh tufanında yok olacak ve insanlık şeytandan kurtulacaktı”(Türktaş, 2012: 217-218).

Saim Sakaoğlu’nun *Efsane Araştırmaları* kitabından derlenen *Dümeni İcat Eden Şeytan* adlı efsanede şeytan eşeğin inat etmesi yüzünden Nuh Peygamberin “Haydi, gir artık Cehennem’in Şeytanı” demesi üzerine gemiye binmektedir(Sakaoğlu, 2018: 74). Nazilli’den derlenen efsanede benzer olaylar anlatılmaktadır. “Nuh peygamber gemiyi yaptığında, denize salacağı zaman herkes gemiye girmiş, eşek girmiyormuş. Şeytan onun kuyruğunu asıldığından eşek gemiye giremiyormuş. Nuh Peygamberimiz: “Ülen kör şeytan gir artık şu gemiye!” deyince eşek ile birlikte şeytan da gemiye girmiş. Onun şeytanı gördüğü mü var, o sadece eşeğe gir diyor. “Ülen kör şeytan gir gari!” deyince şeytan da giriyor(Keser, 2017: 131).

İnsanoğlunun toplum halinde yaşamaya başlamasından itibaren var olduğunu sandığımız dua ve beddualar, sözlü anlatım türlerinin önemli bir cephesini oluştururlar. İnsan ilişkilerinde karşılaşılan iyilik yahut kötülüklere kimi zaman sözlerle cevap verme gereği duyulur ki, bu da dua yahut beddua olarak karşımıza çıkar(Kaya, 1997: 99). Bu durum Denizli’den derlenen efsanede görülmektedir. Eşeğin otladığı yerlerin hiç yenmemiş bir yer gibi olmasında keramet’in olduğu düşünülmektedir. Çünkü eşeğin başına gelenler üzerine yapılan beddua sonucu duanın kabul olduğuna inanılır ve bir daha orada ot bitmez. Eşeğin otladığı yere ise dua edildiğinde yağmur yağmasa bile ot

biter hâle gelmektedir. Efsanede “İmze Sultan adında birinin eşiği varmış. Şimdi türbesinin bulunduğu yerin karşısındaki araziler hep onunmuş ve oraları eker dikermiş. Eşiğin otladığı yerler hiç yenmemiş gibi olurmuş. Oralarda ekinler ve otlar çok daha gürbüz olurmuş. Bir gün İmze Sultan’ın eşiği bu tarlaların yukarı kesiminde başka birisinin tarlasında otlarken tarla sahibi eşiği yakalayarak onun semerini ters çevirmiş ve içine taş doldurmuş. Eşek bu durumda yerinde kıpırdıyamamış. Eşiğini merak eden İmze Sultan, gelip eşiği bu halde bulunca: “Bundan sonra burada hiç ot bitmesin, kekik dahi bitmesin” diye beddua etmiş. O zamandan beri şimdi Keseyeri denen yerin yakınında bulunan bu yerde hiç ot bitmezmiş. İmze Sultan, Eşiğin otladığı Keseyeri denen yer için de “Dünya durdukça buranın ekini bol olsun” diye dua etmiş. Şimdi hiç yağmur yağmasa bile oranın ekini çok güzel olurmuş(Türktaş, 2012: 291).

Katır, eşek ile atın çiftleşmesinden olan bir hayvandır. Katırlar soyu olmayan kısır hayvanlardır. Bunun nedeni de Hz. İbrahim (as)’ın bu hayvanları lanetlemesidir(Acar, 2013: 166). Amasya’dan derlenen *Katır* efsanesinde katırın İbrahim (as) yanmasına razı olması lanetli bir hayvan olmasına vesile olur. Bu durum efsaneye şu şekilde yansımaktadır: “İbrahim (as) ateşe attıkları zaman çam ağacı odunlarını vermiş. Kadın da odun getirmiş. Katır da yükü taşımış, odunu getirmiş. Allah katıra: “Senin de zürriyetin (cinsiyet) olmasın.” demiş. Onun için de o da atla eşiğin birleşmesinden olmuş”(Balaban, 2013: 519). Bu efsane Anadolu’nun dört bucağında anlatılan ve yaygın olarak bilinen bir efsanedir. Benzer varyantlarından bazıları şunlardır: Muğla’dan derlenen efsanede “Muğla’da çam ağacının cehennemde odun olarak yanmayı kabul ettikten sonra, odunları taşıyacak bir hayvan lazım olmuş. Sadece katır odunları taşımayı kabul etmiş. Bunun üzerine İbrahim peygamber katıra lanet etmiş. Katırın zürriyeti kesilmiş”(Önal, 2003: 150). Burdur’da derlenen efsanede Nemrut, Hz. İbrahim (AS)’i ateşte yakarak öldürmek istemiş. İbret-i âlem olsun diye dillere destan bir ateş yakmak istemiş. Bu ateş için bir yıl boyunca odun taşınmış. Develer, atlar, eşekler, katırlar bütün odun taşıyacak hayvanlar getirilmiş. Ancak hayvanlar taşıyacakları odun ile Hz. İbrahim’in yakılacağını bildiklerinden yüklenen odunları sırtlarından atıverirlermiş. Fakat katır, hırsıyla odunları taşımış. Hz. İbrahim’de katırlara lanet etmiş. “Belin yükten kurtulmasın, zürriyetin kesilsin” demiş(Acar, 2013: 166).Yozgat’ta derlenen efsanede Hz. İbrahim’in yakılacağı ateşin odunu sadece katır taşır. Allah katırı cezalandırır ve nesli türetmez(Karadavut, 1992: 196). Denizli’de derlenen efsanede “Kâfirler Hz. İbrahim’i ateşe atmaya karar verdiklerinde, ateş yakabilmek için odun biriktireceklermiş. Odun biriktirmek için onu taşıyacak

hayvanlara ihtiyaç duymuşlar. Önce beygire varmışlar: “Haydi Halil İbrahim’i yakmak için odun çekeceğiz.” demişler. Beygir, “Ben gitmem” demiş... Katıra varmışlar, o: “Ben giderim” demiş. Katırla odunları çekmişler ve dağlar gibi odun yığmışlar. Bu durum karşısında Hz. İbrahim katıra: “Bu odunu çektiğin için çocuğun olmasın.” diye beddua etmiş. O zamandan beri katır doğuramazmış(Türktaş, 2012: 313).

Yozgat’tan derlenen başka bir efsanede şeytanın oyunu söz konusudur. Her kılığa girebilen bir varlıktır. Bu efsanede eşek kılığına girerek konuşur ve adamın başına bela olur. Efsanede “Adamın biri ıssız yerde karşılaştığı eşiği köyüne götürür. Eşek konuşmaya başlar. Adam hemen sudan geçer. Eşek ateşten kavağa dönüşür ve adamın kafasına düşer(Karadavut, 1992: 109). Benzer olay Kırşehir’den derlenen *Cin II* efsanesinde görülmektedir. Bu defa cin eşek kılığına girmektedir. Efsanede adamın birinin inekleri varmış. İnekler, hep kendileri gelirmiş. Bir gün hepsi gelmiş. Bir tanesi gelmemiş. Adam gelmeyen ineği aramaya dağa gitmiş. Gezmiş gezmiş bulamamış. Gezerken eşek görmüş “az da şu eşiğe binip öyle arayayım, yoruldum” demiş. Binmiş eşiğe arıyormuş inekleri. Sonra sulu olan bir yere gelmişler. Adam eşiğe ne yaparsa yapsın sudan geçiremiyormuş. Sonra eşiğin ayağına doğru eğilmiş, eşiğin bir ayağı yokmuş. Adam tabi hemen anlamış. Cinler sudan geçemez(Güzel, 2016: 175).

2.1.2.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Türk toplumunun en önemli yardımcılarından birisi olan eşeklerin yer belirlemede insanlara yardımcı oldukları görülmektedir. Türk kültürü içerisinde hayvanların insanlara yol gösterme, yardımcı olma, onları tehlikelerden koruma motifi oldukça yaygındır. Ülkemizde patika yolların belirlenmesinde eşekler ve büyük baş hayvanlardan yaygın olarak yararlanıldığı bilinmektedir.

Amasya’dan derlenen *Baykuş* ve *Sırlıklı Dede* efsanelerinde eşek taşıyıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Baykuş efsanesinde padişah kendileri eşekle getirmektedir(Balaban, 2013: 516). Sırlıklı Dede efsanesinde dede ağanın yanına gitmek için eşiği kullanmaktadır(Balaban, 2013: 602).

Burdur’dan derlenen efsane de eşek yük taşımakla görevlendirilir. Efsanede Isparta Gelendost’ta kasabadan köyüne giden bir köylü yol kıyısındaki altında bir şehidin yattığına inanılan çınar ağacının dallarından kesip eşiğe yüklemek istemektedir. Eşek, yükü sırtına almak istemez ve kaçır gider...(Acar, 2013: 79).

Aksaray’dan derlenen *Merkepli Baba* efsanesinde eşiğin, yük hayvanı olma ve işe yarama özelliği üzerinde durulmaktadır. Efsanede “Aksaraylı Merkepli Baba

zaviyede yaşayan bir dervişmiş. Bir merkebi (eşeği) varmış. Merkebinin her gün çarşıya götürür başıboş bırakmış. Esnaf ve hayırseverler eşeğin üstündeki heybeye gönüllerinden kopan şeyleri bırakırlarmış. Eşek de sonra doğruca zaviyeye gidermiş. Baba da eşeğin getirdikleriyle geçinirmiş. Bu sebeple kendisine Merkepli Baba denmekteymiş”(Aydoğan, 2018: 194).

Efsanelerde eşek, genellikle kahramanın yardımcı konumunda görülmektedir. İyi bir arkadaş olma özelliğinden dolayı küçümsenemez. Bu durum Bingöl'den ve Kırşehir'den derlenen efsanelerde karşımıza çıkmaktadır: “Şako adlı bir adamın merkebi(eşeği) vardır. Rehber Şako'ya der ki, “Merkebi bırak biz yürüelim yoksan donacağız” der. Eşek yürüyemiyor ve Şako'da eşeğinden vazgeçemiyor...(Bazancir, 2010: 53-54). Kırşehir'den derlenen *Yusufçuk* adlı efsanede iki tane öksüz çocuk varmış. Bu çocukların anneleri yokmuş, ölmüş. Babaları bunlara bakamadığından evlenmiş üvey anne getirmiş. Üvey anne bunları hiç sevmiyormuş. Anneleri bunlara her gün odun toplattırıyormuş. Bir gün üvey anneleri bunları eşekle beraber odun toplatmaya göndermiş. Çocukları odun toplarken eşek üzerindeki heybeyi düşürüp eve gelmiş(Güzel, 2016: 144).

Eşeğin en çok kullanılan vasıflarından biri yük taşımasıdır. Yük taşıyıcısı olmasından dolayı ele alınan efsaneler şunlardır:

Nazilli'den derlenen efsanede iki üç kişi eşeklere arpa, buğday sarmış, Kestel'e değirmene gidiyorlarmış. Bir yere varmışlar, bir bakıyorlar düğün kurulmuş: “Siz yüklerinizi bırakın bizim arkadaşlar indirsin” demişler...(Gezer, 2017: 112). Edirne'den derlenen *Evliya Kasım Paşa III* adlı efsanede Evliya Kasım Paşa hazretleri sıcak bir günde suyun kenarında abdest alıyormuş. Bu sırada bir Hristiyan eşeğiyle birlikte suyun kenarına çıkagelmiş. Eşeğini suyun kenarındaki köprüden geçirecekken eşek huysuzlanıp sırtındaki yükü vurmuş yere. Bu vaziyeti gören Kasım Paşa hazretleri hemen Hristiyan'ın yanına gidip ona yardım etmiş. Hristiyan abdest alan bir Müslüman'ın kendisine yardım etmesinden çok duygulanmış, teşekkür edip oradan ayrılmış...(Dervişoğlu, 2016: 381). Konya'dan derlenen *Yünlü Dağ- Sırçalık* efsanesinde Dede, ekmeği adama vermiş ve bir eşek hediye etmiş. Eşeğin, sırtına da götürebileceği kadar un yüklemiş”(Gedik, 2008: 36).

Eşeğin binek hayvanı olduğunu gösteren efsaneler ise şu şekildedir: Edirne'den derlenen *Kadı Bedreddin* efsanesinde Kadı Bedrettin Camii Sokak ile Külahtoz Çeşme Sokak arasında yer alan ve kendi adıyla anılan camiyi yaptıran Kadı Bedreddin Mahmut, Edirne'ye tayin olduğu zaman Edirneliler onu karşılamak için Hacılar Ezanı

mevkiine toplanmış, bekliyorlarmış. Kadı Bedreddin de bir eşeğe binmiş kalabalığa doğru yaklaşmış...(Dervişoğlu, 2016: 395). Kırşehir’den derlenen *Garibin Duası* adlı efsanede arabanın olmadığı durumlarda ulaşımın eşekle sağlandığı görülmektedir. Yine Kırşehir’den derlenen *Hırsız* adlı efsanede köyde motor ve araba olmadığı için erzak almaya eşekle gidilmektedir(Güzel, 2016: 187). Alaşehir’den derlenen efsanede Alaşehir yöresinde köyden yaşlı biri çoraklık denilen köye doğru gelirken eşeğin arka tarafına şeytan binmiş. Kadınla şeytan sırt sırta eşek üzerinde gitmeye başlamış...(Türkmen, 2017: 145).

Katır güçlü ve dayanıklı olduğu için gücünden en çok yararlanan hayvan olarak Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yaya yürürken iki el ile tutulması gereken yerlerden katır rahatça geçer. Efsanelerde bunun örneğine sıkça rastlanılmaktadır. Denizli’den derlenen *Evrân* adlı efsanede bir gün kırk tane katır padişaha sönmemiş kireç taşır(Türktaş, 2012: 225). Bu yüzden taşıyıcı olarak görülmektedir. Benzer efsaneler Alaşehir’den derlenen efsanelerde karşımıza çıkmaktadır: “Şeyh Sinan Hazretleri, Aydın’dan kırk katır üzerine caminin malzemelerini yüklemiş ve Alaşehir’e doğru yola çıkmış(Türkmen, 2017: 132). Pazarcı bir adam varmış. Bu adam katırlara tereyağı sarıp satmaya gidermiş civar yerlere...(Türkmen, 2017: 145).

2.1.2.5. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Merkeb, eşek veya katır Türklerce hoş görülen bir hayvan değildir. Her halde büyük İslam devletleri ile ordularında da, eşek veya katır üzerindeki mehterlerin hoş bir görünümü olmasa gerektir(Ögel, 2000 C. VIII: 242).

Güncel Türkçe Sözlükte eşeklik etmek ifadesi; anlayışsızlık etmek, kaba davranmak olarak tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.05.2020). Bu ifade Nazilli’den derlenen efsanede karşımıza çıkmaktadır. Efsanede tütüncü tütünü sarmış giderken Hatip’in sabanını demirini sökmüş. Eskiden ağaç sabanlar vardı; onları siz bilmezsiniz. Tütüncü sabanını demirini çalmış gitmiş oradan. Hatip sabah uyanmış, torbasına ekmek katmış, sürmek için varıyor öküzlerin başına, sabanını demiri yok! Demirsiz çift sürülmez ki! Oradan dönmüş gelmiş Yukarı Örencik’e. Eve varıyor: “Koca baba benim oradan Mushaf’ı alıver bakam” diyor. “Gözün kör olsun boş ver” diyorlar. Hatip pınarın dibine oturuyor, yazılıyor. Ertesi sabah tütüncü sabanını başında oturup durmuş : “Aman hocam ben yaptım bir eşeklik sen yap bir insanlık” demiş. Hatip: “ Neden götürdün demiri?” diye soruyor. Tütüncü: “Demir hoşuma gitti ondan

götürdüm” diyor. Hatip: “Bir daha böyle bir b*k yeme eğer sen gelmeseydin geberirdin” diyor(Keser, 2017: 165).

2.1.3. Fıkralarda Eşek

Türk kültüründe fıkra ile ilgili ilk kayda “Divân-ü Lügât-it Türk” adlı eserde rastlanılır. Kaşgârlı Mahmud’a ait bu eserde, fıkra teriminin karşılığı olarak “Küg ve Külüt” kelimelerinin kullanıldığı görülür(Atalay I, 1985: 357). Bu kelimeler halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey olarak tanımlanır(Yıldırım, 1999: 3). İslâmiyet’in kabulüyle birlikte Türk kültüründe bu tarz hikâyeler, “hikâye, kıssa, mizah, masal, nükte, lâife, gibi adlarla anılır. Bu adlandırmalar içerisinde en çok “lâife” sözcüğü yaygınlık kazanır(Levend, 1972: 231). Anonim halk edebiyatı ürünleri arasında önemli bir yere sahip olan fıkra türü için kaynaklarda çeşitli tanımlar verilir. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

Pertev Naili Boratav(1969a: 93), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı kitabında, fıkra ile ilgili şu bilgilere yer verir : “Fıkra, masala göre kısa, yoğun anlatımlı, herhangi bir düşüncüyü örnek vererek güçlendirmek, karşısındakini ona inandırmak veya herhangi bir durumu açıklamak amacıyla anlatılan anlatımlardır.

Şükrü Elçin’e(2004: 566), göre: “Umumiyetle gerçek hayat hadiselerden hareketle hisse kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere fıkra adı verilmektedir” şeklindedir.

Dursun Yıldırım(1999: 63), “Fıkra, hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimaî ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihzâ yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir” şeklinde tanımlamaktadır.

Fıkralar sözlü edebiyat ürünü olduğu için nesilden nesile aktarılır. Anlatı türleri içerisinde en çok anlatılan tür fıkra olduğu için gerçek yaşamı yansıtması bakımından önemlidir. İnsanların sosyal yaşamını, aksaklıklarını, duyurması fıkralar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yüzden ortak hafızanın ve kültürün ürünü olmaktadır. Fıkraların temel özelliği anlamda yoğunluk ve kısalıktır. Genellikle günlük hayatta yaşanan olaylar anlatıldığı için dinleyici üzerinde gerçeklik duygusu uyandırmaktadır. Fıkralar genellikle tek bir olay üzerine kurulur ve bu olaylar kısa ve birbiri içine geçer. Fıkralar

olay ve düşüncenin açıklandığı giriş bölümü, tez ve karşı tezin oluşturulduğu gelişme bölümü ve verilmek isten düşüncenin açıklandığı sonuç bölümünden oluşur. Fıkraların şahıs kadrosunda kesin bir belirlilik yoktur. Halkın bildiği fıkra kahramanları; Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekrî Mustafa, Kemîne vb. kahramanlardır. Diğer şahıslar ise hayatın her alanında görülen insanlardır. Olayın geçtiği zaman hakkında kesin hüküm verilmediği gibi mekân da belirsizlik içindedir. Fıkralarda sıklıkla adı geçen hayvanlardan biri de eşektir. Bu durum, eşeğin dönemin günlük hayatındaki yerini ve önemini ortaya koyar. Fıkra diyince akla gelen kişilerden biri de Nasrettin Hoca'dır. Fıkra metinlerde Hoca'nın muhataplarının türlü vesilelerle hayvanlar olduğu görülür. Hoca, bu hayvanları kişileştirerek onlarla konuşur. Hayvanlar içerisinde fıkralarına en çok konu olan hayvan eşektir. Nasreddin Hoca'nın da eşekle ilgili fıkraları oldukça fazladır. Halkın hayatında mühim bir yeri olan eşeğin fıkralarda sembolik bir anlamı olduğu için çoğu zaman gerçek bir varlık olarak ele alınmaz. Hoca eşeğine insanlara yaptırmak istediği şeyleri yaptırır. Eşek fıkroda hayvan maskesi takınmış insan olarak görülür. Eşek, çoğu zaman kabalığı, bilgisizliği bazen bilgeliği, inatçılığı ve her türlü kötü huyu temsil eder. Bazı fıkralarda ise eşeğin konuştuğuna, güldüğüne, düşündüğüne rastlanıldığından eşek insana benzetilmektedir. Bu özellikleri ile fıkralarda önemli işlevlere sahip olur.

Eşek fıkralarda hem gerçek hem de mecazî anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır. Biri insan, biri hayvan; biri düşünen, akıl sahibi, diğeri ise düşünme yetisinden yoksun bir canlı... Bir insan ve bir hayvan nasıl olur da aynı yolculukta, birbirini bütünleyen iki yoldaş olabilirler? İlk bakışta düşündürücü gibi görünse de Nasreddin Hoca fıkraları bu doğrultuda incelendiğinde, Hoca ve eşeğinin zıtlıktan bütünlüğe varlık alanında bir yer edindiğini görmek mümkündür. Eşeği ile bir bütünü oluşturan Nasreddin Hoca, varoluşsal yolculuğunu, zıtlıklarla bütünlüğe ulaşmak yolunda sağlar. O, bu yolculukta yalnız değildir. Çünkü onu birçok yönden tamamlayan eşeği vardır. Bütünlüğe varma, hayat yolundaki insanın eksikliğini giderme çabasıdır. O halde Karakaçan adlı eşek bir hayvan mı yoksa hayvandan ziyade bir yâran mıdır?(Süme, 2019: 50). Bu bağlamda bu özellikler dikkate alındığında incelenen efsanelerde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir.

2.1.3.1. Bilge Olarak Eşek

Türkler, tarihleri boyunca geçimlerini çoğunlukla hayvancılık yaparak sağlar. Bu yüzden yerleşim yerlerini belirlemede hayvanlar etkili olur. Eski zamanlarda da patika yolların belirlenmesinde eşekler yaygın olarak kullanılır. Yüklü hayvan araziye salınır ve hayvan nereden geçerse yolun oraya yapıldığı anlatılanlar arasındadır. “Eşek bazen Hoca’nın Allahtan dilediği şeydir, bazen de bu sevgili varlığı en çok kaybettiği yegâne servetidir. Eşeğin sol arka ayağının bastığı yer, dünyanın ortası olarak bilinir”(Sağlık, 2003: 68).

İlhan Başgöz’ün *Geçmişten Günümüze Nasrettin Hoca* kitabından derlenen *Ödünç İstenen Eşek* ve Akşehir’den derlenen *Eşeğin Sözüne mi inanıyorsun? (Eşek Evde Yok)* fıkralarında Hoca eşeğine danışarak iş yapmaktadır. Onunla konuşur ve fikrini alır. Eşeğin verdiği cevaplar ise onun bilgili olduğunu göstermektedir. Nitekim eşek zekâsını kullanarak kendini de kurtarmış olur. Gideceği yerde başına ne geleceğini bilir. Hem kendisi hem de sahibinin zarar görmesini istememektedir. Fıkra bu durum şu şekilde yansıtmaktadır: “Bir komşusu Hoca’dan eşeğini ödünç istemeye gelir. Hoca der ki: “Gidip eşeğe sorayım, bakalım ne diyecek?” Ahıra gidip çıkar ve komşusuna der ki: “Eşek diyor ki sakın beni verme, iyi yürümüyor diye hem beni döverler hem senin avradına söverler”(Başgöz, 2005: 141). *Eşeğin Sözüne mi inanıyorsun? (Eşek Evde Yok)* fıkrasında Hoca’nın komşusu, Hoca’dan eşeğini istemiş. Hoca eşeğin evde olmadığını söylediği sırada, ahırdan anırma sesi duyulmuş. Komşusu Hoca’ya sitem etmiş: “Aşk olsun Hocam, bunca yıllık komşuyuz. Bak işte, sesi geliyor.” Hoca hemen cevabı yapıştırmış: “Ne yani, şimdi kırk yıllık komşuna değil de kılkuşluk eşeğin sözüne mi inanıyorsun?” demiş. Komşu ısrar edince, eşeğe düşüncesini soracağını söyleyerek ahıra gitmiş ve hemen dönmüş: “Eşeğim sana verilmeye razı değilmiş. Bana: “İyilik etme eloğluna; kötülük bulursun dedi.” demiş(Akşehir Belediyesi, YTY: 11).

Mustafa Duman *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* adlı kitabından ve Coşkun Dokumacının *En Güzel Nasrettin Hoca Fıkraları* adlı kitabından derlenen *Hiç Şaşmam* ile *Mısır’a Kadı Oldu* fıkrasında benzer olay örgüleri görülmektedir. Her iki fıkrada geçen eşeğin kulaklarını dikip Hoca’yı dinlemesinden bir şeyleri öğrenmeye meraklı olduğunu göstermektedir. Fıkralarda eşek ile kadı’nın bir tutulduğu görülür. Güncel Türkçe Sözlükte kadı kelimesi Tanzimat’a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanlarına verilen isim olarak tanımlanmaktadır

(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 04.05.2020). Tanımdan da anlaşılacağı üzere eşeğin bir yere kadı olması durumu onun bilgeliğini göstermektedir. Fıkralara bu durum şu şekilde geçmektedir:

Hiç Şaşmam adlı fıkrada anlatıldığına göre Hoca'nın eşeği yine kaybolmuş. Fakat bu sefer bulunamamış. Aradan aylar geçmiş, densizin biri Hoca ile alay etmiş: “Hoca! Haberin var mı? Senin eşek falan yere kadı olmuş” demiş. Hoca da: “Hiç şaşmam. Ben ders verirken kulaklarını dikip öyle dikkatle dinliyordu ki(...) Sonunda adam olacağı belliydi cevabını vermiş(Duman, 2008: 191).

Mısır'a Kadı Oldu fıkrasında: “Bir gün Hoca, yine eşeğini kaybeder. Eee, bu kaçınıcı! Artık canına tak eder. “İllallah bu taş kafalının elinden! Aklını başına alsın da, biraz da o beni arayıp bulsun!” diye söylenir. Aramaz. Aradan, günler aylar geçer. Eşek ne döner gelir, ne bir kuru selam gönderir. Günlerden bir gün Hoca eşekler başı Deli Ömer'i görür: “Bu herifin azıcık kulağı deliktir. Şunun bir ağzını arayayım!” der: “Ömer Efendi, bizim eşeği gördün mü?” “Duymadın mı,” der Deli Ömer. Senin eşek Mısır'a kadı oldu!” Bunu duyunca, Hoca başını sallar: “Tevekkeli değil. Ben bizim çömeze ders verirken o da kulaklarını dikip dinliyordu” der(Dokumacı, 2013: 68).

Ayşe Ergön'ün *Nasreddin Hoca: Hayatı ve Fıkralarından Seçmeler* makalesinden derlenen *Kusura Bakma* fıkrasında da Hoca eşeğine danışarak iş yapmaktadır. Eşeğinin razı olup olmadığını sorması ve eşeğin zekice cevap vermesi bilgili olduğunu göstermektedir. Fıkroda ise eşek şu şekilde geçer:

Hoca'dan eşeğini
Pek sık alan bir adam,
İster yine eşeği
Hoca'dan sıkılmadan.

Der: “Biraz işim çıktı
Eşeği versen komşu,
Senin eşek olmasa
İşim yaman doğrusu.”

Adam ısrar ettikçe
Hoca kızar içerler,
“Dur eşeğe soralım
Eşek razı mı ki” der.

Hemen girip ahıra
 Bir süre oyalanır,
 Sonra çıkıp dışarı
 Olanları anlatır.

Der: “Hiç alınma komşu
 Eşek pek razı değil,
 Söylediğine göre
 Senden hiç memnun değil.

Hem onu döver hem de
 Küfredermişsin bana,
 Eşek istemiyor bak
 Sakın kusura bakma(Ergön, 2007: 48).

Dursun Yıldırım’ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı kitabından derlenen *Tüccar Olmayı Düşünüyor* fıkrasında eşeğin tüccar olmayı düşünmesi onun akıllı bir hayvan olduğunu göstermektedir. Ticaret yapmak her kişinin harcı değildir. Mühim bir zekâ gerektirmektedir. Bu durum fıkraya şu şekilde yansımaktadır: Bektaşî’nin biri merkebine odun yükleyip şehre gelirken karşıdan tüccar kılıklı iki adam peyda olarak “Şu zındıkla biraz alay edip eğlenelim” diye Baktaşîye yanaşıp selâm verince Bektaşî de durur, merkebi de. Herifler eşeği işaret ederek: “Bu eşeğin ne düşünüyor”, demeleriyle hiç düşünmeden Bektaşî: “Odun taşımaktan usandı da artık kasabada ticaretle uğraşmayı düşünüyor” demiş(Yıldırım, 1999: 2019).

Zülfikar Bayraktar’ın doktora tezinden derlenen *Apendi ve Eşeği* adlı fıkra da eşeğin sürekli anırması ile derin düşünceli beyin kararlarına benzetilmektedir. Bu yüzden eşeğin hâkim olması onun bilgeliğini göstermektedir. Fıkra da Apendi kaybettiği eşeğini ararken yolda insanlarla karşılaşır ve:

- “Eşeğimi gördün mü?” diye sorar.
- “Gördüm, der adam. Senin eşek şimdi şehrin hâkimi olmuş, acımasızca hükümler veriyor.”
- “Evet, sen haklısın. Galiba benim eşek diye cevap verir Apendi. O daha önce bey olmalıydı. Ben sürekli fark ediyordum. Onun anırması bizim derin düşünceli beyin kararlarına benziyordu.” der(Bayraktar, 2010: 358).

Eşek bazı kişilerden daha akıllı ve dürüst olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayrullah Şanzumi'nin *Üçüncü Harname* adlı kitabından derlenen fıkrada eşeğin sadrazamdan daha akıllı oluşu onun bilgeliğinin göstergesidir. Fıkra köylünün biri her gün pazara sebze ve meyve götürmüştü. Yolun üzerinde bir bataklık varmış. Bir gün yine meyve götürürken eşek bataklığa batmış. Ertesi gün pazara giderken eşek bataklığa yaklaşıncaya, bataklığı koklamış ve bataklığa batmamak için dolanıp kuru yerden geçmiş. Köylü bunun üzerine çarşıya eşeğini sürerek giderken “Hadi benim sadrazamdan akıllı eşeğim” diyerek yürürmüştü. Bunu duyan zaptiyeler adamı apar topar yakalayıp sadrazamın huzuruna götürmüşler: “Devletlü sultanım, bu adam çarşı içinde eşeğini sürerken, ‘hadi benim sadrazamdan akıllı eşeğim’ diyerek yoluna devam ediyor.” Sadrazam köylüye: “Neden senin eşeğin sadrazamdan daha akıllı oluyor” diye sormuş. Köylü: “Efendim, mutad yolumun üzerindeki bataklığa benim eşeğim bir defa battı. Ondan sonra oradan geçerken bataklığı koklayarak bataklıktan geçmedi ve kuru yerden geçti. Ama Osmanlı Devleti kurulu berri sadrazam olanların ekserisinin boynu uçurulduğu halde o makama geçmek için yarış edilmiştir.” Odunları kesip eşeğine yüklemiş. Eşeğı yola indirmiş. İşi de biraz aceleymiş. Eşeğe: “Sen düz yoldan git.” demiş.”Yolu biliyorsun. Nasıl olsa eve varırsın. Benim işim acele. Ben de kestirmeden gideyim.” Eşeğı dehleyen Hoca, kestirmeden evin yolunu tutmuş[...] (Bayrak, 2019: 58).

Eşek gittiğı yolu bir daha unutmayan bir hayvandır. F. Zehra Bayrak'ın *Nasrettin Hoca Fıkraları* kitabından derlenen *Hâlâ Bıraktığım Yerde Otluyorsun* Hoca'nın eşeğine güvenip onun evi bulacağını düşünmesi hayvanın zeki olduğunu göstermektedir. Fıkra Hoca dağa oduna gitmiş. Odunları kesip eşeğine yüklemiş. Eşeğı yola indirmiş. İşi de biraz aceleymiş. Eşeğe: “Sen düz yoldan git.” demiş. “Yolu biliyorsun. Nasıl olsa eve varırsın. Benim işim acele. Ben de kestirmeden gideyim.”Eşeğı dehleyen Hoca, kestirmeden evin yolunu tutmuş (Bayrak, 2019: 58).

Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatındaki Yeri adlı makaleden derlenen fıkrada eşek yaş aldıkça bilgi sahibi olan insan gibi karşımıza çıkmaktadır. Yaşlılar tecrübelerini gençlere anlatarak onların bilgi sahibi olmasını ister. Eşekler de yaşayarak ve deneyerek elde ettikleri birikimlerden dolayı gençleri içinde bulundukları durumu anlatmaktadır. Bu durum eşeklerin ne kadar görgü sahibi olduğunu göstermektedir. Fıkra ise şu şekilde yansımaktadır: Köyün birinde semerci ölmüş. Genç eşekler çok sevinmişler ve buna keyifli keyifli anırmışlar. Ama kendileri hoplayıp zıplarken yaşlı

eşeklerin bir kenarda oturup kara kara düşünmelerine bir anlam verememişler, sormuşlar: “Semerci öldü, artık semer yapamayacak ve kimse sırtımıza semer vuramayacak. Buna sevinilmez mi?” Yaşlı ve tecrübeli eşeklerden biri yanıtlamış soruyu: “Biz eşek olduğumuz sürece sırtımıza her zaman semer vurulacak. Eski semerci bu işi öğrenmişti. Tam sırtımıza göre semer yapıyordu. Şimdi aceminin biri onun yerine geçecek ve bize uygun semeri yapmayı öğreninceye kadar sırtımız yara bere içinde kalacak. Buna sevinilir mi?”(Avadallah ve Uylaş, 2010: 164)

2.1.3.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Nasreddin Hoca'nın ekonomik durumu ile eşek arasında ilişki kurulmaktadır. Bazen bir hikâyede, bir destanda öyle hayvanlar vardır ki, bu eserlerdeki fonksiyonları dolayısıyla dekoratif şahsiyetlerden daha aktiftir. Hoca'nın fıkralarında da böyle bir muhatabı vardır: Hoca'nın eşiği. Eşek, Hoca'nın maddi fakirliğinin yansıyan tarafıdır. At, eşiğe göre daha güçlü, hızlı, soylu ve dolayısıyla pahalıdır. Bu nedenle ona sahip olmak zordur. Eşek, sıradanlığı, masumiyeti, saflığı ve ezilmişliği simgeler. Bu yüzden Nasreddin Hoca'nın karakterine ve hayat tarzına yakışan eşektir (Boyraz, 1996: 8-9). Sosyal statü ve zenginlikle ilişkilendirilen eşek ihtiyaçlar için değerli bir kaynaktır. Başgöz ise(2005: 19), Nasreddin Hoca'nın başında büyük bir kavukla eşek üstünde gösteren resimde kavuğun din adamlığını, eşiğin köylülüğü simgelediğini belirtmektedir.

Hoca'nın toplum ile ilişkisinin en mühim göstergesi eşiğidir. Eşek fakirliği simgelemektedir. Bu yüzden eşiğe sahip olan insanın durumu iyi değildir. Uğur Başaran'ın yüksek lisans tezinden derlenen *Nasrettin Hoca* fıkrasında Hoca geçimini devam ettirmek için eşiğini satmak zorunda kalır. Fıkroda eşiği az para eder diye kuyruğunu bile keser. Bu durum fıkraya şu şekilde yansımıştır: Bir gün Nasreddin hoca merhum eşiğini pazara götürür. Bakar ki kuyruğu pek çamurlanmış, hemen keser. Sırtındaki heybeye koyar. Birisi eşiğe müşteri olur. Muayene ederken: “Kuyruksuz eşek neye yarar? diye sormasıyla Hoca: “Sen pazarlığı uydur, kuyruk yanımda” cevabını vermiştir(Başaran, 2011: 173).

Canser Kardaş'ın *Gerçüslü Fıkra Tipi Üzerine Bir Değerlendirme* adlı makalesinden derlenen fıkroda köylünün el emeği olan pekmezi eşeklerle çevre şehirlere satmaya gitmesi ekonomik olarak yörenin güçlü olmadığının göstergesidir. Fıkroda Gerçüslü bir köylü pekmez yapmış ve Siirt'e götürmek üzere eşeklerine yüklemiş. Beşiri taraflarına geldiğinde hem hava bozuk hem de yoğun bir sis varmış.

Birinci eşek sisin içinde dalıp kaybolmuş. İkinci eşekte deniz gibi görünen sisin içinde kaybolunca adam üzölmüş. Uzaktan seyrederken “Vallahi, üzüntüm eşeklere değil de pekmezedir” demiş(Kardaş, 2018: 103).

Hakan Dedebağı’nın *Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinden derlenen fıkrada Hoca eşeğı satmak için pazara götürüp kendisinin satın alması onun işini bilmeyen, saf aile bireyini temsil ettiğı düşünölmektedir. Bu durum Hoca’nın eşek üzerinden sosyal statüsünü göstermektedir. Fıkırada Nasreddin Hoca eşeğini, satmak için pazara götürür. Eşeğı beş yüz kuruş verirler. Hoca bakar ki eşek kıymetli ve para ediyor, hemen beş yüz kuruş çıkarır eşeğini satmaya çalışan tellalın eline sayar. “Eşeğimi ben aldım” der ve evin yolunu tutar. Durumu karısına anlatır. Karısı: “Oh çok iyi, eşek yabana gidecek cinsten değil” der [...](Dedebağı, 2007: 119).

İlhan Başgöz’e(2005: 19) göre; yaşam tarzı, dünya görüşü ve sosyal çevresi bakımından Nasreddin Hoca köylü sınıfın sesidir. Evinde bir ahır ve samanlığı vardır; inek ve eşek besler; eşeğıne binip dağdan odun kesmeye gider. Bu yönü ile Nasreddin Hoca kenar kültürün adamıdır. F.Zehra Bayrak’ın *Nasrettin Hoca Fıkraları* kitabından derlenen *Bir Cahillik Ettim* fıkrasında Hoca eşeğinin ölümü üzerine çaresiz bir durum yaşamaktadır. Geçimlerini devam ettirmek için köylünün eşeğı sahip olması gerekir. Ya eşeğini besleyip ilerde iyi bir fiyata satar ya da elinde bulunanları eşekle beraber satmaya götürür. Bu yüzden onlar için değerli bir varlıktır. Fıkırada Hoca’nın eşeğı ölür. Hoca sağdan soldan eşek aramaya başlar. Bu durumun hanımının hoşuna gitmez. Pazara gidip yeni bir eşek alması için Hoca’yı sıkıştırmaya başlamış. Hoca da çaresiz, gidip bir eşek satın almış...(Bayrak, 2019: 29). Benzer bir olay örgüsü A. Halit Yaşaroğlu’nun Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası adlı kitabından derlenen *Galiba Yine Anneni Darılmışın!* fıkrasında görölmektedir. Bir taraftan eşek üzerinden geçimini sağlayan kırsal kesim insanı varken diğer taraftan başıboş olan insanların kendisine ait olmayan eşeğı satarak zengin oldukları görölmektedir. Fıkırada Hoca’nın eşeğı ölür. Karısı eline birkaç akçe vererek pazardan eşek almasını söyler. Hoca pazardan aldığı eşeğın yularını çekip ardına bakmadan yoluna devam ederken iki külhanbeyi sözleşip yavaşça eşeğın yularını sıyıırırlar. Biri eşeğı pazara götürüp parasını paylaşmak üzere satar...”(Yaşaroğlu, 1961: 46-47).

Yukarıdaki fıkra metinlerinde geçen eşeğın işlevi aşğıdaki örneklerde de görölmektedir. Metinlerde sosyo-ekonomik olarak eşek ya satılır ya da satın alınır. Bu durum insanların gelir kaynağını göstermektedir. Çünkü eşek almak oldukça ucuzdur.

Satmak ise belirlenen fiyata göre şekillenir fakat ortalamanın üzerinde olmadığı düşünülür. Örnek anlatı metinleri şunlardır:

Ebru Şenocak'ın *Nasrettin Hoca Fıkralarında Sözün Gücü* adlı makaleden derlenen fıkraya göre Nasreddin Hoca tembel eşeğinden kurtulmak için onu, pazarda satmaya götürür. Aracı müşteri: “Eşek, ne eşek! Kadife tüylü, ay yüzlü, yürüyüşü at gibi, duruşu ceylan, çapa çapa üstünde çay iç, on günün işini bir günde yaparsın.” Sözlerini duyunca kendi kendine: “Vay, demek benim eşeğim böyle bir eşekmiş.” diyerek, başkasına satana kadar söylediği miktardan biraz fazlasına eşi kendisi satın alır(Şenocak, YTY: 1495).

Coşkun Dokumacı'nın *En Güzel Nasreddin Hoca Fıkraları* adlı kitabından derlenen *Hoca'nın Bildiği* fıkрасında Hoca bir gün eşiğini bulamaz ve basar yaygarayı: “Eğer eşiği hemen bulmazsam ben bilirim yapacağımı” diye. Birkaç saatte eşek bulunur ve Hocaya birisi sorar:

— “Hocam bulunmasaydı ne yapacaktın?”

Hoca biraz tebessümle:

— “Ne olacak gidip yenisini alacaktım”(Dokumacı, 2013: 202).

Bazı fıkralar Türk insanının iyi niyetli, düşünceli yaklaşımını göstermektedir. Yaşam şartları gereği bir takım zorluklarla mücadele ederken insanlar yeri gelir geçimini sağladığı hayvanı hediye etmek durumunda kalır. Bu durumun yansıdığı fıkra metni Erman Artun'un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* adlı kitabından derlenen *Eşiği de Versen Olmaz mıydı?* fıkрасıdır. Fıkrapada alt sınıf insanının geçimini sağladığı eşiği kendisinden üst sınıf bir insana hediye etmek istediği görülmektedir. Fıkrapada eşiği vermemiş olsa bile vermek düşüncesinde olmak köylünün ne kadar açık gönüllü bir insan olduğunu göstermektedir. Fıkrapada fakir köylünün biri, köyün ağasına odun çekerek geçiniyormuş. Adam bir gün hastalanmış ve eşiği de oğluna vererek kendi yerine göndermiş. Köylünün oğlu odunu dağdan getirdikten sonra ağa pencereden oduncunun oğluna seslenmiş: “Ağanın oğlu odun mu getirdin?” Babasına ağa dendiği için çocuk, odunun parasını almamış. Eve geldiğinde babası sormuş: “Odun parası hani?” “Baba, köyün ağası sana ağa dedi. Ben de bunun için odunun parasını almadım, odunu beleş verdim,” demiş. Babası: “Ulan eşek oğlu eşek, eşiği de verseydin olmaz mıydı?” demiş(Artun, 2013: 188- 189). Anadolu şehir-kasaba toplumlarında saflığı ve eğitimsizliği üzerine anlatılan fıkralar yaygındır. Karatepeli fıkraları da bu türdendir. Bu fıkra türüne ait bir örnek olan *Eşiğin Dama Çıkması* fıkрасında Karatepe'ye eşekli

çerçinin gelmesi eşeğin sosyo-ekonomik bir unsur olduğunun göstergesidir(Artun, 2013: 17-33).

Nasreddin Hoca birçok fıkrasında padişahlar, sultanlar, vezirler, beyler gibi otorite sahibi güçlerle karşı karşıya gelir. Bu otoritelerden biri, belki de en güçlüsü olan Timur, Nasreddin Hoca fıkralarına XVII. yüzyıldan sonra girer ve günümüze kadar da bu fıkralarda ezici bir güç olarak varlığını korur(Akt: Bayraktar, 2012: 267). Haksızlık yapan, halkı ezen, insanlara zulüm eden yönetici sınıf, halkın kullandığı sözlü anlatım kanallarıyla eleştirilmiş ve bu yolla cezalandırılmışlardır. Meseleye bu yönüyle bakıldığında, Nasreddin Hoca ve Timur konulu fıkralar, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi anlamamız açısından önemli verileri içlerinde barındıran sözlü anlatılardır.

Hayrullah Şanzumi'nin *Üçüncü Harname* adlı kitabından derlenen fıkrada eşek yönetilen bir insanı temsil etmektedir. Fıkroda Timur Hoca'nın yoksulluktan bakamadığı zayıf eşiği görerek sert bir emir verir: "Bu hayvanı en iyi yemlerle besleyeceksin, bir ay sonra göreceğim yine böyle zayıf bulursam başını keserim." Hoca can korkusuyla kendi yiyeceğinden kesip eşiği beslemeye başlar. Hayvan gelişir, canlanır ve bir gün keyifli anırır. Hoca da: "Zırla gidinin eşiği[...] Timur gibi arkan var![...] diye içini boşaltır(Şanzumi, 2016: 211).

2.1.3.3. Tasavvufi Bir Sembol Olarak Eşek

Nasreddin Hoca fıkralarında yer alan eşek hakkında Hamiye Duran tasavvufî bakış açısıyla inceleme yapar. Nasreddin Hoca hakkında anlatılanların Hoca'nın yaşadığı dönemin tasavvufî görüşlerinden ayrı düşünülemeyeceği görüşündedir. Duran'a göre, tasavvuf anlamı olan bu fıkralarda eşek, "nefsi ve vücut bineği" temsil etmektedir(Duran, 1997: 18). Türk-İslam kültüründe tasavvufun çok önemli tesirler ifade ettiği düşünülürse, eşiğin bazı hareketleri Hoca'nın geleceğinin işaretidir. Mesela, hayvanın iki defa anırması, Hoca'nın öleceğine işaretir.

İlhan Başgöz'ün *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca* adlı kitabından derlenen *Aferin Göl Kuşları* fıkrasında eşiğin başına gelenler üzerinden tasavvufî bir yorum yapılır. "Sizlere ve mallarınıza bir ziyan gelmezse Allah'a şükredin. Sadaka verip ihsan edin. Zira vereceğiniz sadaka belaları ve kazaları defedip manevi tehlikeden kurtarıp malınızın çok olmasına delalet eder" şeklinde yorumlanır(Özcan, 2005: 26). Fıkroda bir yaz günü Hoca uzak bir yere giderken, yolda eşiği susar. Yolun aşağısındaki gölün suyunu görünce gemi aızıya alıp göle doğru koşmaya başlar. Göle yaklaştığı yer sarp bir

uçurumdur. Tam göle yuvarlanacağı sırada, kurbağalar ötmeye başlayınca eşek ürküp geri döner. Hayvanın büyük bir tehlikeden son anda kurtulduğuna sevinen hoca, eşeği yakaladıktan sonra göle bir avuç para serperek kurbağalara şöyle seslenir: “Aferin göl kuşları, alın şu paraları, bol bol helva alıp yiyn!”(Başgöz, 2005: 143).

Zekerya Batur vd. Nasreddin Hoca Fıkralarında *Değer Yargıları ve Eğitim* adlı makalesinden derlenen *Eşeğin Hiç mi Suçu Yok?* ve *Eşeğe Niçin Ters Binmiş?* fıkralarında eşeğe ters binmeden kasıt nefsin dediğini yapmamak onun zıddına hareket etmektir. Nefis, ruhun bineği olarak görülmektedir. Fıkroda Hoca bir gün Hortu’dan Sivrihisar’a gidecekti. Kapı önünde duran eşeğe atladı. Fakat ters binmişti. Babası: “Oğlum eşeğe niye ters biniyorsun?” diye azarlayınca oğlan cevap verir: “Kabahat yalnız benim mi? Eşeğin hiç mi suçu yok. Baksana ters duruyor. Eğer o da doğru dursaydı ben doğru binecektim. Niçin eşekte suç bulmuyorsun da beni paylıyorsun?”(Batur vd. , 2012: 591).

Eşeğe Niçin Ters Binmiş? fıkrasında Nasreddin Hoca bir gün yabancı bir köyde misafir olur. Cuma günü onu kürüye çıkartırlar. Çok güzel bir vaaz sonunda tüm cemaat memnun kalır. Camiden çıkınca Hoca’nın eşeğini getirirler. Köylünün tamamı ona hizmet etmek için adeta yarışır. Hoca eşeğine binerken biraz düşünür. Sonra eşeğine ters oturur. Hayret içerisinde. Köylülerden biri dayanamayıp sormuş: “Hocam” demiş. “Kusura bakma ama eşeğe niçin ters bindiğini sorabilir miyim?” Hoca tebessüm ederek cevap vermiş: “Eğer düz binip önünüze geçseydim siz arkada kalacaktınız. Siz öne geçseydiniz, bu defa ben arkada kalmış olacaktım. Böyle ters binince size arkamı dönmemiş oluyorum, sebebi bu.” Fıkranın bir başka anlatımı ise şu şekildedir: Bir gün, Hoca eşeğe ters biçimde oturmuş yolda gidiyormuş. Onu görenler: “Hoca eşeğine ters binmişsin!” diye seslenmişler. Hoca: “Hayır”, diye cevaplamış. “Eşeğe ters binmedim; ters olan eşeğin yönü”(Batur vd, 2012:587).

Nasreddin Hoca’yı birçok fıkroda eşeği ile görmek, onun eşeği ile sembolik bir görünüm arz etmesini de sağlar. Hoca, fıkrasında eşeğine ters binerek hayata bakış açısında kendince bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Böylece geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kurar ve onunla bütünlüğe ulaşır. Geçmişe bakarken eşeği vasıtasıyla geleceği de görür. Böylelikle eşeği de Hoca’nın köklerinden ve geçmişinden kopmadan onun ileriye bakan yüzü haline gelir. Dünü ve yarını iki farklı bakış açısıyla birleştirir. Nasreddin Hoca’nın yolculuğunda kendisinin geriye/geçmişe, eşeğinin ise ileriye/geleceğe dönük yüzü, zıtlıktan bütünlüğe giden dünya döngüsünün bir sembolüdür (Süme, 2019: 51). Bu fıkroda Nasreddin Hoca’nın eşeğe ters binmesi farklı

bir bakış açısıyla da yorumlanabilir. Bu hareketin Türk halk inanışları içerisinde zahiri değil aynı zamanda batını anlamı da bulunan Ters motifi ile de ilgili olduğu açıktır(Kalafat, 2010: 397). Ters motifinin yer aldığı bu inanışta kara-kötü iyelerden korunma düşüncesi de bulunur(Şimşek, 2013: 110).

Zekerya Batur vd. Nasreddin Hoca Fıkralarında *Değer Yargıları ve Eğitim* adlı makalesinden derlenen *Nereye Böyle (Eşeğin İsteddiği Yere)* adlı fıkra da insanların nefsinin dik başlı bir hayvan olarak eşeğe benzetilmektedir. Fıkranın tasavvufi yorumunu Şimşek : “İnsanın nefsi, bir kâmil mürid elinde ilâhi bir terbiye ile edilmezse, dik başlı bir hayvandan farksız duruma gelebilir. Nefis, irademizin gemini azıya alırsa, bizi türlü felaketlere sürükler; onun gittiği yere gitmek mecburiyetinde kalırız.” şeklinde yapmaktadır(Şimşek, 2011: 145-146). Fıkra da bu durum şu şekilde geçmektedir:

Hoca, bir gün dik başlı bir eşeğe binmiş, hayvan alabildiğine gidermiş. Bir türlü eşeğin başını gideceği yöne çevirememiş. Bunu gören komşusu: “Nereye gidiyorsun hocam?” diye sormuş. Hoca’da: “Eşeğin istediği yere.” demiş(Batur vd, 2012: 587). Ahmet Ögke nefis ile ruhun insan bünyesi üzerinde sürekli bir hâkimiyet kurma savaşında olduğunu dile getirmektedir. Ruhun, insanın, fitratına uygun olanı; nefis ise hep aykırı olanı salık vermektedir. Mevlana, nefis eşeğini hak yola sokabilmek için, tasavvufun en temel nefsi terbiye yöntemlerinden biri olan, “onun isteklerinin zıddını yapma”yı tavsiye etmektedir. Kötü huyların barınağı konumundaki nefsi eşeklikten kurtarıp arındırabilmek için, mutlaka kâmil bir müridin terbiyesine sokmak lâzımdır(Ögke, 2007: 25-26).

Zülfikar Bayraktar’ın *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili* adlı doktora tezinden derlenen *Sen Beğendin* adlı fıkra da eşek bizim nefsimize işaret etmektedir. Fıkra da Hoca, eşeğiyle giderken hayvanın eğilip kokladığı tezekleri yem torbasına doldurmuş. Eve gelince torbayı boşaltarak eşeğin boynuna asmış. Eşek, içinde yem bulunmayan bu torbadan hoşlanmayarak huysuzluk etmeye başlayınca Hoca: “Niye aksilik ediyorsun, sen beğendin ben doldurdum.” demiş(Bayraktar, 2010: 340). Selami Şimşek(2011: 146), bu fıkrayı merkebin belli başlı huylarından biri de inatçılıktır. Bu yüzden nefis merkebe benzer. Kendisi tevhid ve hakikat yolunda yürüten müridin bütün uyarılarına rağmen inadından vazgeçmeyerek nefsanî arzularını bırakmaz. Bu huyunu terk etmezse ölürken o kokladığı nefsanî arzuları, hevâ ve hevesleri boynuna geçirilecektir. Yani kişi, Hz. Peygamber’in ifadesiyle “Nasıl yaşarsa öyle ölecek ve nasıl ölürse öyle dirilecektir” şeklinde yorumlamaktadır.

Zülfikar Bayraktar'ın *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili* adlı doktora tezinden derlenen *Eşeğin Yuları Bizim Ama* adlı fıkra da eşeğin yularını kaybeden Hoca duruma çok farklı bir şekilde yaklaşır. Normalde yular çalındığı için üzülmeye ya da bağırıp çağırması gerekirken bu durumu çok sakin karşılamaktadır. Hoca burada insanların kusurlarını yüzüne vurmadan düzeltir. Fıkra da Hırsızlar, Nasreddin Hoca'nın eşeğin yularını çalarlar. Aradan birkaç gün geçer. Nasreddin Hoca, eşeğin yularını, başka bir eşeğin boynunda görür. "Allah Allah der. Bu yular bizim eşeğin yuları ama başı nasıl olup da değişmiş[...]" (Bayraktar, 2010: 263). Şimşek (2011: 175), bu fıkrayı şu şekilde yorumlamaktadır: "Hoca, eşeğin yularını görünce koşup, Bu benim eşeğimin yularıdır, niye çaldınız? dememekte, aksine kullandığı nazik ve nükte dolu ifadesiyle yuların kendi eşeğinin olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu tavır da tabiatın insanları incitmeden, kırmadan yaptıkları hataları anlamalarında daha da tesirli olmaktadır."

Hakan Dedebağı'nın *Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinden derlenen fıkra da "Hoca, komşularıyla dağa odun kesmeye gider. Odunlar kesilip eşeğe yüklenir. Yolları bir yanı uçurum olan bir keçi yoludur. Tam uçurumun kıyısından geçerken eşeğin ayağına bir tas takılır ve eşek uçuruma doğru yuvarlanmaya baslar. Hoca hayvanın kuyruğuna yapışır bir yandan da: "Yetiş ya enbiya ya evliya yetiş!" diye bağırır. Komşuları yavaş yavaş uçuruma yaklaşan eşeğin Hoca'yı da birlikte sürüklediğini görünce beline sarılarak, "Bırak su eşeğin kuyruğunu sen de uçuruma gideceksin" derler. Hoca da öfke içinde "Ey enbiya ey evliya!.. Geldinizse kaçın. Eşeğin kuyruğunu bırakıyorum" der. Tasavvufi konularda yanlış bir kanaat de, Allah ile kul arasında aracılar koymaktır. Nasreddin Hoca, bu tutuma da şiddetle karşıdır. Bu fıkra da Tanrı ile kul arasındaki aracılar konusu tenkit edilirken başka bir yaklaşımla da tedbir ve takdir kavramlarının özüne dikkat çekilmektedir (Dedebağı, 2007: 61).

Selami Şimşek'in *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf* adlı kitabından derlenen fıkra da çocuklarla grup halinde ve ders işleyerek yolda giderlerken Hoca, yüzü eşeğin kuyruğu tarafına dönük biçimde oturur ve soranlara da, "Önde gitsem, arkada kalırlar, göremem, geride kalsam onlar beni göremez, en iyisi yüz yüze gitmek cevabını verir." Bu fıkranın tasavvufi yorumu ise şu şekildedir: "Hoca ilmi, salim aklı, değer yargıları açısından bakışı, meselelere çok yönlü bakışı temsil ederken "eşek" cehaleti, tek yönlü sığ bakışı temsil etmektedir. Öğrencilerle eşek aynı doğrultudadır. Bu, belki tarihi ve sosyal şartların zorladığı bir doğrultudadır. Lakin toplumları hakikat bilgisine uymaya

çağırmakla görevli aydınlar, bu genel sürükleyişe karşı direnmekle ve kendi istikametlerini açıkça sergilemekle işe başlamalıdır(Şimşek, 2011: 130). Aynı kitaptan derlenen başka bir fıkra metninde ise âşık olmayan insanın eşekten bir farkı olmadığını insanlara anlatılarak Hak aşkına dikkatleri çekmektedir. Fıkroda adamın birinin merkebi kaybolur. Camide vaaz eden Nasreddin Hoca'ya rica eder ki dua etsin, cemaat de âmin desin de merkebi bulunsun. Hoca birisine yular getirir ve cemaate sorar: “Ey ahali! İçinizde hiç aşk macerası geçirmemiş varsa, mesela mala mülke, kadına kuşa, Allah’a filan âşık olmayan varsa parmağını kaldırsın.” Birisi ayağa kalkar: “ Ben hiçbir şeye âşık olamadım” der. Hoca, eşeğini kaybeden adama dönerek “Al şu yuları da git bu adamın başına tak, senin eşeğin odur” der. Meğer bu adam da mirasyedi birisidir. Etraftan, “Şu adama bir eşek parası ver de kurtul, yoksa seni sürükleyip götürür.” derler. Adam, bir eşek parası verip o kötü vaziyetten kurtulur.” Bu durumu Hoca, ister mecazi aşk olsun ister hakiki aşk olsun sahiplerini öğrenme isteyerek aşkın insan hayatında ne derece önemli olduğunu belirtmek istemektedir. Aşk değil midir zaten insanı insan yapan. Bizim hayvanlardan ayıran en önemli hususiyetimiz aşktır(Şimşek, 2011: 211-212). Ahmet Ögke de (2007: 23-24) Mevlana'nın “aşktan habersiz insan akli”ni tasvir ederken başvurduğu en temel benzetmenin, “çamura saplanıp kalmış eşek” metaforu olduğunu belirtmektedir.

2.1.3.4. Hiciv Sembolü Olarak Eşek

Mizah kavramı güldürme amacının yanı sıra dolaysız olarak yergiyi ve öfkeyi de içerir. Mizahın sınırları ironiden sövgüye kadar uzanır. Mizahın geniş bir anlatım ve içerik alanı vardır. Öfkenin, düşmanlığın dışa vurulduğu toplumsal eleştirinin dile getirildiği önemli bir edebiyat türüdür(Artun, 2013: 7). Bu türler içerisinde hiciv de önemli bir yer tutar. Hicvin tanımlarına ve hiciv örneklerine baktığımızda kimi yerde hiciv yergi ile eş anlamlı olarak verilir kimi yerde ise alaylı bir dille yermenin hicvi doğurduğundan bahsedilir. Hicvin amacı, toplum ve kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları insan yaşamının kötü, hoş gitmeyen yönlerini görüşlerini alaya alarak tenkit etmektir. Bu bağlamda hiciv; kişi, kurum, olay ve olguları konu edinerek şaka, alay veya hakaret yoluyla eleştiren, bir anlatım biçimidir denilebilir. Fıkra örneklerinin vazgeçilmez hayvanlarından biri de eşektir. Eşek de gerçekte bir yergi ve alay ögesidir. Kimi örneklerde doğrudan eşek üzerinden hiciv yapılırken bazı örneklerde dolaysız olarak görülmektedir.

Erman Artun'un Çukurova Halk Kültüründe Mizah adlı kitabından derlenen *Karının Eşeği* adlı fıkra da kurumda çalışanlar eşek üzerinden hicvedilir. Özellikle devlet yöneticilerini hicvetmek, büyük bir cesaret ve üstün bir zekâ gerektirir. Fıkra ya göre: “Bundan çok önceleri, Işıklı köyünden yaşlı bir kadın eşeğine harnup yükleyip, uzun bir yolculuktan sonra Taşucu'na gelmiş. Eşeğini iskeleye doğru sürmüş. Bu arada Silifke'nin ve Taşucu'nun ileri gelenleri, kaymakam, belediye başkanı ve diğer bazı memurlar iskele girişinde oturuyorlarmış. Yaşlı kadının yorgun eşeği tam onların önünde yere çöküp yatmış. Kadıncağız ne kadar uğraştıysa da eşeği kaldıramamış. Oturanlar gülmeye başlayınca yaşlı kadın sinirlenip eşeğe bir tekme atarak: “Kalksana böcünün dölü, ne yatarsın devletten maaşlı memur gibi.” demiş(Artun, 2013: 154) .

Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* kitabından derlenen *Demek ki Siz Eşek Olmayınca* fıkrasında eşek üzerinden şaka yollu bir eleştiri söz konusudur. Eşek olmadan yayan gidemeyen bir adam hicvedilir. Fıkra da Bektaşî bir gün eski dostlarından birine tesâdüf etmiş. Evvelce, pek kılık kıvafet düşkünü olan bu dostunu şimdi pek mükellef bir kılıkta görünce taaccüp etmişse de bir şey sormağa lüzum görmemiş. Yalnız onunla konuşa konuşa evine gitmek için: “Azizim!... Burada ne bekliyorsunuz, buyurun. Beraber gidelim. Hiç olmazsa eski demleri yâd edelim,” demiş. Fakat o adam bu teklifi kabul etmemiş: “Beni affetseniz, burada beklemeye mecburum,” diye mukabele etmiş. Bektaşî nasılsa bir meraka kapılmış. Sormağa başlamış:

- “Birini mi bekliyorsun azizim?”
- “Evet, eşeğimi getireceklerdi.”
- “Eşeği ne yapacaksınız?”
- “Vallahi dostum, şimdi üç adım bile yaya gidemiyorum.”
- “Ya, demek ki sen eşek olmayınca üç adım bile gidemiyorsun ha? Vah, vah, vah. Meğer ne kadar değişmişsin”(Yıldırım, 1986: 227).

A.Hamit Yaşaroğlu'nun Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası kitabından derlenen *Yanında İhtiyar Bir Merkepe Bulundursun* fıkrasında Hoca eşeğini kullanan kadı'yı kendi eşeği yoksa başka ceza versin ya da benim eşeğime güvenip ceza vermesin diye eleştirmektedir. Fıkra da Nasreddin hoca bir gün kadı'nın yanında bulunurken mahkemeye bir yalancı şahit getirirler. Adamın merkebe ters bindirilerek şehri dolaşmasına hüküm verilir. Kapıda Hocanın merkebi hazır bulunduğundan ona bindirilip dolaştırırlar bu yüzden hoca hayli bekler. Aradan bir müddet geçer, bir gün

aynı adam yalancı şahitliği yaparak aynı cezaya uğrar. Bindirilecek merkep bulamayınca Hoca'nın evine haber yollayıp merkebi rica ederler. Hoca şöyle söyler: “Varınız herife söyleyiniz. Ya bu sanattan vazgeçsin ya da yanında ihtiyar merkep bulundursun”(Yaşaroğlu, 1961: 45).

Nasreddin Hoca'nın evinde, hanımının isteği üzerine dört ayak üzerinde yürüyerek onu taşıması, kendisini eşiğiyle özdeşleştirdiğini gösterir. Aynı zamanda ironik bir dille mecazi anlamda kendisinin eşek yerine koyulduğunu işaret ederek eleştiride bulunur. Hoca, duygudaşlık kurabilme ve gözlem yapabilme yetisine sahiptir. Toplumda kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara karşı bakış açısını bilir ve lafını esirgmeden gereken kişiye gerektiği yerde söyleyebilir. Hoca'nın hemen her fıkrasında akıllı-aptal, kurnaz-saf, kadın-erkek, yöneten-yönetilen vb. gibi zıtlıklar baş göstermektedir. Aslında bu zıtlıklar hayatın özünü yakalamayı ve çatışmanın sonunda bütünlüğe varıldığını göstermektedir(Süme, 2019: 56).

İlhan Başgöz'ün *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca* kitabından derlenen *Dar Ahırda Eşek* fıkrasında Hoca eşek ile ineği ayıramadığı için Tanrı'yı eleştirmektedir. Çünkü küçücük ahırda eşek beslemekten yanadır. Eşinin ısrarıyla aldığı inek ahırına daha da daraltır. Hem ineğin hem eşiğin rahatı kaçır. Hoca da eşekten yana olduğu için Allah'a ineğin ölmesi için dua eder. Sabah kalktığı anda ise eşiğini ölmüş bulur. Burada Tanrının adalet anlayışını eleştirir. Bunu din, din törenlerine ve sembollerine hakâret edecek dereceye varmadan yapar. Fıkra Hoca'nın pek daracık bir ahırına vardır, orada bir tane hayvan rahat edebilir. Karısı üsteler ki Hoca bir de inek alsın da hiç olmazsa çocuklar süt içsin. Hoca istemeye istemeye ineği alır. Ama ahır o kadar küçüktür ki, eşek yatarsa inek ayakta kalır, inek yatarsa eşek ayakta kalır. Hoca elbet eşiğini daha çok sevmektedir. Tanrıya dua eder ki, ineğin canını alsın da eşecik rahat etsin. Sabahleyin kalkar, bir de ne görsün, eşek ölmüş, ineğin keyfi yerinde. Hoca başını gökyüzüne çevirir de der ki “Ya Rabbim, günah yazma ama bunca senedir Allahlık yaparsın, daha eşekle ineği birbirinden ayıramıyorsun”(Başgöz, 2005: 140).

2.1.3.5. İroni Sembolü Olarak Eşek

Türk kültürü mizah yönünden çok zengindir. Mizah, kültür hayatının bir parçasıdır. Düşüncelerin, nükte, şaka ve takımlarla süslenip anlatıldığı bir söz ve yazı çeşididir (Artun, 2013: 7). Güncel Türkçe Sözlükte ironi kelimesi söylenen sözün tersini kastederek kişiyle ve olayla alay etmek şeklinde tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/>

Erişim Tarihi: 03.05.2020). Diğer türlerde de bulunan alaycı tavır ironide çok daha keskindir.

Nasreddin Hoca Türk edebiyatında nüktedanlığı ve mizahi anlatımıyla akla ilk gelen isimlerden biridir. Hoca, farkına vardığı gerçekliği, dilin inceliklerinden yararlanmayı bilen kıvrak zekâsının yardımıyla pekiştirir. Muhatabını güldürürken aynı zamanda kıssadan hisseyle düşündürmeye sevk etmektedir. Fıkralarda mizah  unsuru sağlayan ironik bir durum da Hoca'nın eşeğinin, hanımından bile daha kıymetli oluşudur. Çünkü Nasreddin Hoca'nın üzüntüsü eşi ölünce birkaç gün, eşeği ölünce ise aylarca sürer. Ironik bir söylemle Hoca, eşi ölünce yenisini alacaklarını söyleyen ancak eşeği ölünce aynı yaklaşımı göstermeyen komşularından yakınır. Hoca, fıkralarında eşiyle bir türlü anlaşamamakta, iletişim problemi yaşamaktadır. Fakat aynı iletişimsizliği eşeği ile yaşamaz, aksine onunla konuşamasa da -belki de eşeği konuşmadığı için- daha sağlam bir iletişim kurar. Eş bulmak kolaydır. Kaldı ki komşular, para vermeden Hoca'ya birçok tavsiyede bulunurlar. Ancak eşek almak için para vermeleri gerekecektir. Hanımı bulup tavsiye edecekler, oysa eşeği satın alacaklardır(Süme, 2019: 56). Coşkun Dokumacı'nın *En Güzel Nasreddin Hoca* kitabından derlenen *Yenisi* adlı fıkrada yukarıda anlatılan durumlar gerçekleşir. Bu yüzden bu fıkra metninde eşek ironi sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkroda Hoca'nın karısı ölür. Fakat Hoca da ciddi bir üzüntü belirmez. Bir müddet sonra eşeği de ölünce Hoca yas tutmaya başlar. Bu işe şaşıran komşuları sorar: “Bu nasıl iş hocam karın öldüğüne bu kadar  z lmedin, Eşeğin öldü bir haftadır ağzını bıçak a mıyor?” “Karım öldüğünde hepiniz,  z lme daha genç ve güzel yeni bir hatun buluruz diye beni teselli ettiniz fakat hiç kimse yeni bir eşek alalım demiyor”(Dokumacı, 2013: 168).

Erman Artun'un *Çukurova Halk kültüründe Mizah* kitabından derlenen ironi türüne örnek teşkil etmesi amacıyla verilen *Adam ve Eşeğ* fıkrasında eşeğ üzerinden alay söz konusudur. Fıkra metninde eşeğ üzerinden iki türlü alay vardır. Birincisi eşeğ bunu akıl edecek kadar akıllı değildir. İkincisi ise “sen vekilsin sen yaparsın, eşeğ bunu yapmaz” şeklinde ifade edilmektedir. Fıkroda milletvekilinin biri bir köyü gezerken, bağlı olduğu değirmeni döndüren eşeğ görmüş. Yanındaki köylüye sormuş: “Bu eşeğin boynundaki zil ne işe yarıyor,” demiş. “Efendim, o zil sustuğunda eşeğin durduğunu anlıyorum. Müdahale edince tekrar harekete başlıyor,” demiş. Akıllıca, demiş vekil[...] “Peki, eşeğ durup da başını sallarsa nerden anlayacaksın?” Köylü: “Anlayamam ama ne gezer efendim, sizin gibi eşeğ buralarda”(Artun, 2013: 218).

İsmet Şanlı'ya göre eşek mizahın ana unsurlarından biridir. Bu durumda eşeğin günlük hayattaki yeri ve önemi çok önemlidir. Ona göre, eşek söylenmek istenen için bir aracı konumundadır(Şanlı, 2009: 266). Hayrullah Şanzumi'nin *Üçüncü Harname* kitabından derlenen fıkrada şoför bakana karşı saygısızlık etmemek amacıyla düşüncelerini açıkça ifade edemez. Fakat bakanın sorusu üzerine kendisisinde sorduğu soruda söylemek istediğinin tersini eşek üzerinden ifade etmektedir. Nitekim bu durum bakan ile alay ettiğinin göstergesidir. Fıkra bakanın biri makam arabası ile yol alırken, şoföre sorar: “Şoförle eşek arasında ne fark var?” Şoför bu soruya şaşırır ve bozulur. Cevap alamayan bakan: “Bozulmana gerek yok, birine hop dersin durur, birine çüş dersin durur.” Şoför iyice bozulur, bir müddet yol gittikten sonra şoför bakana dönerek: “Bakanım, eşekle bakan arasında ne fark var?” Bakan bir müddet düşünür cevap veremez. Şoföre: “Peki, neymiş bakanla eşek arasındaki fark?” Şoför gayet rahat: “Aslında hiçbir fark yok, laf olsun diye sormuştum.” der(Şanzumi, 2016: 209).

Dursun Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı kitabından derlenen *Üçümüz İçin Ot Getirmeğe* fıkrasında Derviş'in sorduğu soru üzerine Hoca'yı eşek yerine koyduğu görülmektedir. Eşek üzerinden alay edecekken Hoca zekâsını devreye sokarak adamın ettiği hakareti tersine çevirir ve adamı eşek yerine koyar. Fıkra Bir Bektaşî dervîşi merkebinin önüne katmış giderken tesadüf eden biri sorar: “Derviş baba, böyle ikiniz beraber nereye gidiyorsunuz?” Derviş derhal ve tereddüt etmeden cevap verir: “Üçümüz için ot getirmeğe”(Yıldırım, 1999: 220).

Elazığ'dan derlenen fıkrada eşek üzerinden yöre halkı ile dalga geçilmektedir. Fıkra Baskilli halkının saflığı görülmektedir. Baskillilerin saflığını yüzlerine vurmak hoş karşılanmaz. Fıkra bu durum şu şekildedir: Bir gün yolun ortasında bir eşek oturuyormuş. Kaymakam gelmiş kaldıramamış, jandarma komutanı gelmiş kaldıramamış, kim gelmişse eşeği yolun ortasından kaldıramamışlar. Sonra nüfus memuru: “Ben eşeği yolun ortasından kaldırırım,” demiş. Eşeğin kulağına bir şeyle fısıldadığı gibi eşek yolun ortasından kalkmış. Herkes nüfus memuruna eşeğe ne söylediğini sormuşlar: “Yav kardeşim sen ne söyledin de bu eşek hemen kalktı?” Nüfus memuru: “Ben nüfus memuruyum eğer yoldan kalkmazsan seni Baskil nüfusa kaydedirim, dedim”(Dikbaş, 2018: 143).

Zülfikar Bayraktar'ın doktora tezinden derlenen *Eşeğin Kafası* adlı fıkrada dükkân sahibi Hoca'ya şaka yapayım derken Hoca da eşek üzerinden alay etmektedir. Fıkra “Hoca pazarda dolaşırken mücevher satılan bir dükkânın vitrinindeki altın ve

gümüşlere gözünü ayırmadan bakıyormuş. Bunu gören dükkân sahibi onun yanına gelerek: “Neye gözünü diktin,” diye sormuş. Hoca: “Altına, gümüşe,” diye cevap vermiş. Dükkân sahibi şaka olsun diye: “Senin gözün bozuk mu? Burası mücevher dükkânı değil. Burada eşeğin kellesi satılıyor,” demiş. Hoca şaşırarak: “O halde senin işlerin iyi gidiyordur,” demiş. “Bunu nereden bildin?” diye soran dükkân sahibine Hoca: “Görmüyorsun? Böyle büyük bir dükkânda tek eşek kellesi kalmış, diye eli ile dükkân sahibinin kafasını göstermiş”(Bayraktar, 2010: 322). Aynı tezden derlenen *Öküzün Söyledikleri* adlı fıkra Hoca hazır cevaplılığı ile eşek üzerinden dostlarıyla alay etmektedir. Fıkra Nasreddin Hoca dostlarıyla gezerken birden bir öküz böğürmüş. Dostları alaylı bir şekilde: “Hoca, öküz seni mi davet ediyor?” demişler. Hoca öküzün yanına gidip kulağını öküzün kulağına yaklaştırmış ve dostlarının yanına gelerek: “O, bana sen neden eşekler ile geziyorsun?” dedi diye cevap vermiş(Bayraktar, 2010: 319).

2.1.3.6. Mizah Sembolü Olarak Eşek

Komik, eğlendiren, hareket ve ifade kişinin hoşça vakit geçirmesine katkıda bulunan her şey, gülmeyi oluşturan nesne yapılan mizah tanımlarındandır. Mizah duygusu, hayatın komik ve anlamsız taraflarına ilişkin değerlendirme yetisidir(Yardımcı, 2010: 2). Fıkra bir anlamda az sözle çok şey anlatma sanatıdır. Pertev Naili Boratav (1997: 85), fıkraların asıl özelliklerinin bitişte, nüktenin bütün gücünü duyurmak için veciz yani az kelimedede çok anlamlı ve oldukça örtük anlatımlı olmaları olduğunu belirtir. Bütün fıkralarda komedi özelliği görülür. Fakat bazı fıkralarda komikliği yaratan unsur eşektir. Olayın akışını değiştirir. Eşek üzerinden fıkra gülünür. “İnsanı hayvandan ayıran en önemli unsurlardan biri gülme ve güldürme eylemini gerçekleştirebilir olmasıdır. Dolayısıyla bir hayvan, güldürme eylemini gerçekleştirebiliyorsa bu durum onun insan gibi algılandığını da gösterir. Çünkü gülme eylemi insana mahsustur. Komik, gülünç, gülme, gülmece, mizah gibi kavramlar da insanı ilgilendiren kavramlardır. Nasreddin Hoca fıkralarında gülme unsurunu Hoca’nın yanında eşeğin de sağlaması onun da insan gibi düşünüldüğünü/düşünülmesi gerektiğini, insandan ayırt edilmediğini gösterir”(Süme, 2019: 50).

Hayrullah Şanzumi’nin *Üçüncü Harname* adlı kitabından derlenen fıkra eşeğin espriyi ertesi gün anlaması güldürüyü sağlayan işlevdir. Fıkra adamın biri hayvanat bahçesine gitmiş. Bakmış ki bütün hayvanlar gülüyor eşek yan gelmiş yatıyor. Adam bir anlam verememiş. Merakından ertesi gün tekrar gitmiş, bu seferde bütün

hayvanlar yatıyor eşek gülüyor hayvanat bahçesi müdürüne sormuş: “Dün bütün hayvanlar gülerken eşek yatıyordu, bugün ise bütün hayvanlar yatarken eşek gülüyor bu ne biçim iştir ne oluyor.” Müdür: “Sormayın beyefendi, dün zürafa bir espri yaptı eşek ancak bugün anladı”(Şanzumi, 2016: 216). Aynı kitaptan derlenen başka bir fıkra örneğinde de eşeğin savunmaya engel olması güldürmeyi sağlamaktadır. Fıkroda dosyalarını taşıyamayan avukat duruşmaya eşekle gider. Eşeği mahkemenin önüne bağlar, savunma yaparken eşeği anırmaya başlar. Hâkim, lütfen sırayla konuşsun diye bağırır. Avukat da hâkime savunmasını bitirmedeğini, eşekte savunmasını bitirince o zaman takdirini beklediğini söyler”(Şanzumi, 2016: 218).

Eşek üzerinden yapılan nüktede A. Hamit Yaşaroğlu'nun *Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası* adlı kitabından derlenen *Düşmesem de Zaten İnecektim* fıkrasında görülmektedir. Eşek Hoca'nın düşmesine sebep oldu için etrafındaki insanların gülmesini sağlamaktadır. Fıkroda Nasreddin Hoca bir gün eşeğini koştururken düşer. Onu düşerken gören çocuklar: “Aaaa Nasreddin Hoca eşekten düştü. Nasreddin Hoca eşekten düştü!” diye alaya alırlar. Nasreddin Hoca, hiçbir şey olmamış gibi: “Önemi yok, çocuklar, der. Düşmesem de zaten inecektim”(Yaşaroğlu, 1961: 9). Eşekten düşme, eşeği daha üst göstermenin farklı bir yoludur. Gülme unsurunu sağlamanın en iyi yollarından biri de ciddi bir tavırla yapılan mizahıdır. Aynı zamanda kişinin kendisindeki eksikleri görebilmek bir erdemdir. Hoca bu erdeme ulaşabilmiş, ciddi duruşuyla mizah yapabilen, yeri geldiğinde kendisini de eleştirebilen olgun bir insandır(Süme, 2019: 54).

Coşkun Dokumacı'nın *En Güzel Nasreddin Hoca Fıkraları* kitabından derlenen *Eşeğin Acelesi* adlı fıkroda eşeğin hızlı koşması sonucunda Hoca'nın etrafındakilere verdiği cevap mizahı sağlayan sembol olarak görülür. Fıkroda Nasreddin Hoca, bir gün eşeğe binmiş yolda giderken, eşek birden koşmaya başlamış. Kontrolünden çıkan eşeği durdurmaya çalışsa da Hoca başarılı olamamış. Eşeğin sırtında iken Hoca'nın rüzgâr gibi geçtiğini görenler: “Hayırdır hocam, bu telaş da neyin nesi, ne tarafa böyle?” diye sormuşlar. Hoca geride bıraktığı topluluğa eşeğin sırtından başını geri çevirerek şöyle cevap vermiş: “Merak edilecek bir şey yok. Eşeğin acele bir işi çıktı, birlikte oraya gidiyoruz(Dokumacı,2013: 198).

Hayrullah Şanzumi'nin Üçüncü Harname kitabından derlenen fıkroda eşek verdiği cevapla güldürmeyi sağlamaktadır. Fıkroda iki eşek konuşuyorlarmış, biri diğerine sormuş: “Yav bu bülbüle şaşıyorum. Ne var gülde de sabah akşam onun için inleyip duruyor, kendini perişan ediyor; sen hiç şöyle dikenli bir gül yedin mi?”

“Yedim” demiş öteki eşek. “Peki, ne oldu, âşık oldun mu?” diye sormuş beriki. Eşek, yok demiş, ishal oldum!(Şanzumi, 2016: 207). İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli vasıf düşünme yetisidir. Okuyabilen, düşünebilen insan, bu özelliği ile ayırt edici bir özellik taşır. Nasreddin Hoca bu özelliği akıl ve mizah birlikteliğinden faydalanarak eşiği üzerinde birleştirir. Nasreddin Hoca’nın eşiğinin insanî vasıflarla gösterilmesi mizahı daha üst bir seviyeye taşımaktadır. Dolayısıyla birçok fıkrada eşek, insana ait özelliklerle karşımıza çıkar(Süme, 2019: 57). İlhan Başgöz’ün *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca* adlı kitabından derlenen *Aklın Varsa Göle Koş* fıkrasında Hoca’nın eşiğe insani vasıflar yüklemesi eşiği komik duruma düşürmekte ve güldürmeyi sağlamaktadır. Fıkra Hoca bir gün kevene gider. Kuru dikenleri ütmeden eşiğe yükler. Sonra “Ben ütülmemiş keveni köye götürsem köylü beni kınar” diye düşünür. Bir kibrit çıkıp eşiğin üstündeki kevenleri tutuşturur. Derisi yanan hayvan, acısından koşmaya başlar. Hoca da hayvanın arkasından: “Aklın varsa ya kendini göle atarsın yahut harman yerine” diye bağırır(Başgöz, 2005: 14).

A.Hamit Yaşaroğlu’nun *Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası* adlı kitabından derlenen *O da Başının Çaresine Baksın* fıkrasında eşek hayvandan ziyade güldürü unsurunu sağlayan insan gibidir. Fıkra Hoca odun kesmeye giderken eşiği bir türlü dağ yokuşunu tırmanamaz. Birisi: “Şuradan biraz nefis yağ al, kışına sür, bak nasıl yürür der.” Hoca tecrübe ettikten sonra hayvan can acısı ile koşmaya başlar. Dönüşte kendisinde dermansızlık hissederek Hoca biraz merkebe, biraz da kendisine sürer. Fakat acısından eşekten daha çabuk evine gelir. Orada da duramayarak koşmaya başlar. Karısı: “Yahu ne oldu?” deyince şu cevabı verir: “Olan oldu, ben göle koşuyorum, eşek gelirse söyle de o da başının çaresine baksın.” der(Yaşaroğlu, 1961: 48-49). Aynı kitaptan derlenen başka bir fıkra örneğinde ise eşiğin yavaşlığı gülmeyi sağlamaktadır. Fıkra Hoca bir gün eşiğine binmiş, gidiyormuş. Yolda dostlarından birine rast gelmiş, nereye gittiğini sormuş. Hoca da cuma namazına gittiğini söylemiş. Dostu, o gün salı olduğunu söyleyince şöyle demiş: “Bu eşek, beni cumaya kadar camiye yetiştirirse ne mutlu!”(Yaşaroğlu, 1961: 45).

Erman Artun’un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* kitabından derlenen *Eşek Nezle Olmuş fıkrasında* adamın önerisi üzerine iş yapan Karatepeli eşiğin sümüşüne maruz kalır. Bu da fıkrada gülmeye sebep olur. Fıkra Karatepeli yaşlı adam eşiğini halsiz görünce Geveze Niyazi’ye sorar: “Ulan yavrum Niyazi, benim eşek çok halsiz. Nasıl etsek de şu hayvanı iyileştirelim?” Niyazi: “Emmi senin eşek soğuk almış. Ben onun çaresini bilirim.” “Ulan yeğenim hele bir de şu işin çaresini de, hayvanı kurtaralım

bu durumdan.” Niyazi: “Eşegi bir direğe sağlamca bağlayacaksın. Avucuna biber doldurup kamışla eşeğin burnuna üfleyeceksin. Eşegin iki saate kalmaz iyileşir.” Bu öğüt Karatepeli’nin aklına yatar. Eşegi bir direğe bağlar. Bir eline biberi, diğerine kamışı alıp eşeğin burnunun dibine çömelir. Elindekini üfler üflemez, burnu yanan eşek sümürür. Eşegin sümüğü Karatepeli’nin yüzüne gözüne bulaşır. Yüzü gözü yanan Karatepeli, oyuna geldiğini anlar: “Senin ananı avradını Niyazi,” der(Artun, 2013: 35- 36).

2.1.3.7. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Halk arasında eşek Hoca’nın biricik varlığı, sevgili eşegi olarak övülse de, huysuzdur. Bu huysuzluğu yüzünden Hoca tarafından satılığa çıkartılır. Eşek inatçılığı, huysuzluğu ile fıkralarda karşımıza çıkar. Fıkralarda bazı konularda inatlaşmanın doğru olmadığına işaret ederken, inatlaşmanın olumsuz bir değer olduğuna dikkat çekilir. Halk arasında eşek, Hoca fıkralarının kiminde olumsuzlanır. Eşek zaman zaman da Hoca’yla inatlaşır. Birine karşı çıkmak, bir konuda ayak diremek inatlaşma olarak görülmektedir. Eşegin de en bilinen özelliği inatçı olmasıdır. Bu yüzden fıkralara yansıyan bu durum onun olumsuz olarak karşımıza çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumu örnekleyen fıkra metinleri şu şekildedir:

Ayşe Ergön’ün *Nasrettin Hoca: Hayatı ve Fıkralarından Seçmeler* adlı makalesinden derlenen *Turşu Satan Eşek* fıkrasında eşegin Hoca ile inatlaşması olumsuz olarak görülmektedir. Fıkroda Hoca mahalle mahalle dolaşıp turşu satmaya heveslenmiş. Eşegin sırtına turşu küplerini yerleştirip satışa çıkmış. Tam “turşucu...” diye bağıracağı sırada eşek başlamış anırmaya. Biraz sonra hoca tekrar bağırarak istemiş. Aksilik bu ya eşek yeniden anırmaya başlamış. Bu hal üç kere tekrar edince canı sıkılmış Hoca’nın. “Eee demiş, fazla ileri gittin. Turşuyu sen mi satacaksın, ben mi?”(Ergön, 2007: 41).

A.Hamit Yaşaroğlu’nun *Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası* adlı kitabından derlenen *Siz Onun Ne İnatçı Olduğunu Bilmezsiniz!* fıkrasında eşegin adından anlaşılacağı üzere inatçı olma özelliği vurgulanmaktadır. Fıkroda Hoca’ya merkebinin ırmağa düştüğünü ve bulunmadığını haber vermişler. Hoca ırmak kenarına gidip suyun çıktığı tarafa doğru yürüyünce orada bulunanlar: “Suyun akıntısına göre alt tarafa doğru gitmeniz lazım değil mi?” deyince Hoca şu cevabı verir: “Ah, siz onun ne aksi ne inatçı olduğunu bilmezsiniz. Onun her işi terstir. Ben huyunu bilirim!” der(Yaşaroğlu, 1961: 44). Aynı kitaptan derlenen *Benim Neler Çektiğimi Anlasınlar!* fıkrasında Hoca eşekten

çektiği eziyetler görülmektedir. Eşek kiminin elini ısırır kimini teper. Bu özelliğinden dolayı olumsuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkarda Hoca merkebinin pazara getirip tellala verir. İlk gelen müşteri yaşını anlamak için dişine bakacak olur. Eşek adamın elini ısırır. Herif söğüp sayarak çekilir gider. Başka bir müşteri kuyruğunu kaldıracak olur. O da topallayarak ve lânet okuyarak gider. Tellal gelerek: “Hocam, bu merkebi kimse almaz. Önüne geleni kapıyor, ardına geleni tepiyor!” deyince hoca şöyle söyler: “Zaten ben de onu satmak için getirmedim. Müslümanlar görsünler de benim neler çektiğimi anlasınlar diye getirdim”(Yaşaroğlu, 1961: 46).

Erman Artun’un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* kitabından derlenen *İki Rekât Namaz* adlı fıkarda eşeğin inatlığına değinilmektedir. Bu durum eşeğin olumsuz özelliğini göstermektedir. Fıkarda yörük şehre inmiş. O gün günlerden cumaymış. Çarşıda biri bunu görmüş ve ille “Seni cumaya götüreceğim” diye tutturmuş. Gönüllü, gönülsüz Yörük camiye gitmeye karar vermiş. Namazını kılmış ve eşeğe atladığı gibi köyün yolunu tutmuş. Yolda eşek inatlaşmış. Gitmem de gitmem! diyormuş. Yörük eşeğe bir iki vurmuş, eşek yine de gitmiyormuş. Sonunda eşeğin üstünden seslenmiş: “Bak eşek, aşağı iner sana iki rekât namaz kıldırırsam, öyle bir gidersin ki”(Artun, 2013: 147).

Eşek kelimesinin mecaz anlamı kaba ve yeteneksiz, inatçı kimse olarak tanımlanmaktadır(<https://www.dersimiz.com/> Erişim Tarihi: 03.05.2020). Genellikle hakaret unsuru sayılan “eşek gibi”, “eşek herif”, “eşşekoğlu” şeklinde benzetmeler fıkralarda karşımıza çıkmaktadır.

Dursun Yıldırım’ın *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* kitabından derlenen *Kartvizitinizi Bırakmış İdiniz* ve adlı fıkarda eşek herif benzetmesinin yapılması eşeğin de olumsuz olarak karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Fıkarda zarif ve nedim Bektaşî babalarından birini bir gün ahabplarından biri ziyarete gidip babayı odasında bulamamış. Masanın üzerinde kalan bir toz tabakası bulunduğundan parmağıyla oraya “eşek herif” diye yazmış, bırakıp gitmiş. Birkaç gün sonra babaya yolda tesadüf eylediğinden: “Geçen gün sizi ziyarete geldim. Maateessüf bulamayarak avdet ettim,” dedikten sonra baba: “Evet, mâlumâtım var. Hatta masanın üzerine kartvizitinizi bırakmış idiniz, cevabıyla ibrâz-ı zarâfet eylemiş”(Yıldırım, 1986: 217).

Hayrullah Şanzumi’nin *Üçüncü Harname* kitabından derlenen fıkarda eşeğin fiziksel özeliği ile benzetme yapılması hakaret olarak görülmektedir. Çünkü eşeğin vücuduna oranla kulakları büyüktür. Bu durum bir insana söylendiği zaman hoş olmaz. Fıkarda kulaklarının büyüklüğü ile ünlü Galile’ye hasımlarından biri: “Efendim” demiş.

“Kulaklarınız, bir insan için biraz büyük değil mi?” Galile: “Doğru benim kulaklarım bir insan için biraz büyük ama seninkiler eşek için fazla küçük sayılmaz mı?” demiş (Şanzumi, 2016: 208). Aynı kitaptan derlenen başka bir fıkra metninde bir insanın lakabının eşek olması karısının rahatsız olmasına sebep olur. Fıkroda “Adamın köy yerinde lakabı Eşek Hüsam imiş... Karısı, “Ben bu eşek adından bıktım, git ağaya yalvar yakar, ne yaparsan yap, senin adını değiştirsin” demiş. Adam gitmiş, bir süre sonra sevinçle dönmüş: “Müjde hanım müjde! Ağa benim adımı değiştirdi.” Kadın heyecanla sormuş: “Ne yaptı, ne yaptı?” “Adımı sıpa koydu. Artık herkes bana Sıpa Hüsam diyecek!” Karısı yüzünü buruşturarak, “Tüh Allah senin müstahak’ını versin. Sen büyür yine eşek olursun” demiş (Şanzumi, 2016: 208).

Erman Artun’un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* kitabından derlenen *Emmini Eşek Belleme* fıkrasında eşeğin olumsuz özelliği üzerinden benzetme yapılmaktadır. Fıkroda “Karatepeli’nin biri Kadırlı’ye gelir. Canı pekmez ister. Fırından biri çörek satın alır. Sonra da pekmez aramaya çıkar. Gezerken bir ayakkabı tamircisini de rastlar. Gön suyunu pekmeze benzeterek: “Oğlum, elli kuruşluk pekmez ver,” der. Adam pekmez satmadığını söyler. Karatepeli biraz daha gezinir ama pekmez bulamaz. Tekrar ayakkabıcının yanına gelir: “Oğlum, elli kuruşluk pekmez ver,” der. Adam dayanamaz, bir tasın içine gön suyu dökerek verir. Karatepeli çöreğini gön suyuna batırarak yer. Sonunda elini silerek: “Oğlum, emmini de eşek belleme, pekmezin de pek iyi değilmiş” (Artun, 2013: 34). Aynı kitaptan derlenen *Karatepeli ve Oğlu Kızakla* fıkrasında hiddetlenen Karatepeli oğluna eşekoğlunun yediği halta bak demesi olumsuz bir durumu ifade etmektedir (Artun, 2013: 45).

Zülfikar Bayraktar tarafından doktora tezinden derlenen *Kim Eşek* fıkrasında kapıya yazılan eşek yazısı hakaret unsuru oluşturduğu için olumsuz olarak karşımıza çıkmaktadır. “Tanıdıklarının birisi Hocaya gelmiş. Onu evde bulamayınca kızıp kapısına “Eşek” diye yazmış. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Hoca tanıdığına rastlayıp: “Sen, ben evde yokken evime gelmişsin,” demiş. Tanıdık: “Sen benim geldiğimi nereden bildin, diye sorunca, Hoca: “Kıymetlim, ben nasıl bilmem? Çünkü sen kapıya kendi ismini yazmışsın, o yüzden biliyorum, demiş” (Bayraktar, 2010: 305). Aynı tezden derlenen *Baba-Oğul Kavgası* adlı fıkroda eşek unsuru hakaret olarak kullanılmaktadır. Fıkroda Hoca bir dostuyla pazarda gezerken iki kişinin dövüştüğünü görmüş ve dostu, Hoca’ya bakıp: “Gel, aracı olalım,” demiş. Hoca, dostuyla, kavg edenlerin yanına gelip onları dinlemiş. Biri ötekisine: “Şu ana kadar ben seni tanıyamamışım, amma eşekmişsin,” demiş. Öteki: “Ben eşeksem, sen sıpasın,” diye

cevap vermiş. Hoca, durumun kötülüğünü görüp dostunun elinden tutmuş: “Gidelim, burada baba-oğul kavgası var, onlara hiç kimse yardım edemez,” demiş(Bayraktar, 2010: 321-322). Hakaret unsuru olarak eşeğin kullanıldığı aynı tezden derlenen diğer bir fıkra ise Size *Kim Söyledi* fıkrasıdır. Kısaca fıkra Hoca cebine şeftali koyar ve dostlarına cebinde ne olduğunu sorar. Dostları da şeftaliyi bilince Hoca bunu size hangi eşek söyledi diye karşılık verir(Bayraktar, 2010: 331).

2.1.3.8. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Eşek, Hoca'nın yalnızlığına yoldaş, iş arkadaşı, tecellisidir. Nasreddin hoca eşeğinden ayrı düşünülemez. Hoca'nın aile bireylerinden biri gibidir. Hoca toplumdan birileri ile karşılaştığında ya eşeğin sırtında ya da eşeğiyle bir yere giderken veya gelirken görülmektedir. Eşekle birlikteliği Hoca'nın bir ev erkeği olarak sorumluluğunu gösterir. Fıkraların çoğunda, “Hoca bir gün eşeği ile giderken/gelirken... “ diye kalıp başlangıç ifadeleri kullanılmaktadır. Başgöz (2005: 10), Nasreddin Hoca'nın Arap atlara binmediğini, kılıç çalıp kan dökmediğini, alçak gönüllü biri olduğunu ve eşek üstünde gezdiğini ifade etmektedir. Bununla ilgili “Ermişlerin binit geyik, bilginlerin binit eşektir.” sözünü dile getirmektedir. Eşeğin kültürümüzdeki vazgeçilmez yeri, onun insan hayatını kolaylaştırmasından ileri gelmektedir. Yük taşımacılığında kullanılan eşek, ne kadar yük yüklenilirse yüklensin, sesini çıkarmaz. Bu nedenle sabırlı olduğu söylenilir. Hoca zaman zaman eşeğini önüne alıp dağa oduna gider. İncelediğimiz fıkraların çoğunda eşek yardımcı unsur, fıkrayı dolduran ana unsur, insanların yol arkadaşı veya binek hayvanı olarak kullanılır. Bu yüzden Hoca, adeta eşeği ile bütünleşmiş olarak hafızalara kazınmaktadır. Özellikle yaygın olarak fıkralarda eşeği ile olan maceralarıyla da tanınır.

Erman Artun'un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* kitabından derlenen *Dişi Değil Boyu* adlı fıkrasında eşek binek hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkra Karatepelinin biri, eşek satın almak üzere pazara gider. Birini gözüne kestirdikten sonra, sırtını kuyruğuna doğru ölçmeye başlar. Görenler:

- “Yahu kardeşim, eşeğin boyuna değil, dişine bakılır,” der. Karatepeli:
- “Ekine giderken bir ben, bir karı, bir de çocuk bineceğiz. Onun için bana evvela boyu lazım” (Artun, 2013: 30).

Aynı kitaptan derlenen *Üzüm* adlı fıkra temel yük ve binek aracı olan ve sahibine gün içerisinde eşil eden hayvan eşektir. Fıkra Karatepeli eşeğine yüklediği üzümleri satmaya gitmiş. Köyün çocukları adamdan üzüm istemiş. Adam da çocuklara

çirtim çirtim üzüm veriyormuş. Derken eşek çocuklardan ürkmüş ve üzümler yere dökülmüş. Çocuklar bir yandan dökülen üzümleri yemeye bir yandan da tepelemeye başlamışlar. Bunu gören yaşlılardan biri şöyle demiş: “Ayıptır çocuklar tepelemeyin emminizin üzümünü temizce yiyin”(Artun, 2013: 67).

Eşek denilince akla öncelikle eşiğin yük taşıma vasfı gelmektedir. Hoca nereye gitse, eşiğini hazırlar onunla gider. Bu özelliği ile eşek İlhan Başgöz’ün *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca* kitabından derlenen *Kuyruksuz Doğan Sıpa* adlı fıkrada karşımıza çıkmaktadır. Fıkra Hoca’nın eşiği doğurmuş. Sıpası kuyruksuzmuş. Bunu gören hoca başlamış ağlamaya. Komşulardan biri Hoca’ya ağlamasının sebebini sormuş. Hoca: “Bizim eşek kuyruksuz bir sıpa doğurdu, zavallı sıpanın haline acıyorum.” demiş. Komşusu hocayı hem teselli etmiş, hem ayıplamış: “Aman hoca bunda ne var ağlanacak, nihayet hayvandır, kuyruksuz da olur.” Hoca şöyle karşılık vermiş: “Aman komşu, bu sıpa büyüyecek, yük taşımaya başlayacak. Hayvancağыз bir gün çamura batsa, neresinden tutup da çıkaracaksın? Hayvanın kuyruğu yok, işte buna ağlıyorum.” demiş(Başgöz, 2005: 143).

Erman Artun’un *Çukurova Halk Kültüründe Mizah* adlı kitaptan derlenen *Tehlikeli Madde Yazıyordu* fıkrada abdalların Çukurova’dan yaylaya, yayladan Çukurova’ya göç ederlerken kullandıkları taşıma araçları genellikle eşekler olmaktadır. Taşıma vasıtası olan eşekler de Abdalların en kıymetli varlıklarıdır. Fıkra “Abdallar Çardak’ın aşağısında Çortmuk dudun dibine konarlar. Koltuğuna yastığı alan Abdal kös gelmiş uzanırken eşekler de D-400 kara yolunun kıyısındaki çayırılıkta yayılırlar. Ham petrol taşımacılığının yaygın olduğu 80’li yılların başında bu yol çok yoğundur. Çayırdaki yayılan eşek yolun öbür tarafına geçmek için yola çıkar ve tam bu sırada eşiğe bir tır çarpar eşek boylu boyuna uzanır yola. Koltuğunda yastığı kös gelen Abdal, tırın fren cayırtısına bakar ki eşek yerde yatıyor. Kamyonun arkasından bakar,

Abdal:

— “Git, git seni şimdi karakola gedip bildiriyim de gör anayinkini” der. Atlar motosiklete hemen Jandarma karakoluna varır.

Abdal:

— “Komutanım eşiğime bir kamyon vurdu şikâyetçiyim.”

Komutan:

— “Plakasını aldın mı? Hemen onu Kısık karakolunda durdurayım.”

Abdal:

— “Hiç kaçırmıyım komutanım.”

Komutan:

— “Oku bakalım plakayı.”

Abdal:

— “Arkasında tehlikeli medde yazıyordu komutanım”(Artun, 2013: 84-85).

Aynı kitaptan derlenen *Katran*, *O Binde Bir* ve *Patacılar* fıkralarında çerçilerin eşeğe (katıra), katran, pekmez, üzüm, patates yüklemesi taşıyıcı unsur olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır(Artun, 164-165, 185).

Görgüsü, tecrübesi ve bilgisiyle örnek bir insan modeli çizen Nasreddin Hoca'nın en kıymetlisi, eşeğidir. Eşek bir hayvan değil Hoca'nın yolculuğunda yol arkadaşı, sırdaşı, can yoldaşı, dert ortağıdır. O kadar değerlidir ki; Nasreddin Hoca onu kimselere vermeye kıyamaz, onun değerine paha biçemez, ona yük taşıtamaz. Hatta onun sözüyle kendi sözünü eş tutar(Süme, 2019: 50). Bu durum Akşehir'den derlenen *Dokuz Eşek mi On Eşek mi?* fıkrasında görülmektedir. Hoca'nın kaybetmekten korktuğu tek varlığı eşeğidir. Bu fıkra metninde eşek yük taşımakla görevlidir. Fıkroda “Bir gün Hocaya buğday yüklü on eşek vererek değirmenden şehre yollarlar. Hoca, bunlardan birine biner, dokuzunu da önüne katarak yürümeye başlar. Yolda kafasına bir şüphe girer. Şu eşekleri bir sayayım, der. Sayar ki, bir de bakar ki dokuz eşek var. Eyvah bir tanesi kayboldu! diye eşekten iner. Etrafı dolaşır, arar, nihâyet geri gelir, yine sayar. Bakar ki on tane. Gönlü rahat ederek tekrar eşeğe biner, yürür. Fakat kafasındaki şüphe onun rahat bırakmaz. Bir daha sayar, dokuz eşek. Tekrar iner, arar, dönüşte bakar ki on tane. Yine gönlü rahat edip eşeğe biner. Fakat yolda 3. kere sayıp yine dokuz eşek çıkınca, hemen eşekten iner. Yaya olarak yola koyulur. Kendi kendine de: “Hayvana binip de bir eşek kaybetmekse, yayan yürüyüp bir eşek kazanayım,” der(Akşehir Belediyesi, YTY: 60).

Nasreddin Hoca'nın eşeğinin ölmesi üzerine anlatılan fıkroda insanın doğaya bağlılığını ortaya koymaktadır. İnsanın doğa ile mücadelesinde, hayat şartları gereği yardımcısı olan hayvanın önemini göstermektedir. Nasreddin Hoca, eşeği ile aynı yola çıkabildiği zaman tamdır. Ondan ayrılınca bir boşluğa düşer ve eksik kalır. Bu durum İlhan Başgöz'ün *Geçmişten Günümüze Nasrettin Hoca* kitabından derlenen *Eşek Ölmüş mü?* fıkrasında karşımıza çıkmaktadır. Fıkroda eşeğin vasfı taşıyıcı olmasıdır. Fıkroda Nasreddin Hoca eşeği ile dağa oduna gider. Hayvancağızı dağda kurt yer. Hoca eve dönerken, şehrin kenar mahallelerinde oynayan çocuklar görür. Onlara seslenir: “Hey oğlancıklarım şehirde Nasreddin Hoca'nın eşeğini kurt yemiş derler mi?” Çocuklar:

“Hayır, öyle konuşan yok,” diyince Hoca: “İnşallah söyledikleri gerçek ola,” der(Başgöz, 2005: 143).

Zülfikar Bayraktar’ın doktora tezinden derlenen *Hepsinin Tadı Aynı* adlı fıkra Hoca’nın evine giderken götürdükleri üzümü eşeğine yüklemesi eşeğin taşıyıcı unsur olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır (Bayraktar, 2010: 189). Aynı tezden derlenen *İki Eşek Yüğü* adlı fıkra başlıktan da anlaşılacağı üzere eşek yük taşımakta kullanılmaktadır(Bayraktar, 2010: 358).

2.2. ANONİM HALK ŞİİRİNDE EŞEK

Anonim (anonyme) kelimesi Fransızca olup “Adı bilinmeyen, adsız” anlamına gelir. Edebiyatta ise; “söyleyeni/ yazanı bilinmeyen edebi eser” anlamındadır. Âşık Edebiyatı bir tarafta tutulursa diğer halk edebiyatı ürünleri anonim edebiyat içinde mütalaa edilir(Kaya, 2019: 27). Anonim halk şiiri çerçevesinde ele almak gereken eserler hakkında önceki araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüş, birtakım tasnifler yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir;

Cem Dilçin(1983: 279-305), *Anonim Halk Şiiri Nazım Biçimleri* başlığı altında iki şiir şeklinde söz etmektedir; mani ve türkü. Ancak, türküyü anlatırken *Konularına göre Türküler* bahsi içinde ninni ve ağıtı da değerlendirmektedir.

Saim Sakaoğlu (1987: 287-294), *Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine* adlı bildirisinde anonim şiiri içerisine dâhil edilecek eserleri manzum- mensur yapıda olmak üzere iki grupta toplar. Bu çalışmada; türkü, mani, tekerleme, yanılmaca ve ninni manzum, bilmece, dua ve beddua ise manzum-mensur nitelikte parçalar olarak görmektedir.

Doğan Kaya (2019: 29-30), anonim halk şiirleri manzum-mensur olmak üzere iki çeşit olduğu belirtmektedir. Bunları şu şekilde tasnif etmiştir:

I. Manzum Şiirler

- A) Mani,
- B) Türkü,
- C) Ağıt,
- D) Ninni,
- E) Düzgü

II. Manzum-Mensur Şiirler

- A) Bilmece,

B) Tekerleme

Doğan Kaya'nın tasnifinden yola çıkarak örnek bakımından çok olması sebebiyle araştırma kapsamına alınan türler; mani, türkü, ağıt, ninni, bilmece ve tekerleme olarak belirlenmektedir. Her bir şiiri incelerken tezin hacmini gereksiz yere arttırmamasın diye sadece tanımlarına yer verip işlevler üzerinde daha çok durulmaktadır.

2.2.1. Mânilerde Eşek

Milletle kimliği olan kültürler uygarlığı oluşturur. Kültür bir insan topluluğunun oluşturduğu, geliştirdiği içinde yaşadığı ve yaşattığı ortamdır. Ortak duygu ve davranışlar bütünüdür. Mâniler İslamiyet, öncesinden günümüze kadar yaşamını sürdürmüştür. Mâniler Türk toplum hayatının ifadesi, milli bilinç ve duygu beraberliğinin bir göstergesidir. Mâniler, halk ruhunun yansıtıcısıdır. Anonim mâni dörtlüklerinde Türk toplum yapısına ve düşüncesine ait izleri duygulu, içten bir anlatımla buluruz. Ayrıca yöresel gelenek ve göreneklerin izlerini mânilerde görebiliriz(Artun, 2000: 209). Türk kültürü incelendiğinde; insanoğlunun, doğumdan ölüme hemen her safhasında şiirlerle yaşadığı görülür. Ninnilerle büyüyen çocuk, tekerlemelerle oynar; türkülerle gençliğini yaşar ve nihayet ölüm geldiğinde ardından ağıtlar söylenerek toprağa verilir. Bu şiirler içerisinde mânilerin önemi büyüktür. Türk şiirinin temelini oluşturan mâniler, bütün Türk dünyasında bilinmekte; iyi günde, kötü günde, düğünde, bayramda, ölümden, oyunda, eğlencede, işyerinde büyük bir ustalıkla söylenmektedir(Şimşek, 2015: 59-67). Bu bağlamda Türk toplumunun geleneksel ortamda iletişimini sağlamak için başvurduğu türlerden biri mânidir denilebilir. Mânilerin kelime ve kavram olarak tanıtılması amacıyla pek çok araştırmacı mani kelimesini tanımlar. Bunlardan birkaçı şunlardır:

Mâniler en çok yedi heceli “aaba” düzeninde uyaklı bir dörtlükten oluşan en küçük halk şiiri türüdür. Bir tek dörtlük içinde bir anlam bütünlüğü gösterir. Genellikle anlamın ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelerdedir. Mânilerde anlamın dört dizeye yayılması ve ilk iki dizede çizilen tablo mâniyi estetik bir yapıya kavuşturur. İlk iki dize mâninin dış dünyayla bağıdır. Üçüncü ve dördüncü dizede duygu ve düşünce ortaya konulur. Mânilerin doğaçlama söylenmesi mâniyi iki bölüme ayırır. Birinci bölüm genellikle hazırlıktır ve maniciye kafiye, söz için zaman kazandırır. Manici için birinci bölüm çağrışım, duygu ve düşünce için hareket noktasıdır(Boratav, 1969a: 185-192).

Şükrü Elçin(2004: 281) Halk Edebiyatına Giriş kitabında mânîyi şöyle tanımlamaktadır: “Mâniler, anonim (söyleyicisi belli olmayan) halk edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biridir. Türk hece vezninin çoklukla 7 ve 8’lisi ile dört mısralık bir bütün içinde kendine mahsus ezgisi ile söylenen manzumelere mânî adı verilmektedir.”

Doğan Kaya(2019: 40), *Anonim Halk Şiiri* kitabında mani tanımı ile ilgili şunları söyler: “Az sözlerle çok anlamların ifade edildiği, sevdâ konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dörtlüklü anonim şiirlere mani denir.”

Cem Dilçin(1983: 279), *Yeni Tarama Sözlüğünde* mani ile ilgili şunları söylemektedir: “Mani halk şiirinde en küçük nazım biçimidir. Yedi heceli 4 dizeden oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklı, üçüncü dize ise serbesttir, uyak düzeni harflerle şöyle gösterilir: aaxa.”

Halk şiirinin en küçük nazım şekli mani'dir. Mani, aslında, dört mısralık, küçük ve müstakil bir manzumedir. Umumiyetle, birinci, ikinci ve dördüncü mısraları birbiriyle kafiyelidir. Üçüncü mısra ekseriya serbesttir(Banarlı,1983b, C. 2: 721).

Mehmet Aça(2014: 245), mânilerin düğünlerde, bayramlarda, Hıdırellez gibi şenliklerde, Ramazan gecelerinde, semai kahvelerinde, imecelerde, genç kızlarla genç erkekler arasındaki söyleşmelerde ve genellikle ezgili olarak söylendiğini ifade etmektedir.

İnsanoğlunun her türlü duygusu mânilere konu olabilir. Böyle olunca da kökeni İslamiyet öncesi döneme kadar götürülen mânilerin, çeşitli zamanlarda, çeşitli vesilelerle söylendiğini görmekteyiz(Şimşek, 2015: 68).

Mâniler öncelikle aşk şiiri olsalar da, insan duygularını dolaylı bir anlatımla dile getirmektedirler. Acımak, alay etmek, aldatmak, alınmak, avutmak, bağlılık, beğeni, böbürlenmek, caka satmak, dalgınlık, derdin tazelenmesi, döneklık, dünya dertleri, efkârlanmak, yoksulluk acıları, göz koymak, gurbet acıları, gurur, güceniklik, güven, hayal kırıklığı, imrenti, inat, kahır çekmek, kınamak, kırılmak, kıskanmak, kızmak, kibirlenmek, küçümseme, küsmek, nazlanmak, öfkelenmek, öksüzlük acıları, ölüm korkusu, pişmanlık, sabır, sevinmek, umursamamak, utanmak, tasaya kapılmak, vatan sevgisi, yalnızlık ve yas gibi(Akalın ve Şimşek, 2003: 251).

Mânilerde, ekonomi türlerinden tarım ve hayvancılıkla ilgili unsurlara rastlanılır. Mânilerin ilk mısrası, kimi zaman hayvan adları ile başlatılır. Bu hayvanlar genellikle

kırsal kesimlerde insanların iç içe olduğu evcil hayvanlardır. Bazı mânilerde de bizzat hayvan konu edilir(Kaya, 2019: 105).

2.2.1.1. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

İnsan hayatının birinci derece geçim kaynağının eski zamanlardan beri tarımın olduğu bilinmektedir. Hayvancılık ise ikinci derece geçim kaynağı durumundadır. Mânilerde karakter olarak yer almasa da rolleri olan hayvanlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de eşektir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlere yönelik kavramlar mâniler de bulunmaktadır. Mâni eşek üzerine yazılmasa da içinde eşek geçen mânilere rastlanılmaktadır. İncelenen mâni örneklerinden yola çıkarak eski zamanlarda herkesin evinde bir eşiğin bulunduğunu ortaya koymak mümkündür. İnsanlar geçimlerini eşek üzerinden sağlamaktadır.

Ben at alayım sen eşek
Gidelim Erzurum'a dek
At almaya akçen yetmez
Yayalıkda çekme emek(Ünsal, 2011:290).

Ben at alayım sen eşek
Gidelim Arz-ı Rûm'a dek
At almaya akçen yetmez
Yayalıkda çekme emek(Ünsal, 2011: 417).

Örneklerden de görüldüğü üzere eşek zenginlik ya da fakirlik göstergesi olarak ele alınmaktadır. Çünkü at eşiğe göre pahalıdır. Durumu iyi olan gösterişli, heybetli bir at alırken iyi olmayan ise at almaya gücü yetmez ve insana dost olan faydalı hizmetlerde bulunan cefakâr eşek almak ister. Bazı mâni örneklerinde ise eşiğin dönemin günlük hayatında kullanıldığı görülür:

Bunların var bir katırı
Müsteceb saymaz hatırı
Receb beğinde belinde
Vardı bir Aydın satırı(Ünsal, 2011: 469).

Çimleri yapmış döşek
 Uzanmış gevşek gevşek
 Ben bir şey olmaz derken
 Büyümüş olmuş eşek(Elitok, 2006: 137).

Tavanda bir takır-makır
 Ben zannettim nallı katır
 Gücük sıçan imam olmuş
 İnce sesle ezan okur(Gözükızıl, 2013: 298).

Aşağıda verilen örnekte eşeğine palan alamayacak kadar durumu iyi olmayan birisi ağalardan bahşış vermesini beklemektedir. Bu örnekte alt sınıf, üst sınıf durumu görülmektedir. Eşeğin bir insanının sosyal statüsünü belirlemede önemli görevi vardır denilebilir.

Ağalara yalan lâzım
 Atına bir kolan lâzım
 Bahşış verirse ağalar
 Eşeğe de palan lâzım(Ünsal, 2011: 468).

Başka bir mâni örneğinde ise küçümse durumu vardır. Küçümseme, sevdalıyı üzen durumlardan biridir. Mânilerde sevilen kişi bazen kendini seven kişiye, karşılık vermeyeceği nedeniyle birlikte çok acımasız bir şekilde dile getirilmektedir. Bu tür mânilerde ise hayvan olarak eşek kullanılır. Bu nedenle de insanların geçimini eşek ile sağladığını düşünebiliriz:

Damda eşek kişniyor
 Uykusu gelmiş esniyor
 Daha bıyıklanmamış
 Gelmiş beni istiyor(Kınalıbaş, 2012: 117).

Mânilerin içinde geçtiği anlatı türlerinden biri de fıkradır. Bu anlatı türünde mâniler, anlatımı pekiştirmek ve vurgulamak işlevleriyle kullanılmaktadır. Aşağıda verilen mâni örneği ise fıkra metni içerisinde geçmektedir. Yine bu mâni örneğinin içerisinde o dönemlerde kullanılan eşek motifine rastlanılır.

Aferin su kuşu
 Hoş ettin bu işi
 Ürküttün eşeği
 Sevindirdin dervişi(Kınalıbaş, 2012: 78).

Evlilik Türk toplumu içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Her şeyden önce anne babanın bu konuda rızası çok önemlidir. Anne babanın rızası olmadığı durumlarda evlenmek isteyen kişiler çareyi sevdiğine kaçmakta bulur. Fakat bu durum toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bu durumun yansıdığı mâni örnekleri içinde geçen eşek kavramı toplumun sosyal durumunun göstergesi olarak kullanılmaktadır:

Karşıdan eşek gelir
 Kolanı gevşek gelir
 Kendi kaçan kızlara
 Yamalı döşek gelir(Yolcu, 2011: 277).

Şu yoldan eşek gelir
 Kulağı gevşek gelir
 Kendi kaçan kızlara
 Yamalı döşek gelir(Kuru, 2006: 100).

Masa üstünde pekmez
 Bu pekmez bana yetmez
 Kırıkhan'ın kızları
 Eşeksiz gelin gitmez(Köseler, 2008: 219).

Karşıdan eşek gelir
 Palanı gevşek gelir
 Kaçan kızın altına
 Sidikli döşek gelir(Uğurlu, 2018: 421).

Hayvan adları ile başlayan mâni örneklerine de rastlanılmaktadır. Bu hayvanlar genellikle kırsal kesimde insanlarla bir arada yaşayan evcil hayvanlardır. Bu hayvanlardan biri de eşektir:

Dama bağladım eşek
 Eşeğin yuları gevşek
 Haram olsun gelin sana
 Bensiz yattığın döşek(Yolcu, 2011: 308).

Eşek semer ister
 Soğan dolu şişler
 Ben biraz yazayım
 Gecikti tüm işler(Yazıcı, 2013: 94).

Eşek aldım sıpasız
 Şişe olmaz tıpasız
 Peşin satan gibiyim
 Oturuyom husası(Yazıcı, 2013: 116).

Atı var katırı var
 Kasabın satırı var
 Vurup geberteceğim
 Oğlunun hatırı var(Gülbeyaz,1998: 65).

Hanımların kaderi annelik yanında bir de kaynana olmaktır. Erkekler açısından genellikle kaynana bir problem teşkil etmez çünkü kaynanadan ayrıdır. Ancak gelinler için durum böyle değildir. Yakın zamana kadar neredeyse bütünüyle ataerkil bir aile yapısı içinde yaşayan Türk toplumu gelini aynı evin içine alır. Erkek, harici işleri görürken gelin ile kaynana hemen daima yan yanadır. Aynı mekânın paylaşımı beraberinde sıkıntıları da getirir. Otorite kaynana olacağına göre şikâyet de geline düşmektedir. Gelin de hıncını almak, hırsını yatıştırmak için kaynanayı kaynar kazanda haşlamayı hayal etmekte ve ölümünü istemekte, eşekle kıyaslamaktadır(Köktürk, Tarihsiz: 652). Eşeğin mecaz anlamı düşünüldüğünde kıyaslama durumu hoş karşılanmayabilir. Fakat eski zamanlarda insanların en kıymetli varlığı da eşek olduğu bilinmektedir. Burada anlatılmak istenen de bir unsur olarak eşek kullanılmaktadır. Bu bağlamda mânilerin çoğunda eşeğin daha kıymetli olduğu görülmektedir. Aşağıda verilen örnekler bunu kanıtlar niteliktedir:

Ey işekler işekler
 Raf üstünde fişekler
 Kaynanamdan kıymetli
 Şu damdaki eşekler

Bahçelerde çiçek var
 Yük üstünde döşek var
 Kaynanamdan mutebet
 Ahırdaki eşek var(Gülbeyaz, 1998: 66).

Sıra sıra fişekler
 Yüklükteki döşekler
 Kaynanamdan üstündür
 Ahırdaki eşekler(Uğurlu, 2018: 572).

Yüklükteki döşekler
 Tüfekdeki fişekler
 Senden daha kıymetli
 Şu damdaki eşekler (Kınalıbaş, 2012: 276).

Ay neşşekler neşşekler
 Yüklükteki döşekler
 Kaynatamdan kıymetli
 Ahırdaki eşekler(Saluk,2018: 15).

Sıra sıra beşikler
 Sıralanmış esikler
 Kaynanamdan kıymetli
 Ahırdaki eşekler(Köktürk, Tarihsiz: 652).

İrafdaki şişele
 Yüklükdeki döşekle
 Gayınnamdan gıymetli
 Saman yiyen eşekle(Kınalıbaş, 2012: 244).

Atı var katırı var
 Kasabın satırı var
 Vurup geberteceğim
 Oğlunun hatırı var(Gölbeyaz, 1998: 65).

Katır da mânilerde çok sık rastlanılan bir hayvandır. Hem fiyatı ucuz hem de beslemesi kolaydır. Dayanıklı ve kuvvetli olduğundan dönemin insanları da katır sahip olmak istemektedir. İnsanlar geçimini katırlarla sağlamaktadır. Bu durum mânilere de yansımaktadır:

Damda katırı var
 Ovada çadırı var
 Biz buraya gelmeyecektik
 Emine'nin hatırı var(Kınalıbaş, 2012: 126).

Damda katırım var
 Küllükte yatırım var
 Biz buraya gelmeyecektik
 Işıl hocanın hatırı var(Kınalıbaş, 2012: 226).

Guluguluyu yemledim
 Ocak çayını demledim
 Göbeleği pişince
 Katırımızı gemledim(Yazıcı, 2019: 82).

2.2.1.2. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Eşegin dik kafalı, inatçı bir hayvan olduğunu bilmeyen yoktur. Görünüş itibariyle de hoş bir hayvan olmadığı söylenilebilir. Genellikle “eşek oğlu eşek”, “eşek suratlı”, “eşekkulaklı”, “eşek sıpası” gibi ifadeler günlük hayatta kullanılır ve bu ifadeler olumlu karşılanmaz. Mâniler de ise bu kullanımlara sıkça rastlanılmaktadır. Örneklere bakıldığında eşek kelimesi genelde olumsuz bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bahçelere gün döndü
 Gün döndüler güne döndü
 Bizim köyün kızları
 Eşek suratına döndü(Kınalıbaş, 2012: 218).

Masa üstünde yılan
 Yılan boynuma dolan
 Selam vermeden gidiyon
 Eşek kulaklı oğlan(Kınalıbaş, 2012: 258).

Masa üstünde perde
 Perdemin dalı yerde
 Eşek dişli de gelin
 Ekmek teknesi nerde(Yolcu, 2011: 318).

Davulumun ipi gevşek
 İçi dolu yorgan döşek
 Arkadaşımı sorarsanız
 İki kulaklı bir eşek(Kuru, 2006: 63).

Tezgâhları budaklı
 Halıları dudaklı
 Latif Ağa'yı sorarsan
 O da eşek kulaklı(Kaya, 2019: 90).

Eline almış bir çiçek
 Sevecek sevmeyecek
 Ulan hey koca eşek
 Çiçek nerden bilecek(Kaya, 2019: 77).

Beyaz gömleğin oğlan
 Nedir dileğin oğlan
 İşmar ettim gelmedin
 Eşek kafalı oğlan(Uğurlu, 2018: 475).

Giden eşekli oğlan
 Beli fişekli oğlan
 İşaretten anlamaz
 Eşek kafalı oğlan(Uğurlu, 2018: 506).

Hatıra hatıra dedin
 Başımın etini yedin
 Al sana bir hatıra
 Senin gibi katıra(Uğurlu, 2018: 512).

Dinle sözüm iyisin
 Bu göllerin toyusun
 Kulakların çok büyük
 Acep eşek soyusun?(Köseler, 2008: 206).

Dinle sözümüz eyüsin
 Sen bu göllerin toyusun
 Kulakların gayet büyük
 Korkarım eşek soyusun(Ünsal, 2011: 418).

Havaya attım fişengi
 Döndü dolaştı köşeyi
 Arkadaşım sorarsanız
 Paçacının kör eşeyi(Ünsal, 2011: 184).

Dam başında su tası
 Şingirdatma o tası
 Babam seni almıyor
 Gah git eşek sıpası(Gösterir, 2011: 136).

Hey vahralı vahralı
 Eli gümüş dahralı
 Sen avradı neyliyon?
 Ölmüş eşek çehrelî(Gösterir, 2011: 150).

Şu kaynanam necidir?
 Felaketten fecidir
 İnadına bakarsan
 Ya eşek ya keçidir(Gösterir, 2011: 288).

Gelin ve kaynanaların birbirine karşı iki tarafı oluşturmaları gibi kızlar ve oğlanlarda da bazen birbirine karşı taraf oluşturlar. Birbirlerini hedef alan mâniler söylerler. Bazen de çevredekiler, başta evlenmemeleri olmak üzere çeşitli nedenlerle bu taraflardan kabahat bulur ve o tarafa kabahatlerini mânilerle anlatırlar. Aşağıda verilen mânilerde oğlanlar suçlanırken olumsuz bir ifade olan eşeğe benzetilirler:

Dere boyunda keklik
 Kızlar giyer eteklik
 Kızlarda iş var ama
 Erkeklerde eşeklik(Kınalıbaş, 2012: 139)

Avlı dibinde keklik
 Kızlar giyer eteklik
 Kızlar kaçacak ama
 Oğlanlarda eşeklik(Gözükkızıl, 2013: 125).

Çeşme başında keklik
 Kızlar giyer eteklik
 Kızlarda kabahat değil
 Erkeklerde eşeklik(Kuru, 2006: 60).

2.2.1.3. Mizah Sembolü Olarak Eşek

Mizah türlerinin içersinde olan cinas ve şakalarda mânilerde kullanılır. Kişi, karşısındakini sözcük oyunları ile etkileyerek, zeki bir biçimde nükteli konuşmalar yapmakta ve gülmeye neden olmaktadır (Yardımcı, 2010: 10). Gülme insanoğlunun yüzyıllardır en önemli davranış biçimlerinden birisi olmuştur(Türkmen, 2000: 1). Aşağıda verilen mâni örneklerinde eşeğin hareketi insanların gülmesini sağlayan bir araç olarak görülmektedir:

Kulağımda dört küpe
 Çamaşır serdim ipe
 Eğer bana gelmezsen
 Yüzünü eşek tepe(Yolcu, 2011: 344).

Çok söyleme başımda
 El seni dinler
 Ananı eşek tepsin
 Babanı filler(Kaya, 2019: 74).

2.2.1.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Mânilerde taşıt adları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hayvanların insanlara yardımcı olması oldukça yaygındır. İnsanların eşeklerden yararlanması da yük taşıma şeklinde olmuştur. Zengin halk yük taşımak için at, öküz gibi hayvanları kullanır. Kırsal kesimde yaşayan halk ise geleneksel taşımacılıktaki yük-binek hayvanlarından eşiği kullanır. Eşek yük taşımak için daima hazırdır.

Kara tavuk kaçıyor
 Kanadını açıyor
 Karşıda düşman görmüş
 Eşek binmiş kaşıyor(Uğurlu, 2018: 515).

Derelerin yatırı
 Yolcuların katırı
 Oğlan evi neyse
 Kız evinin hatırı(Kınalıbaş, 2012: 228).

Yükledim katırıma
 Çamın çıralarını
 Göremezsın güzelim
 Yürek yaralarımı(Aydın, 2000: 72).

2.2.2. Ninnilerde Eşek

Türkler göçebe hayat yaşadıkları dönemlerde ninni söylemişlerdir. Türk halkının kahramanlıklarından, folklorik zenginliklerinden ve hayatın birçok unsurlarından

bahseden destanlarda çocuğa önem verilmektedir. Anonim halk şiiri türlerinden biri olan ninni birinci derecede anneler daha sonra yakın akrabalar (teyzeler, ablalar, büyükmanneler, halalar vs.) ağlayan çocuğu susturmak, uyutmak veya avutmak için özel bir ezgi ile bir çeşit türkü olarak söylenmektedir. Divân-ü Lügat'it Türk'te: “balu balu” (Atalay III, 1985: 232) şeklinde ifade edilen ninni kelimesi, bütün Türk dünyasında bilinmekte ve hanımlar tarafından söylenmektedir. Ninnilerin birbirine benzer birçok tanımı yapılır. Bunların belli başlıları şunlardır:

Pertev Naili Boratav(1969a: 163), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı kitabında ninniye ayrı bir halk şiiri olarak ele almaz. Türkülerin içerisinde ve Lirik Türküler başlığı altında inceler. Ninnileri iş türkülerinden sayar ve ninni ile ilgili şunları söylemektedir: “Anneler çocuğu uyutmak için çağırdıkları ninniye belli bir tempoya uydurarak bir iş yapıyor”(Boratav, 1969: 165).

Ignacz Kunos (1978: 167), ninniye anonim edebiyat ürünlerinden saymaktadır. “Ninni çocuklar için söylenen türküdür” şeklinde bir tanım yapar.

Ali Berat Alptekin (1960: 63), ninni için “Anonim halk edebiyatı türü. Ağlayan çocuğu susturmak veya uyku saati gelen çocuğu uyutmak için annenin kucağında, dizinde veya beşikte söylenen ezgilerdir” tanımını yapmaktadır. Ninni söyleme işi, çocuk uyuyuncaya veya sakinleşinceye kadar devam etmektedir.

Şükrü Elçin (2004: 271), Halk Edebiyatına Giriş kitabında ninni ile ilgili şunları ifade etmektedir: “ Ninnilerin, anneler tarafından süt emen çocuklarını uyutmak için ezgi ile söyledikleri manzum veya mensur sözler.”

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı'nın ilgili bölümünde ninni ile ilgili şunlar anlatılmaktadır:

“Tıpkı “ağıt” gibi, “türkü” içerisinde gösterilen ve çoklukla “ninni yavrum ninni” ifadesiyle başlayan ninniler, anaların çocuklarını sakinleştirmek ve uyutmak amacıyla söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninnilerdeki ezgi; sakinleştirici, gevşetici ve uyku getirici bir ezgidir. Ninni söyleyen kadın, ya hazır şiir örneklerinden istifade eder ya da doğaçlama yoluna başvurur. Ninnilerde, kadınların kendilerini ve çocuklarını üzen durumlardan da serzenişte bulunduklarına rastlanmaktadır. Bu yönü ninnileri, belli bir ölçüde ağıtlara yaklaştırmaktadır. İçlerinde övgü sözlerine yer vermeleri ya da baştan sona övgü niteliğinde olmaları onları, ayrıca “alkış”lara da yaklaştırmaktadır” (Oğuz vd. , 2008: 195).

Ninniler doğaçlama olarak söylenmektedir. Ninnilerin sonu ve başında nakarat özelliği gösteren “eeee... eeeee...” , “Uyusun da büyüsün ninni” vb. sözlerle

bitmektedir. Çocuğu oyalayan ninni hece vezniyle söylenmektedir. Ninni anne ile çocuk arasında iletişimin ilk aşamasıdır. Ninnilerin özel ezgisiyle annenin huzurlu ses tonu birleşince bebeği mutlu bir dünyaya götürmektedir.

Ninnilerin konusunu “çocuk” teşkil eder. Sağlıklı doğmadan gelen sevinç, fiziki güzellik, soy-sop, iyi huy, sünnet, öğrenim, nişan, gelin olma, evlenme, geleceğe ait dilekler; yalnızlık, gurbette kalan baba, koruyucu melekler, veliler, Hızır vb. madde, tem, motif ve merasimler ninnilerin muhtevasında belli-başlı unsurlardır(Elçin, 2004: 271). Ninnilerde, çocukla ilgili geleceğe dair umutlar, beklentiler, hayaller dile getirilmektedir. Çocuklar çiçeklere, mücevherlere benzetilmektedir. Tarım toplumlarında bilindiği üzere insanların yakın çevresi diğer canlılardır. Ninnilerde beşikteki bebeğe evcil ve evcil olmayan hayvanlar da tanıtılır. İncelenen ninni örneklerinden yola çıkarak eşeğin ninninin konusunu belirlemede çok fazla rolü olmadığı görülmektedir. Eşek kelimesi de söylenilen ninniler arasında çok geçmemektedir. Daha çok katır kelimesine rastlanılır. Ninni doğrudan eşek üzerine yazılmasa da dolaylı olarak mesaj iletir. Bazen de eşeği doldurma olarak ninni örneklerine girdiği düşünülmektedir. Ayrıca ninni örnekleri içerisinde eşek genellikle benzetme unsuru veya yardımcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikler dikkate alındığında incelenen ninni örneklerinde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir. Örneklerden yola çıkarak olumsuz bir tip ve sosyo-ekonomik gösterge olma işlevleri dışında diğer işlevlere ninnilerde rastlanılmamıştır.

2.2.2.1. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Anneler sadece olumlu duygularını değil içinde bulunduğu ortama göre yaşadığı sıkıntılarını da bebeğine söylediği ninnilerle ifade edebilmektedir. Anne bebeğini uyuturken kendi yakınlarını yüceltmekte, kocası tarafını yermektedir. Bu durumu da eşek üzerinden yapmaktadır. Bu yüzden eşek olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür ninnilerde yakınma ve serzeniş hâkimdir. Böylelikle anne de rahatlamış olur.

Anneanesi hanım

Bir top altın

(dingi da ding)

Babaanesi yılan

Boynuna dolan

(dingi da ding)

Halası katır
 Hiç bilmez hatır
 (dınğı da dıng)
 Dayısı doktor
 Bilmediğı yoktur
 (dınğı da dıng)(Kaya, 2019: 411).

Yukarıda verilen ninni örneğinin diğer varyantları ise şu şekildedir:

Annesi hanım,
 Bir top altın,
 Eee eee eee...
 Babaannesi yılan,
 Boynuna dolan,
 Eee eee eee...
 Teyzesi güzel,
 Dünyayı gezer,
 Eee eee eee...
 Halası katır,
 Hiç bilmez hatır
 Eee eee eee,
 Dayısı doktor,
 Bilmediğı yoktur
 ...(Demir, 2011: 333).

Kaynanam eşek,
 Yazmadı döşek,
 Nenni yavrum nenni!
 Nenni yavrum nenni!
 Emmin şeker,
 Cinsine çeker,
 Nenni yavrum nenni!
 Nenni yavrum nenni!
 Halan katır,

Saymadı hatır[...] (Demir, 2011: 326).

Dopdolu ağı bardağı (babası)
 Karadeniz köpüğü (halası)
 Sıçrayıp ata binişi (dayısı)
 Dah deyi eşek sürüşü (amcası)
 Ak kola bilezik takışı(teyzesi)
 Eski çaput kundağı (ninesi)
 Kâmil kâmil bakışı
 Kibar kibar yatışı (anası)(Kaya, 2019: 421).

Anası da katır
 Hiç bilmiyor hatır
 Babası da deve
 Hiç gelmiyor eve
 Halası da koyun
 Hiç bilmiyor oyun(Yılmazoğlu, 2020: 15).

Annesi eşek sermez döşek
 Babası deve gelmez eve
 Dayısı katır bilmez hatır
 Yengesi eşek sermez döşek
 EE EEE EE EEE EEE (Değirmencioğlu, 2010: 151).

Babası da deve gelmez eve
 Anası da katır dinlemez hatır
 Hu hu hu hu hu
 Uyu sun da büyüsün ninni
 Şimdi de anası gelecek
 Kızına da meme verecek
 Hu hu hu hu hu hu (Elçin, 2004: 276).

2.2.2.2. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Bir kimsenin toplum içinde sosyal statüsünü yansıtan simgelerden biri olarak kullanılan hayvanlardan biri de eşektir. Muhtemel kırsal kesimde yaşayan biri ile bey arasında bir alışveriş gerçekleşir ve yolculuğuna katır üzerinde devam eder. Örneklerden yola çıkarak da ninnilerin halkın konuştuğu dil ile söylendiğini görmek mümkündür. Bu bağlamda ninnilerin sözcük yapısı söylendiği bölgenin ağız özelliklerini de yansıtır denilebilir.

Yuvarlandı yumak oldum
Ben yumağı dadıma verdim
Dadım bana darı verdi
Ben darıyı kuşa 'verdim
Kuş bana kanat verdi
Ben kanadı göğşe verdim
Gök bana yağmur verdi
Ben yağmuru yere verdim
Yer bana çimen verdi
Ben çimeni koyuna verdim
Koyun bana kuzu verdi
Ben kuzuyu beye verdim
Bey bana katır verdi
Bindim katır beline
Gittim Urumeli'ne
Urumeli taşlıca(Elçin, 2004: 279).

Aşağıda verilen ninni örneğinde ise bebeğin amcasının beş tane eşiği vardır. Bu durum eşiği sosyo-ekonomik olarak karşımıza çıkarmaktadır:

Gel emmisi gel emmisi,
Beş eşekli kel emmisi,
Evvela yavruma ninni,
Ninni de benim yavruma!
Ninni de benim yavruma!(Demir, 2011: 326).

2.2.3. Türkülerde Eşek

Sözlü edebiyatımızda şiir çok geniş bir yer tutmaktadır. Türk halk şiiri, hem geçmişi hem içerik bakımından bizim milli şiirimizdir. “Türkü yakıcıları veya âşıklar tarafından ortaya konan türküler, kişilerin duygu ve düşünce dünyasının, inancının, durumunun heyecan ve arzularının ürünleridir. Doğuşları önemli olduğu kadar, yaşamları da önemlidir. Yüzyıllar ötesinden verdiği mesajlarla bir bakıma geçmişle aramızda köprü kurma fonksiyonunu da icra ederler”(Doğan, 2001: 1). Geçmişle aramızda köprü işlevi gören türkü üzerine birçok tanım yapılır. Bunların bazıları şunlardır:

Pertev Naili Boratav (1969a: 162-163), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı kitabında türküyü şu şekilde açıklar:“ Türkiye’nin sözlü geleneğinde bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için en çok kullanılan ad türküdür. Türkü; düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere, (zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle koşulmuş olarak söylenen şiirlerdir.”

Cem Dilçin (1983: 289), Örneklerle Türk Şiir Bilgisi kitabında “Türkü, türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli, kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının en zengin alanıdır.” ifadelerini kullanarak türküyü tanımlar.

Türküler, belli bir nazım biçimine sahip olmayan hece ölçüsüyle meydana getirilmiş anonim ürünlerdir. Yani, hem koşma, hem mâni nazım şekilleriyle söylenebildikleri gibi iki, üç, beş dizeden oluşan bentlerle de söylenebilmektedirler(Oğuz vd. , 2008: 193).

Şükrü Elçin (2004: 195), Halk Edebiyatında Giriş kitabında türküyü “Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmeceler ve miniler gibi yaygın mahsullerdir. Bu mahsullere Doğu ve Kuzey Türkleri aynı kökten gelen “yır” veya “cır” adını vermişlerdir. Batı Türkleri, Türk keli m esinden doğan ve Türkler'e mahsus ezgi (melodi) manasına gelen “türkü”yü kullanmaktadırlar” şeklinde açıklar.

Türkülerde geçen hayvan isimleri nitelikleriyle duygu gücünü artırmak, sözün etkisini artırmak amacıyla kullanılmasının yanı sıra çoğunlukla türkünün yakıldığı yörenin iklimini ve zoocoğrafyasında yer alan türleri de yansıtmaktadır(Kurt, 2016:

285). Bu özellikler dikkate alındığında incelenen türkü örneklerinde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir. İncelenen örneklerden yola çıkarak eşeğin binit ve taşıyıcı unsur, sosyo-ekonomik gösterge ve olumsuz bir tip olma işlevlerine rastlanılmıştır.

2.2.3.1. Binit ve Taşıyıcı Unsur Olarak Eşek

Aşağıda verilen örnek kına türküsünden alınmıştır. Bilindiği üzere Türk kültüründe kına yakma geleneği, eski Türklerde de var olan bir gelenektir. İslâmiyet'in kabulüyle beraber geliştirilerek uygulanmıştır. İslâmiyet'in kabul edildiği yıllarda kaleme alınan eserler, bize İslâmiyet'ten önce kına yakma geleneğinin var olup olmadığı hakkında ipucu verir. Bu bağlamda, Dede Korkut Hikâyeleri bize kaynaklık eder. Bu hikâyelerden Basat'ın Tepegözü öldürdüğü boy ile Kam Püre Beyoğlu Bamsı Beyrek'in anlatıldığı boylar da geçen bazı bölümler, bize geçmişte de kına yakma geleneğinin var olduğunu gösterir niteliktedir. İlk boyda, Basat'ın attığı ok, Tepegöz'ün gözüne gelir. Tepegöz acıyla kıvranırken, ... Elceğizi kınalı kızcağızları çok yemişim / Bedduaları tutmuş olacak gözüm seni / Öyle ki çekerim ben göz acısını...(Ergin 1971: 183) diye feryat eder. İkinci boyda, Beyrek gelin odasına gireceği gün esir alınır. Bu durum, Beyrek'in anne-babası ile nişanlısı Banı Çiçek'e haber verilir. Acı haber duyulduğunda ortamdaki üzüntü "Kızı gelini kâh kâh gülmez oldu, kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler"(Ergin 1971: 71) şeklinde ifade edilir. Söz gelimi kına türküleri içerisinde de eşek ve katır ifadeleri kullanılmaktadır. Türküler de doğrudan eşek üzerine yazılmasa da dolaylı olarak mesaj iletir. Bu kına türküsü içerisinde geçen eşek ve katır ifadeleri o dönemde bu hayvanların yük taşımacılığında kullanıldığını göstermektedir:

Getir ana urganları

Yükletelim yorganları

Getir baba eşekleri

Yükletelim döşekleri

Getir ağa katırları

Yükletelim bakırları

Atladı gitti eşiği

Sofrada kaldı kaşığı(Yılmaz, 2010: 307-308).

Döne döne de bindirdiler eşeğe
 Hasta oldum yatamadım döşeğe
 Sürün bari ulaşalım Uşak'a
 Yandım ataşlara da kül oldum anam

Anama söyleyin de yanıma gelsin
 Ilgıt ılgıt esen kanımı silsin
 Gözüyle görsün de gözü inansın
 Ahrete yaralı gidiyorum anam(Esen, 1986: 171).

Maraş'tan çıktım da katırlar yüklü
 Bir yelek diktirdim gümüş ilikli
 Bir gelin sevdim siyah zülüflü

Nen eyle nen eyle Iraz nen eyle
 Cık yüce dağlara bana e,ı eyle
 Ah aman aman sürmelim aman
 Süremedim sofasını kaldım bir zaman(Esen, 1986: 230).

Dimyane Türküsü
 Pazardan aldım eşeği
 Yükledim örtü, döşeği
 Kim sarmaz topalacık Ayşe'yi
 Dimyâne canım dimyâne
 Vuruldum beyaz gerdana

Dimyâne oh oh
 Dimyâne oh oh

Simitçi satar simidi
 Elinde altın dizisi
 Kim sarmaz yiğidi
 Dimyâne canım dimyâne
 Vuruldum beyaz gerdana

Dimyâne oh oh

Dimyâne oh oh(Artun, 1976: 41).

Anadolu'da halk dayanışma, yardımlaşma kaynaşma ve dostluk kurup pekiştirmek amacıyla zaman zaman bir araya gelirler. Bir araya gelen insanlar sohbet eder, oyunlar oynar, türküler söylerler. Sohbet övme türküsü söylenen türkülerden biridir. Bu türkü ile sohbeta son verilir ve bir sonraki sohbetin kimin evinde kalacağı tayin edilir(Kaya, 2019: 236). Bu türkülerin içinde verilen örnekte odunları taşımak için eşek kullanılır:

Uzun çarşı baştanbaşa

Keklik seker taştan taşa

Geçmiş olsun (...) paşa

Sevdiğim bir o sardığım bir o

Olacak sohbet senindir

Senindir gerçek senindir

Pabuçların muştası

Karşısındadır ustası

Bunlar saraylı hastası

Koyun gelir kuzu ile

Ayağının tozu ile

On beş ahabap sözü ile

Eşeğim gelir odundan

Yemeğin yenmez tadından

Yahnisi koyun budundan(Kaya, 2019: 236).

Kıymet Türküsü, adını olayın kahramanından alan bir aşk öyküsüdür... Kıymet'in kaçışını Sünni tarafı Alevi'ye kaçtığı için kınarken, güzelliğine de övgüler yağdırıyor ve olay ağızdan ağıza dile getirilir. Bu türkü içerisinde o dönemde yük taşımak için eşiği kullandıkları görülür:

Alacada çorap örmedim de
 Ayağıma giymedim
 Çok güzeller gördüm emme
 Kıymet gibi görmedim.

Alacada çorap nakışı da
 Kıymet kıza yakuşu
 Adamı öldürüyo da
 Kıymet kızın bakışı

Mendil attım taşınan da
 Gözüm doldu yaşınan
 Elâ gözlü Kıymet'im de
 Kaçtı kızılbaşınan

Eşekleri gönderdik
 Ayvacığa dariya
 İmam nikâh kıymıyor da
 Düğün kaldı salı'ya(Uzunöz, 2019: 240-241).

2.2.3.2. Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Saçın temizliği ve bakımı için kullanılan killer, Anadolu'da yeşil veya kırmızı renkte kil satılır. Bu killeri satmak için türkü söylenir. Buna satıcı türküsü başlığı altında kilci türküsü denir. Kilciler, eşeklerine yükledikleri killeri mahallerde, bilhassa kadın hamamları önlerinde türküler söyleyerek killeri daha kolay satma imkânı bulur(Kaya, 2019: 242). Bazı Anadolu köylerinde ise bu tür satış yapanlara çerçi denilir. “ Çerçi sözcüğü köy köy gezen seyyar satıcı demektir. Eskiden eşek veya katırlarla gezen çerçilere 1980'li yılların sonrasında dâhi rastlamak mümkündür” (Karakurt, 2012: 865).

Eşek o dönemde hem sosyo-ekonomik hem de yük taşımada kullanılan bir hayvandır. Aşağıda verilen türküler bunu örneklendirmektedir:

Hamamın kapısı keçeli
 Hamamcı yüzü peçeli
 Kilci oğlan gel içeri
 Kil isteyen hanımlar

Kil alan var mı?

Eşəğimin boynu çanlı
Dört ayağı gümüş nallı
Hamamcı pek fakir hallı
(bağlantı)

Hamamın kapısı tahta
Yüzüğümüz kaldı tasta
Kilcinin eşəği hasta
(bağlantı)

Eşəğimin burnu huzzem
Gel oğlan yanıma uzan
(Şimdi) gelir aramızı bozan
(bağlantı)

Kimi zaman kilci ile kadınlar birbirlerine karşılık verirler.

Kadınlar:

— Kilci emmi gel buraya
Bir batmanı kaç liraya
Düşman girmesin araya
(bağlantı)
Kilci emmi işte hamam
Tasım tarağım tamam
Gitme sensiz duramam

Kilci:

— Eşəğim varmaz oraya
Bir oraya bir buraya
Üç batmanı beş paraya

Ben fakir kilci oğlan
 Hamamcıya denk olamam
 Sonra ne der annen baban(Kaya, 2019: 242).

Yörelerde hayvancılık faaliyeti de yapılmakta olup, bazı evcil hayvan isimleri türkölere yansır. Örneğin yârin gurbete gidiş gelişinde kullandığı binek hayvanlarından katıra ve katırcıya sıklıkla rastlanır. Dönemin taşımacılığını yapan, insanların sosyal statüsünü gösteren eşek, katır ifadesine yer veren diğer örnekler ise şu şekildedir:

Arpa derdim süt iken hey mavi donlum
 İçinde sarıdiken hey mavi donlum
 Gel gezelim sevdiğim hey mavi donlum
 Ben oğlan sen kız iken sarı mavi donlum
 Katırcılar gidiyor hey mavi donlum
 Sokak güm güm ediyor sarı mavi donlum
 Alacaksan beni al hey mavi donlum
 Eller bize ne diyor sarı mavi donlum(Kurt, 2016: 391).

Kayalar gölgelendi
 Güzeller suya (çaya) indi
 Her güzelden bir buse
 Yine can tazeledi

Dereler buz bağladı
 Dibi nerpuz bağladı
 Beni bir gelin (avcı) vurdu
 Yaramı kız bağladı

Atım var katırım var
 Gümüşten satırım var
 Seni alır kaçarım
 Babanın (ananın) hatırı var

Oy Mandır mandır mandır
 Kız mandır mandır mandır
 Kaldır kolların indir
 Hep sözlerin yalandır
 Gel de (öp de) beni inandır(Kurt, 2016: 543).

Gelin türküsü;
 Ördek göllerde olur gelin gelin
 Sahan çöllerde olur amman
 Böyle çapkın gezen gelin gelin
 Gözü ellerde olur Amman

Ördeksen göle gel gelin gelin
 Sahansan çöle gel amman
 Hakıykatlı yar isen gelin gelin
 Bir sözle yola gel Amman

Damın üstünde karga gelin gelin
 Karga sıcıyor karga amman
 Almayacağım seni gelin gelin
 Dalga geçiyorum dalga amman.

Babamın ahır var gelin gelin
 Ahırda katırı var amman amman
 Çoktan kaçacağım amma gelin gelin
 Anamın hatırı var amman(Yağmur, 2007: 270).

Obamızda güzel çoktur
 Kızlar bana kıtlık değil
 Her tarafta oynar atım
 Sarp kayalık katlık değil

Âşık isen çık zahire
 Ben dayanamam kahire

Çeker bağlarım ahıra
Ahır ama atlık değil

Hafız Hoca'm der yürürken
Kör ola gözün görürken
Sen gibi eşek dururken
Bizim eşek satlık değil(Köseler, 2008: 177).

Eşegimin kulağından kepçe yapmalı
Eşegimin kulağından kepçe yapmalı
Kepçe gibi dağlar
Mor sümbüllü bağlar
Eşek niçin ağlar?
Deh eşegim deh deh
Çüş eşegim çüş çüş(Taştan, 2015: 165).

Türküler genellikle bir olay üzerine yakılır. Bazı türkülerin doğuş hikâyesi, ozanlar, türkü yakıcıları, kaynak kişiler tarafından bilinir ve türkü öncesi zaman zaman anlatılır. Hikâyeli türkü söyleme geleneği olarak âşık edebiyatında fasılların icra programlarında içerisinde anlatılır. Bazı türkülerin hikâyesi vardır. Aşağıda verilen örnek bunlardan bir tanesidir. Türkü içerisinde at ile eşeğin değiş tokuş yapıldığı görülür. Hacı Kıymaz'ın yaptığı bu hareket beğenilmez. Burada eşek zayıf karakterdedir.

“Hacı Kıymaz adında birisi varmış. Evinde bulunan atını götürmüş. Kürt köylerinde bir eşekle değişmiş. Görmüşler ki, eşeğin kulağı yok. Çevresindekiler burnu kirli duyarsa sana türkü yakar demişler. O da burnu kirli duymasın diye, yolu koyup dağdan tasta memleketine gitmiş. Oradakiler bunu burnu kirliye ulaştırmışlar. Burnu kirli ise su türküyü yakmış:

Yolu koyup dağdan tasta fırlanır
Kem cevap söylerim yiğit arlanır
Okuntu sal varacağım düğüne
Doru atlar içeride arlanır

Niye dedin burnu kirli duymasın
 Kapatsın içeri otu yaymasın
 Bir küheylan atı eşeğe vermiş
 Yakışmaz sanına hacı Kıymaz'ın”(Akgün, 2006: 81).

2.2.3.3. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Eşek çoğunlukla olumsuz özelliklere sahip bir hayvan olarak görülmektedir. Bu özelliği türkölere de yansımış olup aşağıda verilen *Emmoğlu* türküsü bunu örnelemektedir:

Evlerinin önü kaya
 Kayadan bakılır aya
 Tavla vur doğru taya
 Bin gidelim emmim oğlu

Doğru tayın malı yoktur
 Arkasında yükü çoktur
 Ağzında yemi yoktur
 Gel gidelim emmim kızı

Altınımı nal eyledim
 Ağzımı yem eyledim
 Peştamalımı çul eyledim
 Bin gidelim emmim oğlu

Evlerinin önü kuyu
 Kuyudan da içerler suyu
 Emim oğlu eşek soyu
 Bin gidelim kürdün oğlu(Yağmur, 2007: 166).

2.2.4. Tekerlemelerde Eşek

Artun (2009)'a göre, ortak Türk kültürüne ait kültür ve uygarlık değerlerinin çocuklara aktarılması, çocukta Türklük bilinci ve ulusal kimlik bilinci oluşturulmasında önemlidir. Ulusumuz zengin bir kültüre sahiptir.

Boratav (1969a: 145), tekerlemeyi tanımlamanın oldukça güç olduğunu başka türlerle, türkü ile âşık şiiriyle, masalla, oyunla, hikâye ile karagöz ve orta oyunu gibi seyirlik oyunlarla yakın ilişkisi olduğunu ama tekerlemenin, hangi türden halk edebiyatı ürünlerine bağlanmış, katılmış olursa olsun, birtakım biçim, anlatım ve içerik özellikleriyle onlardan ayrıldığını ifade etmektedir.

Şükrü Elçin (2004: 589), Halk Edebiyatına Giriş kitabında tekerlemenin; masal, hikâye, bilmece ve halk tiyatrosu gibi bazı türler içinde ortaya çıkan, dinleyicilerle seyirci topluluğunun dikkatlerini bir noktada birleştirmek ihtiyacından doğan “yuvarlak bir şeyi hareket ettirip yürütmek” manasındaki karşılığının uygunluk gösterdiğini ifade eder.

Doğan Kaya(2019: 615-616), tekerlemeyi anonim halk şiiri içerisinde değerlendirmektedir. Tekerlemelerin pek çoğunun, mâni, ninni, ağıt gibi müstakil kullanıma sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Tekerlemeyi; vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu, manzum nitelikli basmakalıp sözler olarak tanımlamaktadır.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte; “Tekerleme işi, hazır basmakalıp söz, Birbiriyle uyumlu hazır söz kalıbı, Masalların genellikle başında kullanılan ”Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde” gibi uyaklı giriş veya ara sözler” olarak verilmektedir”(https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 19.04.2020). Bu da tekerlemenin masalların girişinde birbiriyle uyumlu sözlerin çok ve yetişkinler tarafından söylendiğini ortaya koymaktadır.

Derleme Sözlüğü’nde tekerleme, “1. Masallara başlarken söylenen yarı anlamlı yarı anlamsız sözler ve 2. Atasözü” olarak açıklanır (Derleme Sözlüğü X, 1993: 3863).

Tekerlemeler, belirli bir ana konudan yoksundurlar. Bağlı bulundukları türle ilişkileri itibariyle manalarından çok fonksiyonlarıyla değerlendirilebilirler. Seçilen kelimelerin anlamsız olması ya da henüz anlamı oturmamış alıntı kelimelerin seçilmesi, tekerlemelere hayali ve mantık dışı bir muhteva verdiği gibi engin bir kullanım alanı da sağlar(Göktaş, 2006: 18). Bu özellikler dikkate alındığında incelenen tekerleme örneklerinde eşegin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir. İncelenen örneklerden yola çıkarak eşegin binit ve taşıyıcı unsur, sosyo-ekonomik gösterge, olumsuz bir tip ve benzetme unsuru olma işlevlerine rastlanılmıştır.

2.2.4.1. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Türk toplumu, en eski dönemlerden itibaren pek çok hayvan türü ile ilgilenmektedir. Bu hayvanların kendisinden ya da ürünlerinden yararlanır. Bunlara özel anlamlar yükler. Ekonomik faaliyetlerin ve doğal çevrenin yansıması olarak hayvanlar metinlerde yer alır. Aynı zamanda çeşitli sembolik anlamlar kazanarak toplumun soyut duygularını da ifade ederler. Diğer halk anlatılarında olduğu gibi tekerlemelerde de hayvanlara sıkça rastlanılır. Çocukların hayvan sevgisi ve ilgisine yönelik tekerlemeler hayvan tekerlemeleridir. Bunlar hayvanların bazı özelliklerini içeren kısa metinlerdir. Genellikle çocukların yakın çevrelerinde gördükleri veya etkilendikleri hayvanlarla ilgilidir. Bu hayvanlardan biri de eşektir. Eşegin özelliklerine yer verilmesi de tekerlemeler içinde kafiye oluşturmak için kullanıldığı görülür. Aşağıda verilen tekerlemenin 5. ve 6. dizesinde (**elli/belli**) kelimeleriyle tunç kafiye, 8. ve 9. dizesinde (**döşek/eşek**) kelimeleriyle zengin kafiye yapılmıştır. Bütün olarak bakıldığında eşegin sosyo-ekonomik bir unsur olarak kullanıldığı görülmektedir:

Naldırnaç kıldırğıç

Kırk üç kırk dört

Kırk beş kırk altı

Kırk yedi kırk sekiz

Kırk dokuz elli

Elli belli

Kullu küssüz

Yorgan döşek

Gel bizim eşek

Kır eşek

Ahırda beş boz başlı beş boz eşek var.

Bir dere de eşek eti, bir dere de şişek eti. Şişek etine vardım eşek eti yedim, eşek etine vardım şişek eti yedim.

Bir katır var, bir satır; satırı kaldır katıra saldır, katırı kaldır, satırla saldır(Göktaş, 2006: 90-91, 156, 160).

İki yorgan bir döşek
Ne güzel oynar bu eşek

Tıngırdatma bakırı
Ürkütürsün katırı
Katır kaçar ormana
Sen kalırsın ablana
Ablan seni öldürür
Taşköprü'ye gömdürür

Acıktıysan acık ye
Derelerde böcük ye
Ölmüş eşeğin etini ye
Kaynanamın g...ünü ye(Kaya, 2019: 637).

Tıngırdatma bakırı
Kaçırırsın katırı
Katır kaçar ormana
Sen kalırsın ablana
Ablan seni öldürür
Taş köprüye gömdürür
Taş köprü'nün hocası
Zeynep Hanım'ın kocası(Gözükkızıl, 2013: 415).

Hay dedik de kalktı bir tilki
Tüfeğimiz olsaydı vururduk belki
Suku sultan pazarından satılan kürkü
Paramız olsaydı alırdık belki
Eşegi yitirdik bendin başına
Kolani, kuskunu yanı başında
Yaşını sorsan otuz üç yaşında
Bir sümbül arpadan ürkmez boz eşek(Köksel, 1995: 131).

2.2.4.2. Binit ve Taşıyıcı Unsur Olarak Eşek

Tekerleme türleri içerisinde söylenmesi zor olan tekerlemeler vardır. Bunlar birbirine eş veya zıt seslerden oluşur. Aşağıda verilen örneklerde eşek üzerinden oluşmaktadır. Eşek burada insanların yardımcısı, yük hayvanı olarak görülmektedir:

- Dağdan indi on beş boz eşek. Beşi bez yüklü boş eşek, beşi tuz yüklü boz eşek, beşi koz yüklü boz eşek
- Yoldan gelir beş eşekli bez yüklü beş adam. Nerden gelip nereye gidiyorsun beş eşekli bez yüklü beş adam? Şuradan gelip şuraya gidiyorum. Beş eşekli, bez yüklü beş adam(Kaya, 2019: 637).

Aşağıda verilen tekerleme örneklerinde de eşek binit ve taşıyıcı olarak karşımıza çıkmaktadır:

Evel zaman içinde
Kalbur saman içinde
Deve tellal iken
Eşek hamal iken
Ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallar iken
O yalan bu yalan
Fili tuttu bu yılan
Eşeğe binip de deveyi kucağına alan
Bu da mı yalan?(Köksel, 1995:168).

Zaman zaman içinde
Kalbur saman içinde
Deve telalık ederken
Eşek hamallık ederken
Süpha berberlik ederken
Ha şurada ha burada
Eşeği yedirdik kurda
Altmış tarla firik buğday
Yedi karnımız doymadı(Köksel, 1995: 129)

2.2.4.3. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Ebe çıkarma tekerlemeleri çocukların oyuna başlamadan önce “ebe” yi bulmak için söyledikleri tekerlemelerdir(Kaya, 2019: 650). Bu tekerlemelerin son kelimesine isabet eden kişi oyun lideri veya ebe olmakta, ya da oyundan çıkarılmaktadır. Aşağıda verilen bu tekerleme örneğinde söz konusu eşek olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Nermin
Top üstünde keklik
Kızlar giyer eteklik
Oğlanlarda eşeklik
Gazi Osman Paşa
Çıktı taş
Selam verdi
Yeni arkadaş(Kaya, 2019: 651).

Eniştem eşek
Paldımı gevşek
Yokuşta binerim
İnişte inerim(Abalı, 2011: 229).

2.2.4.3. Benzetme Unsuru Olarak Eşek

Oyun tekerlemeleri çocukların kendi yaratmaları olabileceği gibi büyüklere özgü tekerlemelerin çocuk tekerlemelerinin geleneklerine ustalıkla uygulanmaları sonucunda ortaya çıkabilirler. Bu tekerlemelerin hepsi tür özelliği gösterirler(Boratav, 1982: 135). Aşağıda verilen tekerleme örneğinde inek eşeğe benzetilmektedir:

Tilki tilki dil beyi
Alanlar da gül beyi
Kurt kulak, çakal çarık
Tavsan inek...
Tilki tilki dil beyi
Alanlar da gül beyi
Ayı ahmak, domuz tokmak
Çakal çarık, koca eşek inek...(Ağcalar, 2009: 379).

Misafir tekerlemeleri içinde eşek benzetme bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Hey eşekten ama katır

Ne gönül bilirsin ne hatır

Misafirin keyfi misin?

Alt'ay da yatar bir yıl da yatar(Kaya, 1999: 628).

Bir başka tekerleme türü olan selam tekerlemesi çocukların kendi aralarında selamlaşırken, şaka yollu karşıdakiyle alay etmesiyle oluşmaktadır. Bu tekerleme örneği içerisinde de eşek benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır:

Merhaba merhaba

Mertek senden kaba

Sen eşek ben baba(Kaya, 2019: 706).

Halk masalları, gerçekçi veya olağanüstü masallar vb. hikâyelerde masal tekerlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Masalı anlatan kişi masala başlamadan önce çok mantıklı olmayan, karmaşık, birbirine zıt ve şaşırtıcı, ilgi çekici giriş cümleleri kullanır. Bunlar ölçülü, kafiyeli, şiir ve nesir karışımı sözlerdir(Güneş, 2020: 5). Masal tekerlemelerinde geçen eşeğe insana özgü özelliklerin verildiği görülmektedir. Tekerlemelerde eşek; köçek, tellal ve berber olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum tekerleme içerisinde komiklik yaratmıştır denilebilir.

- “Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, sinek berber iken, katır çalgıcı, eşek köçek iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken...”(Tezel, 2017: 47).
- “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Eşek dellâl iken, deve berber iken...”(Boratav, 1969b: 17).
- “Günlerden bir gün çalışmaktan bıkan eşek kendi kendine...”(Alptekin, 1999: 165).
- “Tilki ile hanımı ikisi birlikte çıkıp bakarlar ki gerçekten de kapının ağzında bir eşek yatıyor...”(Alptekin, 1999: 172).

- Biraz gittikten sonra, bir de bakar ki, karşısından bir eşek geliyor...”(Alptekin,1999: 172).
- “ Evvel zaman içinde kalbur saman içinde, horoz berberken, eşek tellal iken bir beldenin içerisinden çay geçiyormuş”(Akyol, 2010: 188).
- “Zaman zaman içinde, zaman kalbur içinde; eşekler döşekte oturdu, develer hamam içinde”(Kasımoğlu, 2010: 86).
- “Vakti zaman içinde, kalbur zaman içinde; deve tellal iken eşek berber iken; kör palta ile kötü adamlar traş edildiği zaman...”(Erşahin, 2011: 55).

2.2.5. Bilmecelerde Eşek

Mâniler, deyimler, atasözleri, dualar, beddualar, gibi sözlü gelenek içinde hayat bulan halk bilmecelerinin büyük çoğunluğu farklı kalıplarda üretilmiş ve varlığını sürdürme gelmiştir. Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki Elçin, halk bilmecelerini tanımlarken “kalıplaşmış sözlerdir.” ifadesini kullanır. “Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; zekâ güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, bir takım "eğlence, lügaz, muamma ve bulmacalarda da görülen ve dinleyiciye sorulunca, ondan halli istenen "bil bakalım" veya “ol nedir ki” ifadelerinin bir bakıma geniş tarifidir”(Elçin, 2004: 607) tanımı yapmaktadır.

Ahmet Vefik Paşa bilmeceyi “muamma, bazı lügazlar, muallâk şeyler, yanıltmaç” şeklinde tanımlar(Haz: Toparlı, 2000: 55).

Pertev Naili Boratav, bilmece için tam olarak bir tanım sayılmasa da şunları söylemektedir:

“...bilmeceyi bu oyunlardan ayırt eden nitelik soru bölümünün olduğu gibi söylenmesi gereken bir söz kalıbı, karşılığının da tartışılmadan önceden kabul edilmiş belli bir şey oluşudur... Bilmecelerde sorular hem biçim, hem de deyişleriyle özenilerek meydana gelmiş, özleştirilmiş söz yaratmalarıdır; şiire özgü çağrışımlı anlatımlar onların oldukları gibi, bozulmadan saklanmasını gerektirir; herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir türlü saygı onları rastgele yozlaştırılmaktan korur. İşte bilmece bu nitelikleriyle bir halk edebiyatı türü değeri taşır”(Boratav, 1969a: 118).

Güncel Türkçe Sözlükte bilmece kavramı “ Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene ve okuyana bırakan oyun, muamma” şeklinde tarif edilmektedir(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.04.2020).

Dilek Türkyılmaz(2007: 22), “Türk Dünyasında Bilmece” başlıklı çalışmasında bilmeceyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırarak; manzum ya da mensur bir yapı içersine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını bulmayı hedefleyerek soran; cevabı ise “çoğu kez” tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş olan; “pek çoğu” şiirsel bir ifadeye sahip ve “çoğu” kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır.”

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde ise bilmece ile ilgili şu bilgiler verilir: “Hayatımızı kuşatan, dolduran hemen her şeyi (nesneler, araç-gereç, tabiat olayları, canlılar vd.) bir takım benzetmelerden, çağrışımlardan yararlanıp üstü kapalı biçimde anlatarak soran kalıplaşmış söz gruplarıdır. Bir çeşit söz oyunu olan her bilmecenin bir çözümü/ cevabı vardır”(Karataş, 2001: 71).

Türklerin ilk geçim kaynağı hayvancılıktır. Yerleşik hayata geçtiklerinde her ne kadar tarımla uğraşmaya başlamışlarsa da hayvancılığı da bunun yanında devam ettirirler ve bilmecelere de konu ederler. Hiçbir zaman deniz toplumu olamayan Türkler, birkaç istisna dışında geçimlerini tamamen karaya bağlı bir şekilde ya tarım yaparak ya da hayvan sürüleri besleyerek sürdürürler. Bu da bize bilmecelerin aslında günlük hayat ile ne kadar iç içe olduğunu gösterir(İçel, 2005: 166). Hayvanlara ve hayvansal gıdalara önem veren Türklerin tarih, sanat, edebiyat ve folklorunda çeşitli hayvan isimlerine rastlanılır. Tabiatla iç içe olan bir toplumun hayvanlardan soyutlanması mümkün değildir. Mutlaka bir münasebet olmak durumundadır. Hayvanlar göçebe Türklerin sadece maddi değil manevi yaşantılarına yön vermişlerdir(Ekineker, 1996: 15). Bu hayvanlardan biri de eşektir. Bir binek hayvanı olan eşek, Türk inanışlarında daima kötü bir konuma sahiptir. Bunda belki de şeytanın Nuh’un gemisine onun sayesinde binmesi de etkilidir. Çünkü ona benzer bir hayvan olan at, daima değerli iken eşekler küçümsenir ve alelade işlerde kullanılır. Bilmecelerde ise daha çok hakaret amaçlı

kullanılmaktadır. Bu özellikler dikkate alındığında incelenen bilmece örneklerinde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir. İncelenen örneklerden yola çıkarak eşeğin benzetme unsuru, olumsuz bir tip ve sıfat unsuru olma işlevlerine rastlanılmıştır.

2.2.5.1. Benzetme Unsuru Olarak Eşek

Bilmecenin tümünü içine alan bir kalıp olarak benzetme unsuru karşımıza çıkmaktadır. Bu kalıp genelde “ ... gibi... gibi” şeklinde çift edatla kurulmaktadır. Bilmece uzadıkça edat sayısı da artmaktadır. Aşağıda verilen bilmece örneklerinde bu duruma rastlanılmaktadır. Genellikle eşek üzerinden yapılan bir benzetme söz konusudur. Tespit edilen bilmece örneklerinde cevabı def olanlar çoğunlukla eşeğin derisine benzetilmektedir:

Derisi var eşek dil
Zilleri var kuzi dil
Hem hoplatır hem toplatır
Top dil insan dil (def)(İçel, 2005: 606).

Derisi var eşek değil (def)(İçel, 2005: 212).

Güncel Türkçe Sözlükte semer at, eşek, katır vb. hayvanların sırtına yerleştirilen, üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan araç olarak tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.05.2020). Eşeklerde kullanılan semer üzerinden benzetme yapılarak “ eşek gibi”, “eşek değil” ifadelerine rastlanılmaktadır:

Yoldan gider yolcu değil
Ağaca çıkar insan değil
Semeri var eşek gibi
Yazı yazar molla değil (salyangoz)(İçel, 2005: 442).

Boynuzu var öküz değil
Semeri var eşek değil
Sürünür yılan değil

Ağaca çıkar insan değil (salyangoz)(İçel, 2005: 442).

Yola gider yolcu değil

Ağaca çıkar insan değil

Semeri var eşek değil

Yazı yazar kâtip değil (sülük)(İçel, 2005: 443).

Yoldan gider yolcu değil

Ağaca çıkar insan değil

Yazı yazar kâtip değil

Semeri var eşek değil (sümüklü böcek)(İçel, 2005: 443).

Yoldan gider yolcu değil

Ağaca çıkar insan değil

Semeri var eşek gibi

Yazı yazar molla değil (sümüklü böcek)(İçel, 2005: 443).

Boynozlari var

İnek dil

Semeri var

Eşek dil (bisiklet)(İçel, 2005: 657).

Semeri var

Eşek dil (bisiklet)(İçel, 2005: 212).

Aşağıda verilen bilmece örneklerinde ise eşeğin fiziksel özellikleri üzerinden benzetme yapılmaktadır:

Kardan ağ

Katrardan kare

Eşekten küçük

Deveden üskek (leylek)(İçel, 2005: 437).

Kale kapısından küçük

Eşek sıpasından büyük

Kan kırmızı, tuz acı

Bunu bilmeyen gunnacı (deve)(Ağcalar, 2009: 328).

Hayvanların adlarına ilişkin oluşturan gizli dil numunelerinin pek çoğunun bugün yaşayan bilmecelele korunduğunu görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinde ve pek çok Türk boyunda yaygın olan eşek için söylenen “Tamda uzun kulak” bilmecelelerinde de, hayvanların fiziksel özelliklerinin betimlendiğini düşünmek yanlış değil eksik olacaktır. Bu tür bilmecelelerde de ilkel dönemlere ait gizli, sembolik dilin izlerini aramak gerekmektedir(Türkyılmaz, 2007: 193).

2.2.5.2. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Günlük yaşamda kavgalara neden sayılabilecek yakıştırmalarla muhatabın hedef alındığı bu kalıpta, en çok kullanılan küfür ifadesi “eşek”tir. Bu kalıp halkın küfür ve şaka algısını göstermesi bakımından önemlidir. Zira burada, muhabbet ve şaka yollu olunca, ağır tabirler hoş görülmektedir(Karademir, 2007: 128). Genellikle bilmece bilinmediği zaman ceza verilmektedir. Bunun yanı sıra cevabı bilmeyen kişiyi küçük düşürmek için yapılan hakaretlerde kullanılmaktadır. Bunlar arasında o kişiye eşek gibi hayvan yakıştırmasıyla yapılan hakaretler ilk sırayı yer almaktadır. Örnekler:

Aldır arabası

Yeşildir çuhası

Bunu bilmeyen koca eşek sıpası (domates)(Elçin, 1989: 29).

Kol kol döşek,

Bunu bilmeyen eşek (Börek)(Elçin, 1989: 27).

Kırk kuşak, kırk döşek,

Bunu bilmeyen eşek (Hasır)(Elçin, 1989: 31).

Kat kat döşek,

Bunu bilmeyen eşek (Lahana)(Elçin, 1989: 37).

Aldır alası,
Yeşildir kupesi,
Bunu bilmeyen Eşek sıpası (Kiraz)(Elçin, 1989: 36).

Altındır abası, gümüştür küpesi,
Bunu bilmeyen eşek sıpası (Şamdan)(Elçin, 1989: 102).

Karın altı kara yazı
İki serçenin dört gözü
Deveden doğan köşek
Bunu bilmeyen eşek (Cevap içinde)(Başaran, 2011: 142).

Bilmecelerde yer alan ceza motifleri bir zamanlar gerçekten verilmiş olan cezaları ifade etmektedir. Bu cezalar, sembolik bir mahiyettedir. Bilmecenin cevabını bilemeyen ne gerçekten öldürülür, ne de para cezasına çaptırılır. Genellikle bu türden ceza motifleri bilmecelerin soru bölümünde yer almakta olup cevabı bilemeyecek olan kişiyi âdeta baştan tehdit etmekte ve uyarmaktadır. Tabî bunlar arasında cevabı bilmeyenlere akılsız, eşek, eşek sıpası, köpek, vb. demek suretiyle yapılan hakaretler de vardır (İçel,2005: 320). Aşağıda verilen bilmeceler kullanılan hakaret ibaresi eşek olur;

Altından abası
Gümüşten tası
Bunu bilmeyen
Eşek sıpası (Gökkuşağı)(Türkyılmaz, 2007: 179).

Karın altı kara yazı
İki serçenin dört gözü
Orak eğri kan kırmızı ip uzun
Deveden düşen hoşşek
Bunu bilmeyen eşek (Cevap içinde)(Türkyılmaz, 2007: 183).

Üç ayaklı menteşek
Onu bilmeyen eşek (Sacayak)(Türkyılmaz, 2007: 570).

Kat Kat döşek
 Bunu bilmeyen eşek
 Ya bunu bileceksin
 Ya bu gece öleceksin (Kitap)(Türkyılmaz, 2007: 668).

Altından arabası
 Gümüşten tarabası
 Bunu bilmeyen
 Eşek sıpası (Saat)(İçel, 2005: 633).

Karın altı kara yazı
 İki serçenin dört gözü
 Koyunun oğlu şişek
 Bunu bilmeyen eşek (karın altı kara yazı)(İçel, 2005: 669).

Dağın altı kara yazı
 İki serçenin dört gözü
 Koyunun oğlu şişek
 Bunu bilmeyen eşek (karın altı kara yazı)(İçel, 2005: 670).

Abası yeşil
 Küpesi kırmızı
 Bunu bilmeyen
 Eşek sıpası (kiraz)(İçel, 2005: 384).

Türkyılmaz (2007: 227) bilmecelelerin sonunda bilmeyene ceza verilmesinin ayrı bir gelenek olduğunu ifade eder. Bu geleneğin bilmececinin hayatî önem taşıyan dönemlerine ait hatıraların, bilmecelelerin sonunda sembolik ifadelerle yaşatılmasının yanında bilmeyenin sırtına binme, hayvan taklidi yaptırma, akılsız, eşek, eşek sıpası gibi hakaret edici sözlerle yerme şeklinde kendini gösterdiğini belirtmektedir. Aşağıda verilen bilmece örneklerinde bu duruma rastlanılmaktadır:

Aldır abası
 Yeşildir libası
 Bunu bilmeyen

Eşek sıpası (haşhaş)(İçel, 2005: 414).

Aldır abası

Mordur çuhası

Bunu bilmeyen

Eşek sıpası (soğan)(İçel, 2005: 360).

Aldır abası

Yeşildir kebesi

Bunu bilmeyen

Eşek sıpası (domates)(İçel, 2005: 350).

Başındadır sarığı

Belindedir sırığı

Bunu bilmeyen

Eşek körüğü (bostan korkuluğu)(İçel, 2005: 574).

Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Deveden olur köçek

Bunu bilmeyen eşek (ciğer)(İçel, 2005:514).

Gat gat döşek

Bilmeğen eşek

Ya bilicesin

Ya ölücesin (Kur'an-ı Kerim)(İçel, 2005: 670).

Bir oğlum var

Adı İsmail

Sileye mâil

Arkası deriden

Kulakları bakır

Bunu bilmeyen katır (def)(Elçin,1989: 85).

Daldan dala fişek

Bunu bilmeyen eşek (çamaşır ipi)(Gözükızıl, 2013: 312).

Adın Abbası

Yeşildir cübbesi

Bunu bilmeyen

Eşek sıpası (cami)(Ağcalar, 2009: 327).

2.2.5.3. Cevabı Eşek Olan Bilmeceler

Bilmeceler sözlü halk edebiyatı ürünlerindendir. Bilmeceler, her toplumda hoşça zaman geçirmek ve eğitmek amacıyla söylenen yaygın zekâ ve söz oyunlarıdır(Artun, 1998: 117). Dörtlüklerden kurulu bilmecelerde de bir soru kelimesinin olmaması, zaman zaman bazı mânilerin bilmece olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Yani bir dörtlük hem mâni, hem de bilmece olabilmektedir. Bunun tersi olarak bazen bir bilmece, mâni olarak da söylenilebilir(İçel, 2007: 77). Hayvanlarla en çok ilgilenen bir tür de bilmecelerdir. Bilmece örnekleri içerisinde bu hayvanlar metnin akışı içerisinde görüldüğü gibi hayvan merkezli olarak da kullanılmaktadır. Aşağıda verilen bilmece örnekleri hayvan merkezli olduğu söylenilebilir. Çünkü örneklerde hayvanın özelliklerine yer verildiği görülmektedir. Bu özellikleri sayesinde de bilmecenin cevabını bulmak kolaylaşmaktadır. Bu örneklerde cevabın eşek olduğu şu şekilde anlaşılabilir: Genel olarak dört takı eşeğin ayaklarını, iki bakıdan gözlerini, iki dinki kulaklarını ve bir finki kuyruğunu belirtmektedir. Bütün bunlar bir araya gelince görsel olarak eşek canlanmaktadır. Cevabı eşek olan bilmecelerin kelimeleri ya da harfleri değişse de oluşum yolları ise birbirine benzemektedir:

İki tak taka, iki mandaka,

İki sallame, bir Hasan Dede

Dört takı takı, iki bakı bakı,

İki tıstan, bir salıncak

Dört takı takı, iki bakı bakı,

İki dinki dinki, bir finki finki(Tezel, 2019: 133-134).

Dört takı takı
İki bakı bakı
İki dingi dingi
Bir fingi fingi

Dört taka taka
İki baka baka
İki dike dike
Bir salamura

İki diki diki
İki bakı bakı
Dört takı takı
Bi lingi lingi

İki tiki tiki
İki baka baka
Dört taka taka
Bi salamura

İki dik dik
Dört bak bak
Dört tak tak
Bir sallangıç

İki dik dik
Dört tak tak
İki bak bak
Bir sallak(İçel, 2005: 464).

Hardan kesdim bir çıbık
Nardan kesdim bir çıbık
Ne har hara benzer
Ne nar nara benzer

Yamyam yanaklı

Mantı kulaklı

Trabzon dişli

Mahallenin tellalı(İçel, 2005: 465).

Dört ayaklı

Döner kulaklı(Türkyılmaz, 2007: 308).

İki dik dik, iki bak bak

Dört taktak, bir sallak(Artun, 1998: 124).

Tespit edilen bilmece örneklerinde cevabı katır olan bilmecelerde çoktur. Bu örneklerde genellikle katırın doğurmaması üzerine kurulmaktadır.

Kendi doğar anadan

Fakat doğurmaz (katır)(Artun, 1998: 124-125).

Üç ayaklı yürümez

Üstüne biner yorulmaz

Kısır karı doğurmaz

Gezer gezer yorulmaz(Elçin, 1989: 101).

Ekilmezi, biçilmezi
 Doğurmaza yükledim
 Yatmazın, uyumazın
 Bacasından geçirdiler(Elçin, 1989: 107).

Tükenmezden yük tuttum
 Üremeze yüklettim
 Sallanmazda geçirdim
 Satılmazda sarf ettim(Elçin, 1989: 105).

Ol nedir ki sozulmaz
 Suya gider boğulmaz
 Anasından doğar da
 Kıyamette doğurmaz(Türkyılmaz, 2007: 317).

Doğurmaz, dirginmez, köprülenmez(Türkyılmaz, 2007: 721).

Hangi sudur soğumaz
 Suya girer boğulmaz
 Kendi doğar anadan
 Fakat yavru doğurmaz (katır)(İçel, 2005: 726).

Doğurmaz
 Dirginmez
 Köprülenmez
 Çare bulunmaz (katır)(İçel, 2005: 744).

Üremeze bindim
 Tükenmeze gittim
 Zonguldağ'ı geçtim
 Satılmazda yattım (katır)(İçel, 2005: 744).

Ol nedir ki soyulmaz
 Suya gider boğlumaz
 Anasından doğar da
 Kıyamete dek doğurmaz(İçel, 2005: 764).

Katırın at ve eşeğin çiftleşmesinden meydana geldiğinden söz edildi. Bundan dolayı da ne annesine ne de babasına benzemektedir. Bu özelliği sayesinde ise bilmecenin cevabını bulmak kolaylaşır ve bazı bilmece örneklerine de bu durum yansımaktadır:

Armut uladım alıca,
 Meyvesi bitti delice,
 Ne armuda benzer ne alıca(Tezel, 2019:141).

Alış aşıladım armuda
 Verdi bir delice elma
 Ne anasına benzer
 Ne de babasına (katır)

Elmayı aşıladım alıça
 Bir meyve verdi delice
 Ne elmeye benzer ne alıça
 Ne anasına benzer ne babasına (katır)

Dağdan endi hınımış
 Ağzı burnu kanamış
 İki taruk bir turuk
 Yeddi çibin kovarmış (katır)

Dağdan endi henemiş
 Ağzı burnu kanamış
 İki tarkı bir turku
 Yeddi çibin kavarmış (katır)

Ekdim palıd
 Çıhdı şabalıd
 Ortasından bir zoğ çıhdı
 Ne palıddı ne şabalıd (katır)

Ekdim palıd
 Bitdi şabalıd
 İçinden bir zoğ çıhdı
 Ne palıddı ne şabalıd (katır)

Hardan kesdim bir çıbık
 Nardan kesdim bir çıbık
 Ne har hara benzer
 Ne nar nara benzer (katır)

Bir nar ağacı
 Bir har ağacı
 Ne nara benzer
 Ne de hara (katır)

Tut tut tubulga
 Tutda biter tubulga
 Tutdan bir şiv çıhıbdı
 Ne tutdu ne tubulga (katır)(İçel, 2005: 477).

2.2.5.4. Sıfat Unsuru Olarak Eşek

Güncel Türkçe Sözlükte sıfat kelimesi bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra, vb. bakımından niteleyen, belirten kelime şeklinde tanımlanmaktadır(<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.05.2020). Hayvanlardan metnin akışı içerisinde kullanıldığı bilinmektedir. Aşağıda verilen örneklerde kaba imgelerin niteliği açısından eşek sıfat unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır:

Alçaçık eşek et taşır (nalın)(Karademir, 2010: 205).

Alçaçık katır, yüklenir bakır (sacayak)(Tezel, 2019: 76).

Alçaçık eşecik, kırmızı küpecik (kızılıcık)(Tezel, 2019: 98).

Kara katır, yanın yatır,

Böğrü boştur (ekmek yemez), solur yatır (körük)(Tezel, 2019: 66).

Kara katır, yan yatır

Kalkar öper gene yatır (makas)(Türkyılmaz, 2007: 538).

Alçacık katır

Yüklenir bakır (sacayak)(Türkyılmaz, 2007: 570).

Kara katır yan yatır

Kalkar ısıtır, gene yatır (maşa)(Türkyılmaz, 2007: 622).

Bir kara katır

Yan üste yatır

Yem yemez su içmez

Nefes alır (körük)(Türkyılmaz, 2007: 643).

Kara katır

Hep yan yatır

Kalkar gezer

Gene yatır (makas)(İçel, 2005: 573).

Kara katır

Yana yatır

Birin çıkar

Birin yatır (boya fiçisi)(İçel, 2005: 618).

Kara katır

Yan yatır

Kalkar teper

Gene yatır (masa)(İçel, 2005: 632).

2.3. KALIPLAŞMIŞ İFADELERDE EŞEK

Dilin temel işlevi insanlar arasındaki iletişimi sağlamaktır. İletişimi sağlarken kullanılan dil ne kadar yetkinse iletişim de o ölçüde etkili hâle gelmektedir. Dilin durumları anlatmada yetkin bir duruma ulaşması ise çoğunlukla kullanılan kalıplaşmış ifadelerle mümkün olabilmektedir. Her dilde anlatımı zenginleştirmek, kolaylaştırmak ve akıcı hâle getirmek için kullanılan birtakım kalıplaşmış yapılar bulunmaktadır. Dildeki kalıplaşmış bu yapılardan özellikle anlatımın daha kolay yapılması hususunda faydalanılmaktadır. Atasözleri ve deyimler bu bağlamda değerlendirilebilecek kalıplaşmış ifadelerdir.

2.3.1. Atasözü ve Deyimlerde Eşek

Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesi'nde "atasözleri" olarak adlandırılırlar. Her atasözü, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen ya bir genel kural veya düstur niteliğindedir. Bu nedenle de, atasözleri, milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözlerdir(Çobanoğlu, 2004: 1).

İnsanlar günlük yaşamında kendilerini daha iyi ifade edebilmek için atasözleri ve deyimlerden sık sık yararlanır. Atalarımızdan günümüze kadar ulaşan, belirli bir yargı içeren, söyleyeni belli olmayan düz konuşma içinde kullanılan atasözleri farklı kültürlerin mizahı, dilin kültürel ve tarihi geçmişi ve yapısı hakkında bilgi verirler(Tüm, 2010: 667). Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri ulusların zekâlarındaki keskinliğin, hayallerindeki genişliğin, duygularındaki inceliğin de en tipik örnekleridir. Bu sözler kuvvetli felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, zarif alaylarla, şiddetli taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü kendi ulusunun damgasını taşır(Aksoy, 1988: 27). Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçücük söz dağarcığının içine koca bir âlem sığdırılmıştır(Aksoy, 1988: 47). Bu bağlamda, dünyanın oldukça geniş bir kesimine dağılmış olarak yaşayan Türk kavimlerine ait atasözleri, taşıdıkları mesajlar ve yönlendirdikleri davranışlar itibariyle, Türk milletinin temel zihin yapısını gösteren birlik ve bütünlüğü ifade etmeleri bakımından sözlü edebiyat türleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir(Çobanoğlu, 2004: 1).

Şinasi'nin Durub-i Emsal-i Osmaniye'si olmak üzere bütün derlemeler, atasözleri adı altında verilen deyimlerle, deyim adı altında verilen atasözleriyle doludur. Her iki söz çeşidinin ortak vasıfları olan “özlü, kalıplaşmış, hoş giden bir anlatım aracı olmak” bu sözlerin birbirine karıştırmanın başlıca sebebidir.

Divanü Lûgat'it Türk'te atasözleri Arapça **mesel** Türkçe **sav** sözleriyle anılır. Güncel Türkçe Sözlükte atasözleri uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel şeklinde geçer. Deyim ise genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir olarak tanımlanır (www.tdk.gov.tr Erişim tarihi: 03.03.2020). Deyim bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; düstur niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli vasıf budur. Deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde veya çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir. Atasözlerinin amacı ise yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret almamız için gerçekleri bildirmektir(Aksoy, 1988: 142).

Pertev Naili Boratav(1969a: 129) 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı kitabında atasözünü şu şekilde tanımlamaktadır : “ Atalar sözünün halk edebiyatı türü olarak, düz konuşmadan bağımsız bir varlığı düşünülemez; yani atalar sözü, masal ya da türkü gibi, durup dururken tek başına söylenmez. Bize bir masal anlat dediğiniz zaman masalcı masalını anlatır, kendisinden bir türkü söylemesi İstenince güzel sestir bir kimse türküsünü söyler, başka bir vesile olmasa da. Bir atalar sözünün söylenmesi için ise belli bir vesilenin çıkmış olması gereklidir; bu bakıma atalar sözü fıkraya benzer; fıkranın ondan farkı: fıkra, bir vesile düşünce anlatılmakla beraber, anlatıldığı yerde düz konuşmadan bağımsızdır, ondan kopmuş haldedir; atalar sözü ise hasbı-hâlin içinde, ondan ayrılmaz bir parça durumundadır.”

Ömer Asım Aksoy, atasözleri ile ilgili şunları belirtmektedir:“Atasözleri, kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamayacağı gibi, söz diziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahi- atalar sözü diye anılmaz”(Aksoy, 1988: 5-6). Deyimi ise şu şekilde tanımlamaktadır: Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce “(Aksoy, 1988: 52).

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü'nde deyim ile ilgili şu bilgiler verilir: “Gerçek anlamı dışında farklı bir anlamı olan, en az iki kelimedenden oluşan kalıplaşmış söz gruplarıdır. Deyimlerin çoğu cümle değeri taşımaz ve neredeyse tümü genel bir hüküm bildirmez. Bu yönleriyle atasözlerinden ayrılır”(Karataş, 2001: 102).

Doğan Kaya(2010: 114), atasözlerinin özelliklerini şu cümlelerle ifade eder: “Atasözleri, kalıplaşmış ifadelerdir. Bir atasözünden kelime çıkarmak veya eklemek, aynı manaya gelecek bir kelime ile sözdeki kelimeye değişiklik yapmak onun özelliğini bozar. Kelimelerin sırası değiştirilemez.”

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı'nın ilgili bölümlerinde de atasözlerinin özellikleri şu şekilde anlatılmaktadır:“Atasözleri, kalıplaşmış, klişe haline gelmiş sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olup donmuş bir biçimdir. İçindeki kelimeler değiştirilemeyeceği gibi, cümle kuruluşu da bozulamaz”(Oğuz vd. , 2008: 164).

Atasözleri ulusal varlıklardır. Allah ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözü ile belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir(Aksoy, 1988: 5).

Atasözleri ile ilgili yapılan değerlendirmeler sonucunda bu sözlerin hemen hepsi kalıplaşmış sözler olduğu belirtilir. Atasözleri halkın sesidir. Bir milletin duygu ve düşünceleri ışığında ona yön veren özlü sözlerdir. Türk atasözlerinde hayvanlar vazgeçilmez öğelerdir. Atasözlerinde hayvanlar mecazî olarak veya gerçek özellikleri dikkate alınıp kişileştirilerek vurgulanırlar. Hayvanlar verilmek istenen öğüdü, anlatılmak istenen düşüncenin sembol kahramanlarıdır(Doğan, Tarihsiz: 1).

Bilindiği gibi atasözlerinin en önemli işlevi mesaj vermektir. Bu mesajın, o kültürün felsefesini yansıttığı söylenebilir(Çobanoğlu 2004: 7). Türk kültüründe insanların hayat tecrübesini yansıtan atasözlerinde eşeğin yeri de büyüktür. Çoğunlukla yük taşımakla görevli olduğu bilinir. Eşek insanların gündelik hayatını kolaylaştırmak için, sesi ile Kuran'da bile yerilen bu hayvan ile ilgili pek çok atasözü ve deyim bulunur. Eşeklerin inatçı oldukları toplumumuz tarafından bilinir. Fakat bu durum sahiplerinin bu hayvanların kendini koruma dürtülerinden dolayı yanlış algılanır. Bir eşeği, korkutarak kendi yararına olmayan bir işi onu zorlayarak yaptırmak çok zordur. Eşeklerin davranışlarına yönelik yapılan çalışmalar sonucu dikkatli, oyuncu, zeki oldukları anlaşılır. Kültürümüzde eşekli deyimler eşekli sözler çoktur. Eşeğin fiziksel

özellikleri (başı, kulağı, boyu, derisi, rengi, kuyruğu, cinsi vb.), biyolojik özellikleri (duruşu, gidişi, sıpası, anırması, yiyeceği), eşeğe atfedilen unsurlar (yük taşıması, akıllılığı, sevinci, faydacılığı, inadı, düşmanı, ölümü) eşeğe özgü eşyalar (semeri, eşeğin nalı, yuları...) gibi daha birçok özellikleri atasözleri ve deyimlerde rastlanılmaktadır. Bu özellikler dikkate alındığında incelenen atasözleri ve deyim örneklerinde eşeğin işlevleri alt başlıklarda verilen örneklerle ayrıntılı görülebilecek şekildedir. İncelenen örneklerden yola çıkarak eşeğin belirlenen on işlevden beş işlevine rastlanılmıştır. Bunlar; bilge unsuru olarak, sosyo-ekonomik gösterge olarak, benzetme unsuru olarak, binit ve taşıyıcı olarak ve olumsuz bir tip olma işlevleridir.

2.3.1.1. Bilge Unsuru Olarak Eşek

Eşek gittiği yolu unutmaz, iyi bir yol kılavuzudur. Eşekler iyi birer iz sürücüdür. Bu yüzden kendilerinden önce gidenin izlerine basarak yol alırlar ve yolunu şaşırırmazlar. Eşeklerin tarihin belirli dönemlerinde katır ve deve kervanlarında yol gösterici özellikleri olduğu görülmektedir. Eşekler yokuşları yaklaşık %7 eğimle çıktıkları gibi kısa mesafelerde virajlar alarak yola devam ederler(Günay 2017:325). Eşeklerin yol gösterici ve gittiği yolu unutmaması gibi özellikleri atasözleri ve deyimlere de yansımaktadır. Bu özellikleri eşeğin bilgili olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

- *Devede boy var ama eşeğin ardına düşer:* Önemli olan gösteriş değil bir işin yapılması için gerekli yetenek ve donanımına sahip olmaktır(Günay, 2017: 330).
- *Eşeği çağırırlar toya, ya oduna ya suya/ Eşeği düğüne çağırmışlar ya odun eksik ya su demiş:* Bir işi yapmamak için bahane bulmak ya da kendisine neden ihtiyaç duyulduğunu anlamaktır(Günay, 2017: 330).
- *Eşekken eşek, çamura bir kere çöker/ Eşek bile bir düştüğü yere (yerden) bir daha düşmez:* Aptal kişi bile başına gelen felâketten ders alır, o felâkete yol açan şeylerden kendisini korur, aynı hataya tekrar düşmez(Günay, 2017: 330).
- *Bir katar deveyi bir eşek çeker:* Kalabalıklar çok olsa da onları bir kişi yönlendirir(Günay, 2017: 325).
- *Eşek eşeği ödünç kaşır/ Eşek, eşeği ödünç kemirir:* Çıkarıcı olanlar başkasına yardım ederken ilerde onun da kendisine yardım edeceğini düşünürler(Günay, 2017: 330).

- *Baş ol da, eşekbaşı ol:* Ne yaparsan yap, o işin en başında bulunan kişi olmaya uğraş(Günay, 2017: 322).
- *Eşeğin büyüğü damda (ahırda) durur:* Yaşı büyük olanlar daha itibarlı olur(Günay, 2017: 323).
- *Canı yanan /acımış eşek attan yüğrük olur:* Bir kimse zorlandığından kendisinden beklenmeyen çaba ve başarıyı gösterir(Günay, 2017: 326).
- *Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder:* İnsan görünüşte büyük olmakla akıl büyük olmaz, bir akıllı birçok az akıllıyı arkasından sürükler(Günay, 2017: 326).
- *Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder:* Vücutça daha küçük ama biraz akıllı olan birisinin vücutça gösterişli ama kendine göre daha az akıllılara kılavuzluk ettiğini anlatır(Günay, 2017: 326).
- *Eşek (eşkin) eve gelmiş, yorga yolda kalmış:* Düzenli ve sürekli çalışan güçsüz kimse, düzensiz ve süreksiz çalışan güçlü kimseden daha başarılı olur(Günay, 2017: 326).
- *Eşeğe yavrun oldu demişler, yüküm arttı demiş/ Eşeğe sıpan oldu demişler, sırtımdan yükümü alacak değil ya, önümden yemimi alacak demiş:* Çocuklu ailelerde, çocuklarla birlikte yaşamın yükünün, masraflarının daha da artacağı anlatılmıştır(Günay, 2017: 327).
- *Eşek yükünden yemez:* İnsanların emaneten aldıkları şeyden beslenmeleri mümkün değildir(Günay, 2017: 328).
- *Zibillik otunu eşek de yemez:* Beğenilmeyen, istenmeyen, değersiz, yararsız şeyleri kimse istemez(Günay, 2017: 328).
- *Eşek anırtmaz, çerçi çağırtmaz:* Bulunduğu yerde kimseye söz düşürmeyenler için kullanılır(Günay, 2017: 329).
- *Eşeği ahıra bekçi edenler, ahırdaki gürültüden şikâyet edemezler:* Herhangi birini bir iş ile görevlendirenler onun icraatından rahatsız olmamalıdır(Günay, 2017: 329).
- *Eşek makamıyla anılır:* Bir iş yapılırken kurallara uygun davranmak esastır(Günay, 2017: 329).
- *Eşeğin ölümü sudandır:* Çok çalışan, terleyen hayvanlar su içerse yaşamları tehlikeye girer(Günay, 2017: 333).
- *İşleyen eşeğin boynu boncuklu olur:* Çalışkan insanlar emeklerinin karşılıklarını alır(Günay, 2017: 337).

- *Eşek kadar huylu olmak*: Eşeğin kendisine yönelik dış uyarı ve tehlikelere karşı daima tedirgin oluşunu anlatır(Günay, 2017: 340).
- *“Eşek senin neyin olur?” katıra sormuşlar o da “at dayımdır” demiş*: Hayvanların biyolojik özelliklerine dikkat çekerek insanların da kendisinden yüksek değerdeki yakınlarıyla öğündükleriyle anlatmak için söylenmiştir(Günay, 2017: 341).
- *Devede büyüktür ama beşini bir eşek yeder*: Sözde büyük olmakla akıl büyük olmaz. Büyük görünüşlülerin bir araya gelmesi de akli çoğaltmaz. Bir akıllı, birçok kıt akıllıyı peşinden sürükler(Aksoy,1988: 238).
- *Eşek eşiği ödünç kaşır*: Çıkarıcı, başkasına yardım ederken düşünür ki ileride o da kendisine yardım edecektir(Aksoy, 1988: 274).

2.3.1.2. Sosyo-Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Atasözleri ve deyimlerde eşek satmak ve almak gibi ifadelere sıkça rastlanılır. Bu durum eşiğin sosyo-ekonomik gösterge olduğunu kanıtlar niteliktedir.

- *Eşeği sattım, çüş demekten kurtuldum / Eşeği satarlar ki çaşa çuyundan kurtulurlar*: Yapılan işin bırakılmasıyla işin getirdiği sıkıntıların da bittiği anlatır(Günay, 2017: 326).
- *On paralık eşiğin beş paralık sıpası olur/ Üç kuruşluk eşiğin beş kuruşluk sıpası olur*: Düşük bir bedelle elde edilecek şeylerin değeri de düşük olur(Günay, 2017: 327).
- *Eşek semeriyle satılır/ Eşek gidince semeri de gider*: Bir mail üzerindeki eşyayla satılır(Günay, 2017: 336).
- *Eşeğin kötü ise sat, avradın kötü ise gıydır*: Bazı durumlarda vazgeçmek en son ve en doğru yol olarak değerlendirilir(Günay, 2017: 337).
- *Adam eşiğinden; karı, döşeğinden belli olur/ Adamın iyisi eşiğinden, kadının iyisi döşeğinden belli olur/ Kadın döşeğinden, yiğit eşiğinden belli olur*: Kişileri değerlendirmek için sahip olduklarının durumlarına bakılmalıdır(Günay, 2017: 337).
- *Eşek, atın ne yoldaşı; yoksul, beyin ne kardeşi*: Hâli vakti yerinde olmayanların iyi durumdakilerin yanında yer alamayacağını anlatmak için söylenmiştir(Günay, 2017: 342).
- *Eşek dağda ölür, zararı eve gelir/ Dağda eşek ölür zararı eve olur*: Kişiye ait maddi bir unsurun yitirilmesinin zararı vardır(Günay, 2017: 333).

- *Eşek öldü, ortaklık ayrıldı:* İnsanları bir araya getiren şeyin ortadan kalkmasıyla birliktelik dağılabilir(Günay, 2017: 333).
- *Eşeğin yoksa eniştenden mi yok? :* Bir evin işine görecekt hayvan ve eşyan yoksa da onu temin edecek birileri de olmalıdır(Günay, 2017: 337).
- *Eşeğini övmeyen (övmelik) çerçi olmaz:* Malını övmeyen çerçi olmaz(Günay, 2017: 337).
- *Attan inip eşeğe binilmez:* Daha önce durumu iyiiken sonradan daha düşük bir konuma razı olunması zordur(Günay, 2017: 339).
- *Hıyar akçesiyle alınan eşeğin ölümü sudan olur:* Çok ucuza alınan mal, çürük, işe yaramaz çıkar(Günay, 2017: 334).
- *Herif (adam) ile eşek çeker cefayı, avrat ile köpek sürer sefayı:* Dışarıdaki işleri evin erkeği gördüğünden evde kalanlar sıkıntı çekmezler(Günay, 2017: 337).
- *Türkmen işler, Tat yer; eşek işler, at yer:* Kimi durumlarda hak edenlerin hak ettiklerini alamadıkları anlatmak için söylenir(Günay, 2017: 338).
- *Eşeği bağla, işini sağla:* İşini güvenilir bir şekilde yapmak isteyenler meydana çıkabilecek olumsuzlara önlem almalıdır(Günay, 2017: 338).
- *Eşeğin işlediği at/ot içindir:* Canlıların çalışmaları geçimlerini sağlamak içindir(Günay, 2017: 328).
- *Öküz ölür çift kalır, eşek ölür yük kalır:* İş araçlarının kaybıyla yapılan iş yapılamaz hâle gelir(Günay, 2017: 334).
- *Avradın malı, eşeğin nalı:* İnsanın kendisine ait olmayan mal varlığının başkası için küçük ve değersiz olduğunu anlatmak için söylenir(Günay, 2017: 335).
- *Nalını sökmek için ölmüş eşek aramak/ Ölmüş eşek arıyor ki nalını söksün:* Değerinde olmadan veya bedelini ödemeksizin bir şeyleri almaya çalışmak(Günay, 2017: 335).
- *Adam adamdır, olmasa da pulu; eşek eşektir, olmasa da çulu:* Bir kişinin değeri onun zenginliğine, maddi varlıklarına bağlı değildir(Günay, 2017: 336).
- *Eşeğe altın (zerdüz) palan (semer) vursan eşek yine eşektir:* Bir kimsenin sahip olduğu değer onun maddi varlıklarının artışıyla ilgili değildir(Günay, 2017: 336).
- *Dirgen yiyen eşek/sıpa bir daha harmana gelmez:* Kurallara uymadığı için uyarılanlar, cezalandırılanlar aynı duruma düşmezler(Günay, 2017: 339).
- *Allah sevdiği kuluna eşeğini önce kaybettirir, sonra buldurur:* Bir şeyi kaybettikten sonra yeniden bulmak insanı çok sevindirir(Günay, 2017: 339).

- *El elin eşeğini türkü çağırarak (söyleyerek) arar/ el elin eşeğini yırlaya yırlaya; kendi eşeğini terleye terleye arar:* Başkaları kişinin sıkıntılarıyla yeteri kadar ilgilenemez. İnsanlar kendi sorunlarına daha iyi çözüm bulurlar(Günay, 2017: 340).
- *Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz:* Bir kimsenin işi bozulduğunda, durumunu düzeltmek için en büyük çabayı yine kendisinin göstermesi gerekir(Günay, 2017: 340).
- *Eşek, at olmaz; ciğer et olmaz:* Soysuz kişi soyluluk, bayağı şey yüksek nitelik kazanmaz. Kötü maya, dönüşüp iyi olmaz(Günay, 2017: 341).
- *At murat, katır devlet, eşek kismet, deve gurbettir:* Hayvanların fiziki özelliklerinin insanlar için ifade ettiği değerleri anlatır(Günay, 2017: 341).
- *Eşek, at yerine çekilmez/ Atın yerine eşek bağlanmaz:* Herkesin yeri bellidir, yakın olsa da birbirinin yerine geçmez(Günay, 2017: 341).
- *Eşeği tavlaya çekmişler at oldum sanmış; şalgamı yemeğe koymuşlar et oldum sanmış:* Kendisine değer verilmekle o şeyin mahiyetinde bir değişiklik olmaz(Günay, 2017: 341).
- *Deve adını, eşek odunu satar:* Reklam yapanlar kadar çalışanlarla aynı değildir(Günay, 2017: 331).
- *Eşeğin yorulursa kervana kat; atın yorulursa torba tak; katırın yorulursa durma sat / Eşek durursa sürüye kat; katır durursa başına arpa tak; beygir durursa deveye bak:* Hayvanların çalışma ve yorgunluk durumundaki farklı özelliklerine dikkat çekmek için söylenir(Günay, 2017: 326).
- *Kaygısız yattığı gece komşunun eşeği (ölür), kuyruksuz sığa doğurur:* Olası durumlar için daima hazırlıklı olunması gerektiği anlatılır(Günay, 2017: 327).
- *Karpuz kabuğu ile büyüyen eşeğin ölümü sudan olur/ Kar bahası eşek, kuru çayda sele gider:* Küçük bedellerle elde edilen şeylerin kaybı da çok basit nedenlerle olur(Günay, 2017: 334).
- *Ölmüş eşek fiyatına almak:* Herhangi bir malı değerinin çok altında, yok pahasına satın almak(Günay, 2017: 334).
- *Nalını sökmek için ölmüş eşek aramak/ Ölmüş eşek arıyor ki nalını söksün:* Değerinde olmadan veya bedelini ödemeksizin bir şeyleri almaya çalışmak(Günay, 2017: 335).
- *Eşeğin bozunu alma, ırsızın kızını alma:* Eşeğin boz renklisi gibi soyu belli olmayan kişiler de tercih edilmemelidir(Günay, 2017: 324).

- *El karar, göz mizan; eşek yarım okka, sıpa yüz dirhem:* Herhangi bir kıyaslamada oranların dikkate alınması gereklidir(Günay, 2017: 327).
- *Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz:* Bir kimse bir sıkıntıya düşerse, onu bu sıkıntıdan en çok kendi gayreti kurtarır(Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 1978: 121).
- *Fincancı katırını ürküten dayak yer:* Eylemiyle bir düzene zarar veren kişi ağır biçimde cezalandırılır(Aksoy, 1984: 281).

2.3.1.3. Benzetme Unsuru Olarak Eşek

Güncel Türkçe Sözlüğünde benzetme; bir şeyin niteliğini anlatmak için o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek olarak gösterme işi olarak tanımlanır(<https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 24.04.2020). “Eşek gibi”, “eşek kadar” ifadeleri deyim ve atasözlerinde sıkça görülmektedir:

- *Yüzü (suratı) eşek derisi gibi:* Hiçbir şeyden ve durumdan alınmayan ve utanmayan kişiler için kullanılır(Günay, 2017: 324).
- *Eşek kuyruğu gibi, ne uzar ne kısalır:* Durumunda veya çalışmasında hiçbir gelişme görülmeyen kişiler için kullanılan sözdür(Günay, 2017: 324).
- *Komşunun sıpası tay gibidir, anasına kızı ay gibidir:* Herkese kendi çocuğu güzel görünür(Günay, 2017: 327).
- *Taze ot görmüş eşek gibi olmak:* Çok sevinmenin derecesini anlatmak için kullanılmaktadır(Günay, 2017: 328).
- *Eşek kadar olmak:* Büyümek, her şeye akıllı yetiyor olmak(Günay, 2017: 340).
- *Patriğin eşeğini nallamıyoruz (gütmüyoruz):* Zamanın boş ve gereksiz yere harcanmadığını anlatmak için yapılan benzetmedir(Günay, 2017: 335).
- *Eşek/sıpa büyüdü, semeri küçüldü:* Çocuklar için elbiseleri dar ve kısa gelince kullanılır(Günay, 2017: 336).
- *Atasız uşak (evlât), yularsız eşek (gibidir):* Aile terbiyesinin önemini anlatmak için söylenir(Günay, 2017: 336).
- *Ersiz avrat yularsız eşeğe benzer:* Eşler birbirini tamamlayan unsurlardır(Günay, 2017: 336).
- *Eşek yine eşek ama çulu değişmiş:* Kıyafet değişikliği kişiyi değiştirmez(Günay, 2017: 337).

- *Eşegin yattığı küllüktür, insanın azdığı elliktir:* Eşegin küllükte yatması gibi yaşından umulmayan hareketleri yapan kişiler de etrafa mahcup olurlar(Günay, 2017: 337).
- *Eşek gibi kazan, at gibi ye:* Çalışmanın şekli ve sonunda elde edilenin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini anlatır(Günay, 2017: 337).
- *Mektep'ten çıkan eşek Marsıvan'dan çıkmaz:* Öğrenim görmüş olsalar bile bazıları eğitilmemiş gibi davranabilirler(Günay, 2017: 338).
- *Dövülmek eşeğe yakışır, edepsizlik etme:* Söz dinlemeyenlerin cezalandırılacağı ama şiddet kullanmanın insana yakışmayacağını anlatmak için söylenmiştir(Günay, 2017: 339).
- *Eşegi dövsen at olur mu?:* Eğer yaradılışında yoksa zorlamayla olmaz(Günay, 2017: 339).
- *Tepişen at, eşek olur:* Kendisine yakışır davranmayanlar, özendikleri gibi olurlar(Günay, 2017: 341).
- *Eşek öldü, sıpa büyüdü:* Zamanın çok hızlı geçişini anlatmak için söylenir(Günay, 2017: 333).
- *Eşek sudan gelinceye kadar dövmek:* Uzunca bir zaman iyice dövmek anlamında kullanılmaktadır(Günay, 2017: 339).
- *Eşeğe marifetini göster demişler, yıkılıp ağnamış:* Eşek gibi bir kişinin en çok özenerek yaptığı iş bile eşekçe olur(Aksoy,1988: 272).

2.3.1.4. Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Eşek, konar-göçer veya kırsalda yaşayan yerleşik halkın vazgeçilmezidir. Binek, taşıma aracı, yol yapıcı, yol bulucu, yol gidici gibi sahip olduğu özelliklerinin yanı sıra cana yakınlığıyla taşra hayatındaki insanların arkadaşı olur.

- *Yük altında eşek kalır:* İnsan olan, bir kimseden gördüğü iyiliğin altında kalmaz(Günay, 2017: 331).
- *Yük (yük altında) eşek anırmaz:* Ağır bir iş altında bunalmış olan kişi bu durumdan kurtulmadan rahatlayamaz, keyifli bir duruma gelemmez. Bir işe düşünüp taşınıp başladıktan sonra şikâyet faydasızdır(Günay, 2017: 331).
- *İki çerçi bir eşegi yükleyemez:* Bir işten iki kişi sorumlu olduğunda anlaşmazlık çıkabilir(Günay, 2017: 331).
- *Devenin derisi eşeğe yük olur:* Peşinize takıp götürdüğünüz, sorumluluğunu aldığınız kişilerin olumsuzları rahatsız edici olabilir(Günay, 2017: 331).

- *Adam, hacı mı olur ulaşmakla Mekke'ye; eşek, derviş mi olur su (taş) çekmeyle tekkeye? / Deve, hacı olmaz gidip gelmekle Mekke'ye; eşek, derviş olmaz su (yük) taşımakla tekkeye:* Belli bir düzeye erişmek, görünüşü ona benzetmekle değil, o durumun gerektirdiği nitelikleri taşımakla ya da yerine getirmekle gerçekleşir(Günay, 2017: 331).
- *Alçacık eşeğe binmek kolay, yünlüce koyun yolmaya kolay/ Alçacık/ alçak eşeğe herkes biner:* Güçsüz ve koruyucusuz bir kimseyi buyruk altına almak ve ezmek kolaydır(Günay, 2017: 323).
- *Eşek yüklü olunca anırmaz:* Meşguliyeti fazla olanların sesi çıkmaz(Günay, 2017: 329).
- *Alçak eşek binmeye, öksüz çocuk (oğlan) dövmeye kolay:* Nasıl ki boyu kısa olan eşeğe binmek kolaysa öksüz çocuğa kötü davranmak da onu koruyan kimse olmadığı için kolay olur(Günay, 2017:323).
- *Eşeğe binmeden ayaklarını sallamak:* Bir işin daha başındayken olmuş bitmiş gibi sevinmeye başlamak(Günay, 2017: 323).
- *Öl git de yolcu eşeğine duralanma:* Yolcu yolunda gerek olduğundan bunlara müdahale edilmemelidir(Günay, 2017: 325).
- *Göç geri dönerse topal eşekli öne düşer:* İşler tersine dönerse en sonda olan başa geçer(Günay, 2017: 325).
- *Boş eşek yorga gider:* Üzerinde bir görev bulunmayan kaygısız kişi, rahat rahat, istediği gibi yaşar(Günay, 2017: 325).
- *Geçti Bor'un pazarı, sür (vur) eşeğini Niğde'ye:* İş işten geçtikten sonra yapılacak bir şey yoksa başka bir işe başlanmalı ya da başka bir eyere gidilmelidir(Günay, 2017: 326).
- *Çocuklu avrat, sıpalı eşekle yola gidilmez:* İhtiyaçları dolayısıyla yavrusu yanında olan annelerle yolculuk yapmak zordur(Günay, 2017: 327).
- *Eşeğin sırtına bir yük tüfek yüklemişler de eşeği gene kurt yemiş:* Kullanılmayan şeylerden yarar beklenilmesi mümkün değildir(Günay, 2017: 332).
- *Attan düşene yorgan, döşek; eşekten düşene kazma, kürek/ Attan düşen ölmemiş, eşekten düşen ölmüş:* Soylu kimse yüzünden başa gelen felaket çabuk atlatılır, soysuz kimse yüzünden gelen felâket kolay kolay atlatılmaz(Günay, 2017: 338).
- *Attan inen eşeğe biner:* Karşılaştığı durumlardan etkilenmeyen ve her şeye uyum sağlayabilenler için söylenir(Günay, 2017: 338).

- *Attan inersin eşeğe binersin, onu da bulamaz yayan gidersin:* Yapılacak iş için ne gerekiyorsa o şekilde davranılması gerektiğini anlatır(Günay, 2017: 338).
- *Eşeğe binmek (binmesi) bir ayıp, düşmek (düşmesi) iki ayıp:* Bir işi uygun olmayan şekilde yapmaya kalkanlar ve bunu da başaramayanlar için söylenir(Günay, 2017: 339).
- *Eşeğin semeri eşeğe ağır gelmez/ Boynuz öküze, semer eşeğe yük olmaz/ Eşeğe semeri yük değil:* Bir işin yapılmasında gerekli olan teçhizat o kişiye ağırlık ve fazlalık oluşturmaz(Günay, 2017: 335).

2.3.1.5. Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Atasözleri ve deyimler, bazı durumları anlatmak veya bazı gerçekleri vurgulamak için çeşitli yollar kullanır. Bunların başında söz sanatları gelir. İstiare, teşhis, teşbih ve cinas gibi söz sanatları aracılığıyla çoğu zaman dolaylı bir anlatım tercih edilir. Bunlar bazen bir kavramı yüceltmek, başka bir kavramı veya varlığı aşağılamak ve kötülemek şeklinde de olabilir(Terkip, 2014: 279). Eşek kendisinden iyi olarak bahsedilmeyen bazı yakıştırmalarla kötülen bir varlık olur. Bu durum atasözleri ve deyimlere şu şekilde yansımaktadır:

- *Eşek kafalı:* Kavrayışsız ve anlayışsız kimseler için söylenir(Günay, 2017:322).
- *Çingen eşeği önde gider:* Haddini bilmeyen kişiler her işe en önce karışır(Günay, 2017: 325).
- *Eşeğe söz, kokmuşa tuz hayretmez:* İnatçı, dediğim dedik yaratılıştaki olanlara söylenen söz yarar sağlamaz(Günay, 2017: 332).
- *Eşek inadı/ Eşek gibi inatçı olmak:* Söylediğinden, tutumundan kesinlikle dönmeme, ne olursa olsun, kendi bildiğinden direktme(Günay, 2017: 332).
- *Eşeğin gönlüne kalsa bir bağ maydanozu götürmez:* Tembel, iş yapmakta gönülsüz olan kişi üzerine düşen işi kendi isteğiyle yapmaz(Günay, 2017: 332).
- *Eşek şakası yapmak:* Kaba, ağır ve incitici şaka, el şakası yapmak anlamında kullanılmaktadır(Günay, 2017: 332).
- *Eşek cilvesi:* Naz yapayım derken kaba davranışlar yapma, kabaca kırıma anlamında kullanılmaktadır(Günay, 2017: 332).
- *Eşek cennetini boylamak:* Argoda ölmek anlamında kullanılmaktadır. Gereksiz ve boş yere ölmek demektir(Günay, 2017: 333).

- *Acemi nalbant gâvur eşeğinde öğrenir/ Acemi nalbant ahmak eşeğinde usta olur:* Mesleğinde ustalığa erişmemiş kimse, ilk denemelerini gözden çıkarabilecek malzeme üzerinde yapar(Günay, 2017: 334).
- *Altın semer vursalar eşek yine eşektir/ Altın eğer vursan (giydirdsen) eşek, at olmaz:* İnsanlık değerinden, erdemden yoksun kişi, kılık kıyafetle, unvan, makamla değer kazanmaz, özü neyse gene öyle kalır(Günay, 2017: 335).
- *Sen eşek olursan, semer vuran çok olur:* Akılsızlar davranışlar gösteren bir kişiden yararlanmak isteyenler çok olur(Günay, 2017: 336).
- *Eşeğe ters bindirmek:* Birini herkese maskara edecek duruma sokmak anlamında kullanılmaktadır(Günay, 2017: 339).
- *Eşekten düşmüş karpuzla dönmek:* Çok şaşırmak, hayrete düşürmek, kötü bir durumla karşılaşmak anlamında kullanılmaktadır(Günay, 2017: 339).
- *Atlar tepişir arada eşekler ezilir:* Güçlü kimseler birbirine girerler. Bundan aralarında bulunan güçsüzler zarar görür(Günay, 2017: 340).
- *Eşekliğine bakmadan hikmetlice söz söylemek:* Haddi, kabiliyet ve eğitimi olmadan büyük sözler etmek(Günay, 2017: 341).
- *Eşeğin kulağını kesmekle küheylan olmaz:* Aşağılık olan birine ne yapılsa niteliği değişmez; yine aşağılık olarak kalır(Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 1978: 120).
- *Eşek at olmaz, ciğer et olmaz:* Mayası, aslı kötü olan kişi hiçbir zaman iyi olmaz(Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 1978: 20).
- *Bir katar deveyi bir eşek yeder:* Sessiz uysal bir topluluğu, niteliksiz, ahmak bir kişi bile yönetir(Aksoy, 1988: 197).
- *Boş eşek yorga gider:* Üzerinde görev bulunmayan kaygısız kişi, rahat rahat istediği gibi yaşar(Aksoy,1988: 204).
- *Eşeğin yorulduğu yere han (köy) yapılmaz:* Dinlenme yer ve zamanı, tembel kişinin isteğine göre ayarlanır(Aksoy,1988:274).
- *Eşeği süren osuruğuna katlanır:* Kaba bir kimse ile uğraşan, ondan gelecek çirkin, iğrenç karşılığı göze almalıdır(Aksoy, 1988: 274).
- *Eşek kocamakla (büyümekle) tavlabası olmaz:* Anlayışsız kişi, ne denli yaşlanırsa yaşlansın baş alacak olgunluğa ulaşamaz(Aksoy, 1988: 275).
- *Konur (kibirli) eşek çayırını almaz:* Kendini beğenmiş kişi, yararlanılacak nesnelere hor baktığından bunlardan yoksun kalır(Aksoy, 1988: 360).

- *Atına eşek mi dedik?:* Onu küçümseyen bir davranışımız olmadı(Aksoy,1984:486).
- *At yerine eşek bağlamak:* Ayrılan değerli bir kişinin yerine değersiz birini getirmek(Aksoy,1984: 488).
- *Topal eşekle kervana katılmak:* Yetersiz durumu ile büyük iş yapanlar arasında yer almaya yeltenmek(Aksoy,1984:909).
- *Yüzü eşek derisi:* Utanması arlanması olmayan kişiler için söylenir(Aksoy,1984:958).
- *Acemi katır kapı önünde yük indirir:* Beceriksiz ve anlayışsız kişi kendisine yaptırılan işi en kötü evresinde yüzüstü bırakır(Aksoy,1984: 107).

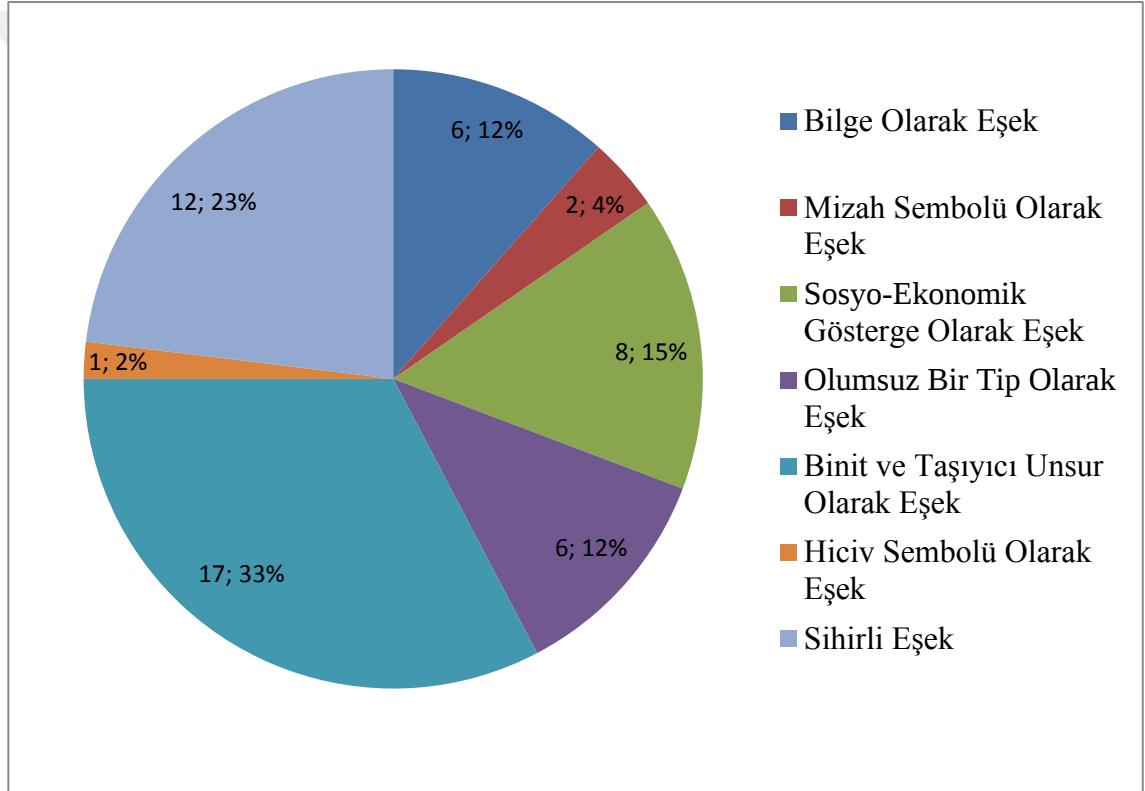
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK ANLATILARINDA EŞEĞİN İŞLEVLERİ

3.1. Halk Anlatılarında Eşegin İşlevlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Aşağıda verilen grafiklerde her tür için elde edilen veriler ayrı ayrı incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Masallarda Eşek

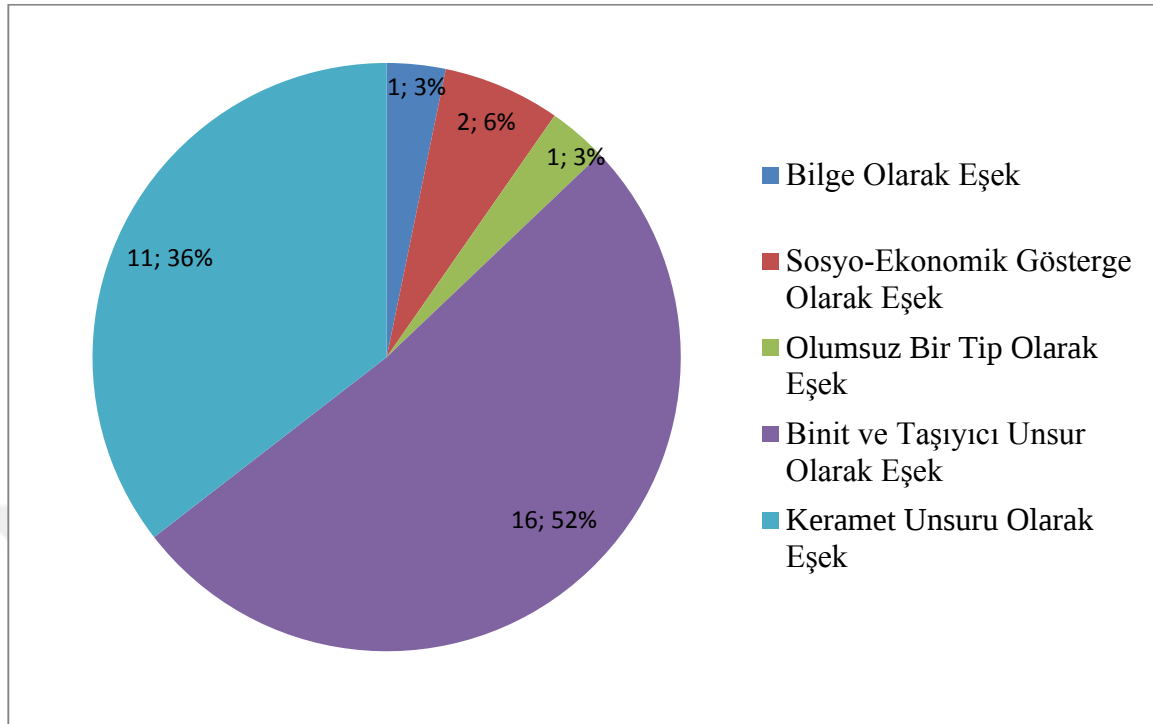

Şekil 1: Masallarda Eşek

Hayvanlar masallarda insan ve doğaüstü varlıkların dışında kullanılan kahramanlardır. Eşek, masallarda sık karşılaşılan hayvandır ve çeşitli işlevleri ile karşımıza çıkmaktadır. İncelenen 1150 masal metninin içinde tezin hacmini gereksiz yere arttırmaması için örnek teşkil etmesi amacıyla masal metinlerinden 52 tanesi çalışmaya dâhil edilmiştir. Eşek bu masal metinlerinde 17 (%33)'sinde taşıyıcı unsur, 12 (%23) tanesinde sihirli, 8 (%15) tanesinde sosyo-ekonomik gösterge, 6 (%12)

tanesinde bilge olarak, 6 (%12) tanesinde olumsuz bir tip olarak yer alırken 2 (%4) tanesinde mizah sembolü ve 1 (%2) tane masalda da hiciv sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk anlatı türlerinden olan masal metinlerinde görülen ve araştırma kapsamına alınan 9 işlevden; ironi sembolü ve tasavvufi sembol işlevleri dışında kalan 7 işlev incelenen masal metinlerinde tespit edilmiştir. Eşek çoğunlukla olumsuz yönde anlamlar yüklenen bir hayvandır. Buna rağmen bir yük hayvanı ve çok işe yarayan bir hayvan olmaktadır. 17 (%33) masalda eşek en çok taşıyıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu eşiğin günlük hayatındaki yerine bağlayabiliriz. Daha sonra incelenen metinler arasında en çok karşılaşılan işlevi eşiğin sihirli oluşudur. 12 (%23) masal metni içerisine eşiğin altın dökmesi, insana dönüşmesi sık karşılaşılan motifler arasındadır. Eşek sosyo-ekonomik gösterge olarak masallarda alt sınıf insanı temsil ettiği görülmektedir. Bu alt sınıf insan genellikle kırsal kesimde yaşayan, köylü insandır. Eşek de köylü insanın geçimi idame ettirdiği biricik varlığıdır. Zorda kaldıkları, maddi olarak yetersiz oldukları zamanlarda gerekirse bu biricik varlıklarından vazgeçerler. Onu pazara götürüp satarlar. Eşiğin bu özelliği masal metinlerine yansımış olup temize aldığımız 8 (%15) masal metni bu durumu kanıtlamaktadır. Eşiğe olumsuz anlamlar yüklendiğine değinmiştik. İnsanların böyle anlamlar yüklemesinin sebeplerinden biri de inatçı olma özelliğidir. Yine hakaret edici sözlerde ya da küfürlerde eşiğin kullanılması da onun olumsuz yönüne işaret etmektedir. İncelenen masal metinleri içerisinde 6 (%12) masal metni bu durumu örneklemektedir. 6 (%11) masal metninde eşiğin işlevi bilge olması ile ilgilidir. Eşiğin bilge olma işlevi, masallarda kıvrak zekâsını ve bilgisini kullanarak çeşitli oyunlar oynamasından ileri gelmektedir. Eşiğin mizah sembolü 2 (%4) ve hiciv sembolü olarak 1 (%2) masal metninde kullanılması en az karşılaşılan işlevi olur. Bu durum masalların gülmek ya da birini eleştirmek için yazılmadığını ortaya koymaktadır.

Efsanelerde Eşek

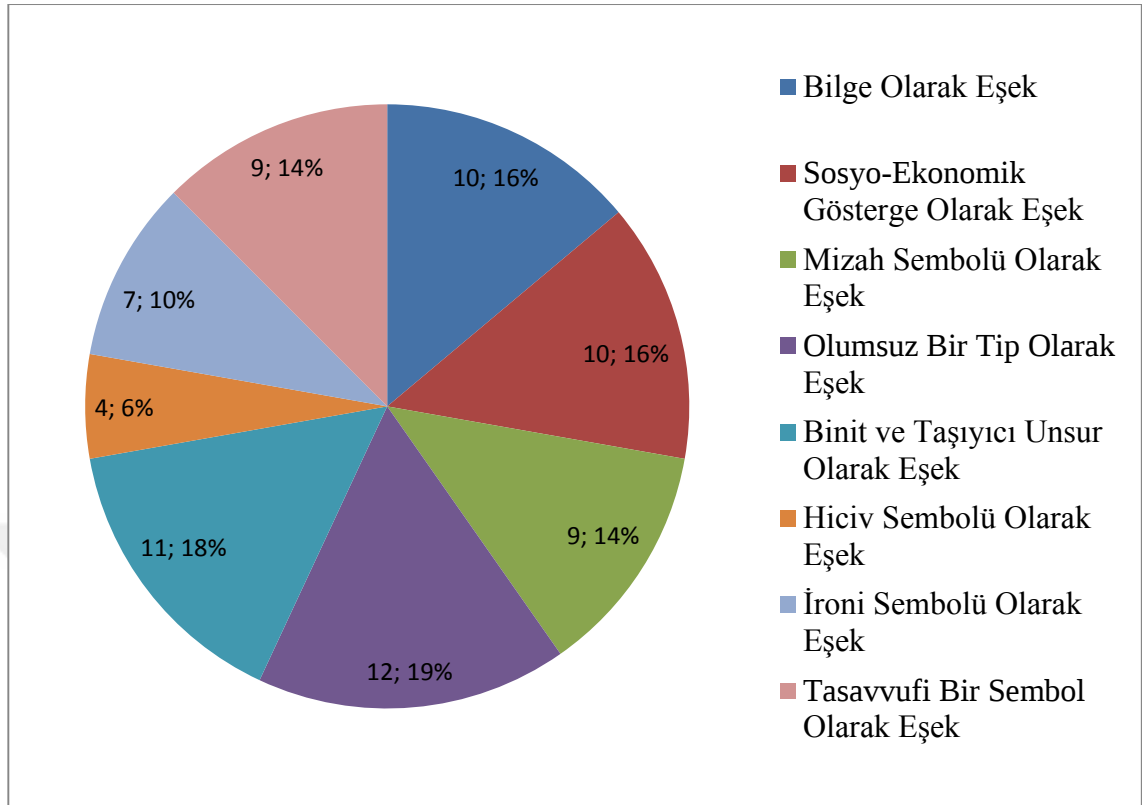
Şekil 2: Efsanelerde Eşek

Nasıl ki her taşın, ağacın, bitkinin bir efsanesi varsa her hayvana bağlı olarak anlatılan efsaneler de vardır. Ali Berat Alptekin (2018: 130) hayvanlarla ilgili efsaneler arasında en çok kuşların, sürüngenlerin, daha sonra diğer hayvanların konu olduğunu belirtmektedir. Hayvanlarla ilgili efsanelerin hemen hemen tamamının açıklayıcı özellikler gösterdiğini ifade etmektedir. Eşek ve katırın konu olduğu efsaneler genellikle Nuh tufanı ile ilgilidir. Bu hikâyede Nuh peygamber hayvanları gemiye bindirirken şeytanın binmesine karşı çıkar. Şeytan da eşeğin kuyruğuna tutunarak gemiye binmeyi başarır. Bundan dolayı da eşek uğursuz sayılmaktadır. Kuran-ı Kerim’ de “ Yürüyüşünde doğal ol, sesini alçalt. Unutma ki seslerin en çirkini eşek sesidir”(Lokman Suresi 19) şeklinde eşeğin betimlenmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Eşek efsanelerde nadir rastlanılan bir hayvandır. Genellikle katır ifadesiyle daha çok karşılaşılmaktadır.

Çalışmamız kapsamında incelenen 850 efsane metninden 61 tanesinde eşek geçtiği tespit edilmiştir. Bunlardan 31 efsane metni çalışmaya alınmıştır. İşlevlerin en az görüldüğü tür efsane olmuştur. Bu efsane metinlerinden 16 (%52)’ünde eşek taşıyıcı unsur, 11 (%36) tanesinde keramet unsuru olarak eşek, 2 (%6) tanesinde sosyo-ekonomik gösterge olarak yer alırken bilge olarak ve olumsuz bir unsur olarak yalnızca

1(%3)'er efsanede karşımıza çıkmaktadır. Araştırma kapsamına alınan 9 işlevden; mizah, ironi, hiciv unsuru olarak ve sihirli olma işlevleri dışında 5 işlev incelen efsane metinlerinde tespit edilmiştir. İncelenen metinler içerisinde patika yolların belirlenmesinde, yük taşımada, insanlara yardımcı olmasında eşiği kullandıkları görülmektedir. Daha sonra eşiğin keramet unsuru olma işlevi farklı varyantları ile efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. Keramet unsuru olarak eşek çok da olumlu bir hayvan olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu durum Hz. İbrahim'in yanmasına razı olduğu için lanetli bir hayvan olmasına vesile olmaktadır. Bu yüzden de katırlar soyu olmayan bir hayvan olarak efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. Sosyo-ekonomik olarak karşımıza çıktığı efsane metinlerde eşek ya satın alınan ya da satılan bir hayvan olarak görülmektedir. Bilge ve olumsuz olma işlevi ise efsanelerde neredeyse yok denecek kadar az şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir.

Fıkralarda Eşek

Şekil 3: Fıkralarda Eşek

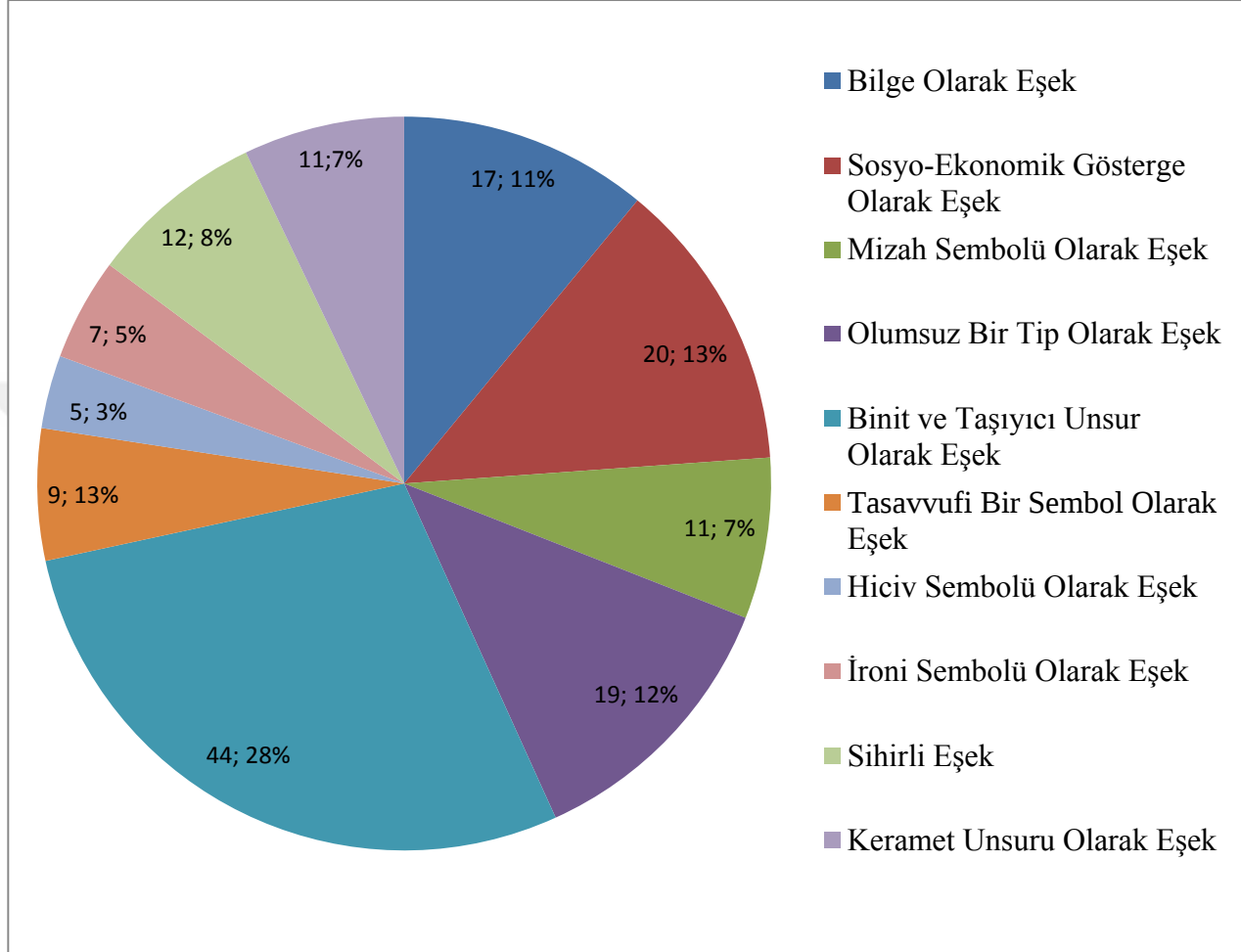
Edebi türler içerisinde fıkra, ürünlerinin çokluğu ve konularının çeşitliliği bakımından çok zengindir. Fıkralarda eşek karşımıza en çok çıkan hayvan olmaktadır. Bu durum Nasreddin Hoca'ya bağlanabilir. Çünkü Hoca ve eşek ile ilgili anlatılan fıkralar oldukça fazladır. Hocanın eşiği ile bir bütün olduğuna ve hayatına en çok yakışan varlığın eşek oluşu bu durumu kanıtlamaktadır.

Çalışmamızda incelenen 1130 tane fıkra metninin neredeyse yarısı eşekli fıkralardan oluşmaktadır. Tespit edilen bu fıkraların çoğu alt başlıklarda incelediğimiz işlevlere uygun olmadığı için sadece 150 tane fıkra metni ele alınmıştır. Bu örneklerden de 72 tanesinin teze alınması uygun bulunmuştur. İncelenen fıkra metinlerinde, eşiğin sihirli oluşu dışında kalan diğer 8 işleve rastlanılmıştır. Halk anlatı türleri içinde en çok işleve sahip olan tür fıkra olarak tespit edilmiştir. Diğer işlevler ise birbirine çok yakın bir orandadır. “Derbeder ve tevekküllü hali ve tükenmez sabrı ile hayvanların filozofu olarak tanınan ve bilhassa halkımızın bu gün bile cefakeş bir hizmetkârı olan bu sevimli hayvanın, Hocamıza çok hizmet ettiği, bizzat kendisinin bu konuya ait birçok fıkralarıyla sabit ve belirlidir”(Gür'den akt. Hakverdioğlu, YTY: 92). Fıkralarda

Hoca'nın dünya malı olarak gördüğü tek varlığı eşeğidir. Her ne kadar Hoca'nın sevgili varlığı eşek övülse de fıkralarda huysuzluğu, inatçılığı karşımıza çıkmaktadır. Bu durum fıkra metinlerine yansımış olup eşeğin karşımıza çıktığı fıkralarda çoğunluğu olumsuz olma işlevi almaktadır. İncelenen metinlerden 12 (%19) tanesinde bu işlev karşımıza çıkmaktadır. Binit ve taşıyıcı unsur olarak eşek, 11 (%18) tane fıkra metninde görülmektedir. Fıkraların çoğunda, “Hoca bir gün eşeği ile giderken/gelirken...” diye kalıp başlangıç ifadeleri kullanıldığına değinildi. Bu durum eşeğin insan hayatını kolaylaştırmasından ileri gelmektedir. Eşek, çok fazla yük taşıyabilir ve sesini hiç çıkarmaz. Eşek, bilge olarak ve sosyo-ekonomik gösterge olarak da 10 (%16)'ar fıkroda karşımıza çıkmaktadır. Eşeğin kadı olması, dua edecek kadar bilgiye sahip olması, tüccar olması ve bazı kişilerden akıllı olması gibi özelliklerinden dolayı bilge olarak ele almamıza vesile olmaktadır. Tasavvufi ve mizah sembolü olarak eşek incelenen fıkra metinlerde aynı oranda karşımıza çıkmaktadır. Şimşek (2011: 144) eşeğin çoğu zaman üzerinde oyun kurulan ve kendisine ders verilmek istenen kişiyi temsil ettiğini, bazen de bir anlatım aracı olarak rol aldığını ifade etmektedir. Bu durumda eşeğin incelenen metinlerin 7 (%10) tanesinde ironi ve 4 (%6) tanesinde hiciv sembolü olarak karşımıza çıktığı tespit edilmiştir. Çoğunlukla Hoca'nın toplum içinden birini, memurları veya arkadaşları alaya alacağı ve eleştireceği zaman bunu eşek üzerinden yaptığı görülmektedir.

3.2. Halk Anlatılarında Eşğin İşlevlerine Göre Tasnifi

Masal, fıkra ve efsane metinlerinde geçen eşğin tespit edilen işlevlerinin sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şekil 4: Halk Anlatılarında Eşğin İşlevlerine Göre Tasnifi

Ele aldığımız metinleri yakın okuma tekniği ile analiz edip yorumladıktan sonra eşğin halk anlatılarında ne şekilde kullanıldığına dair verileri oluşturduk. Bu verilerden hareketle Türk kültürüne ait masal, fıkra ve efsanelerde toplam 155 metin tespit edilmiştir. Bunun sonucunda eşek en çok binit ve taşıyıcı unsur olarak 44 (%28) metinde karşımıza çıkmaktadır. Bunu sırasıyla 20 (%13) metinde sosyo-ekonomik gösterge, 19 (%12) metinde olumsuz bir unsur, 17 (%11) metinde bilge olarak, 12 (%8) metinde sihirli ve 11 (%7) metinde de mizah sembolü işlevleri izlemektedir. 11 (%7) metinde ise keramet unsuru olma işlevidir. Yine azalan değerle ironi sembolü olarak 7 (%5) metinde ve hiciv sembolü olarak 5 (%3) metinde karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli tür okumalarından sonra karşımıza çıkan işlevlerden hareketle kısaca özetlersek;

a) Binit ve Taşıyıcı Olarak Eşek

Şekilde yer alan grafikten hareketle toplam 155 halk anlatısı metinleri içerisinde, en önemli işlevi binit ve taşıyıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Masallarda 17, fıkralarda 11 ve efsanelerde 16 olmak üzere toplam 44 (%28) tanesinde eşeğin işlevi taşıyıcı olması ile ilgilidir. Geçmişe bakıldığında da eşeklerin 1. Dünya savaşında hem Osmanlılar hem de Batı orduları tarafından yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Taşıma hayvanları olarak cepheye su, yiyecek hatta silah götürmüşlerdir. Bununla birlikte, Gelibolu’da eşeklerin en övülecek rolü cepheden sahra hastanelerine yaralı asker taşımasıdır. Tekerlekli araçlar için güç kaynağı ve tarımsal çalışmalarda yük hayvanı olarak da kullanılmıştır. Kısa mesafelere yakacak odun, su, hububat taşıyıp koyun sürülerine eşlik etmişlerdir (Arıkan, 2017: 31). Bu yüzden tarih boyunca insanları yükünü çeken hayvan eşek olur. Bu hayvana kolay inilip binilmesi, yere sağlam basması, zor ulaşabilir yerlere ulaşması gibi özelliklerinden dolayı tercih edilmektedir. Çok ağır yükleri taşıyabildiği için dimdik dağlara, bayırlara yaz kış demeden gidip gelmektedir. Köylüyü uzaktaki tarlasına götüren, dağdan odunu eve indiren, satılacak sebzeyi meyveyi şehre götüren çilekeş hayvandır. Bu özelliklerinden dolayı eşek, metinlerde binit ve taşıyıcı işlevi ile görülmektedir. İncelenen halk anlatıları metinlerinde eşek, genellikle “ eşeği ile gider/gelir, dağdan odunu eşeğine yükler” gibi ifadelerde kullanılmaktadır. Bu işlevde eşek, çoğunlukla taşıyıcı olmasının yanı sıra metinleri dolduran ana unsur, insanların yol arkadaşı gibi özelliklere de sahip olduğu tespit edilmiştir.

b) Sosyo- Ekonomik Gösterge Olarak Eşek

Toplumsal sistemin kurucu bir unsuru olan statü, kelime olarak makam, mevki, konum, pozisyon anlamına gelir. Bireyin ya da grubun toplumdaki yerini, konumunu, mevkiini belirtmek için kullanılan kavramdır. Toplumsal statü bireyin toplumsal yapıda işgal ettiği yerdir. Bu yeri belirleyen ise toplumun bizzat kendisidir (Ceylan, 2011: 93). Anlatmaya bağlı eserlerde görülen eşeğin en temel ikinci işlevi sosyo-ekonomik gösterge olmasıdır. Masallarda 8, fıkralarda 10 ve efsanelerde 2 olmak üzere toplam 20 (%13) metinde eşeğin işlevi sosyo-ekonomik gösterge olması ile ilgilidir. Halk anlatıları metinleri içinde yer alan bu işlevinde sosyal statüyü yansıtan unsurlardan biri eşektir. Eşeğin alt sınıf insan gibi çalışması özelliğinden dolayı sınıfsal bir statü edinmektedir. Bu bağlamda eşek, alt ya da orta sınıfı temsil etmektedir. İncelenen halk anlatı

metinlerinde eşek ihtiyaçlar için değerli bir kaynak olarak görülmektedir. Ahmet Yüksel (2004: 303), “Anadolu köylüsü yüzyıllarca eşekten semere tahsil etmiş; bu bakımdan özen istemeyen, ot buldu ot, taş buldu taş yiyen, kolay hastalanmayan ve pahalı olmayan, her türlü hizmeti gören hayvan olduğu için yoksul köylü tarafından süratsizliğine, inadına, anırmasına katlanılmıştır” demektedir. Makineli tarıma geçilmeden önce bu durum daha fazla görülmektedir. Eşekler kanaatkâr bir hayvandır. Kıt kanaat geçinen bir köylü için çok önemli bir yeri vardır. Geçimlerini devam ettirmek isteyen insanların eşeğe sahip olduğunu, yeri geldiğinde ise eşeği sattıkları görülmektedir. Fıkra denilince akla ilk gelen Nasreddin Hoca ve masal denilince Keloğlan en sık karşılaşılan tiplerdir. Her iki tipte eşekleri ile bütünleşmektedir. Hoca’nın toplum ilişkisindeki en önemli göstergesi eşeğidir. “ Ben bir garip Keloğlanım, eşeğimin yok palanı...” dizelerinden de anlaşılacağı üzere Keloğlanın ekonomik durumu ile de eşek arasında ilişki kurulabilir. Bundan dolayı eşek insanların maddi fakirliğinin yansıyan tarafıdır. Şaban Abak’tan akt. Şimşek (2011.143) eşek ile ilgili şunları ifade etmektedir: “ Orta Asya’dan atlarla gelen bir kavmin mensubu olarak Hoca, İmam Şafi’nin Mısır’a gidince içtiğini değiştirmesi gibi, attan inip eşeğe binmeyi halka yakın olma adına uygun görmüş olmalıdır”. Bu durum halk anlatılarının da karşımıza çıkmaktadır. Bir masalda veya fıkrada bulunan kahraman, yanında bulunan eşeği satmak için ya pazara götürür ya geçimini sağlamak için eşeği kullanır. Çoğunlukla da kırsal kesimde yaşayan insanların bu durumu gerçekleştirdiği, metinlerde rastlanılmıştır.

c) Tasavvufi Bir Sembol Olarak Eşek

İncelenen halk anlatılarından 20 (%13) tanesinde eşeğin tasavvufi sembol işlevinin bulunduğu şekil 1’de görülmektedir. Sadece fıkralarda görülen 9 metinde eşeğin işlevi tasavvufi bir sembol olması ile ilgilidir. İncelenen masal ve efsane metinlerinde eşeğin bu işlevine rastlanılmaz. Ahmet Ögke (2007: 19) eşeğin tasavvuftaki yerini şu şekilde belirtmektedir: “Tasavvuf düşüncesinde “eşek”, genellikle “nefs/nefsanî hasletlerden kendini kurtaramamış kimse/gönlünü ve zihnini dünyalıklarla, boş ve faydasız söz ve duygularla dolduran kişi ve ilmiyle amel etmeyen âlim” gibi manaları ifade etmek üzere kullanılmıştır.” İncelenen fıkralarda daha çok Nasreddin Hoca’nın eşeğine ters binmesi tasavvufi olarak yorumlanmaktadır. Eşeğe ters binmenin nefsin dediğini yapmamak ve zıddına hareket etmek olduğuna değinilir. Eşeğin binek bir hayvan olması ile insan

vücudunun da ruhun bineği olması ilişkilendirilmektedir. Eşek dik başlı, inatçı bir hayvan olduğu için metinlerde inatçı bir kimseyi anlatmaktadır. Bu yüzden eşeğin dizginlere hâkim olmaması, nefse hâkim olmamak anlamına gelmektedir. İncelenen bazı fıkralarda ise eşeğin ilmi hal, tefsir gibi kitaplarını taşıyamaması ilim yüklü kitapların sadece insanların taşıyabileceğini göstermektedir. Kendini yenilemeyen ve yerinde sayan insan ise hedefine ulaşamaz. Bunu eşeklik halini sürdürmenin tevhitte yerinde saymak olduğu ile ifade edilmektedir.

d) Olumsuz Bir Tip Olarak Eşek

Eşeğin olumsuz bir tip olması masallarda, fıkralarda ve efsanelerde görülen önemli işlevlerindendir. Masallarda 6, fıkralarda 12, efsanelerde ise 1 olmak üzere toplam 19 (%12) metinde eşeğin işlevi olumsuz bir tip olması ile ilgilidir. Halk anlatıları içinde yer alan bu işlevde eşek, küfür ibaresi ya da hakaret unsuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İncelenen metinlerde eşek kendisinden iyi olarak bahsedilmeyen, kaba, anlayışsız, terbiyesiz ve inatçı kimse olarak geçtiği için olumsuz bir tip olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Şimşek (2011:143), eşeğin başının hoş olmayışından yola çıkarak mecazi olarak cehaleti, kabalığı, şehvete düşkünlüğü, inatçılığı ve her türlü kötü huyu temsil ettiğini belirtmektedir.

e) Bilge Olarak Eşek

Gülgün Akbaba(2000: 69) eşeğin insanların hayatında hep yanlış anlaşıldığını vurgulamaktadır. Bu konuda düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “Eşeklerin gözlerinde diğer omurgalılarından farklı bir uyum mekanizması vardır. Bu mekanizma sayesinde eşekler, uzaklarda yakınlarda neler olup bitiyor net olarak görür. Bu şu anlama da gelmektedir: Eşekler çevrelerinde olup bitende haberdardır. Eşeklerin işitme ve koku alma duyuları da mükemmel denilebilecek yapıdadır. Görme, işitme ve koklamadaki bu olağanüstülük yanlış algılanmış ve eşeklere inatçı yakıştırmaları yapılmıştır. Örneğin, bir eşek, yolda kendi halinde giderken aniden durur ve ne yapsanız, istemediği sürece yoluna devam ettiremezsiniz. Oysa eşek, o sırada gözlerinden, kulaklarından ve burnundan aldığı uyarıları değerlendirmek ve yorumlamakta, yani düşünmekle meşguldür.” Bu durumda yapılan tasniften de anlaşılacağı üzere masallarda 6, fıkralarda 10, efsanelerde 1 olmak üzere toplam 17

(%11) metinde eŖeğin iŖlevi bilgi olması ile ilgilidir. Tespit edilen metinlerde eŖeğin bilgi olduğu Ŗu Ŗekilde ortaya ıkarılmıŖtır:

1. EŖek, kulaklarını diktiği zaman dűŖűndűğűnű anlamına gelir.
2. Temiz ve berrak olmayan sudan içmez.
3. Gittiği yolu unutmaz, iyi bir yol kılavuzudur.
4. İyi birer iz sűrűcű oldukları için kendilerinden önce gidenin izlerine basarak yol alırlar ve yolunu ŖaŖırmazlar.
5. Patika yolların belirlenmesinde de yaygın olarak kullanılır.

Yukarıdaki verilen özellikler eŖeğin halk anlatıları metinleri içerisine yansıtmaktadır. Bundan dolayı eŖeğin halk anlatılarında metni dolduran bir unsur olmadığı aynı zamanda verilmek istenilen mesaj da sembolik bir anlamı olduğu tespit edilmiŖtir.

f) Sihirli EŖek

Tűrk masallarında yer alan 12 (%8) metinde eŖeğin iŖlevi sihirli olması ile ilgilidir. İncelenen efsanelerde ve fıkralarda bu iŖlevine rastlanılmaz. Sadece masallarda yer alan eŖeğin bu iŖlevinde, eŖeği olağüstű gűlere sahip bir hayvan olarak görmekteyiz. Bu durumu onun altın dökmesi ve insana dnűŖmesinden ileri gelmektedir.

g) Keramet Unsuru Olarak EŖek

Sadece efsanelerde yer alan 11(%7) tane metin eŖeğin keramet unsuru olma iŖlevi ile ilgilidir. İncelenen masal ve fıkra metinlerinde bu iŖleve rastlanılmaz. EŖeğe keramet unsuru olarak anlam yűklenmesi iki nedene bağlanmaktadır: Birincisi, Nuh Tufanı'na dayanır. Nuh Peygamber gemiye hayvanları bindirirken Ŗeytanın binmesine karŖı çıkar ama Ŗeytan eŖeğin kuyruğuna tutunarak gemiye girer. Bu nedenle eŖek tasavvuf olarak uğursuz bir hayvan olarak grűlmektedir. İkindisi ise incelenen metinlerde Hz. İbrahim'in yanmasına sebep olduğu için zűrriyeti olmayan bir hayvan olması tasavvufi olarak yorumlanmaktadır.

h) Mizah Sembolü Olarak Eşek

Türkmen (1996: 2) “Anadolu mizahına baktığımız zaman fizik ve sosyal çevrenin insan ve toplum üzerindeki çeşitli baskısından biri ve birkaçının ortadan kalkmasıyla duyulan rahatlama, insan vücudunun doğal hareketlerinden sapması ile bir kurtuluş duygusu, olaylar ve tabiî durumlar arasındaki sıra ve düzenin bozulması veya unsurlardan birinin eksilmesi Anadolu insanını da güldürmektedir. Yani bütün insanların ortak "Gülme" nedenleri vardır” demektir.” Eşek de mizahın ana unsurlarından biri olarak dikkat çeker. İncelenen efsane metinlerinde eşeğin bu işlevine rastlanılmaz. Sadece masalarda ve fıkralarda yer alan 11 (%7) metinde eşeğin işlevi mizah unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen 2 masal ve 9 fıkra metninde yer alan bu işlevde eşek, gelişigüzel alınmamış; söylenmek istenilenlerin ifadesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda masal ve fıkra metinlerinde komikliği yaratan, gülmeye sebep olan varlık eşek olarak tespit edilmiştir.

i) İroni Sembolü Olarak Eşek

Türk fıkralarında yer alan incelenen 7 (%5) metinde eşeğin işlevi ironi sembolü olmasıyla ilgilidir. Sadece fıkralarda yer alan bu işlevinde eşek üzerinden genellikle bir kişiyle ya da olayla dalga geçilmektedir. Metnin bütününde ironi yapılsa da söz konusu eşek üzerinden çok nadir yapılmaktadır. İncelenen masal ve efsane metinlerinde eşeğin bu işlevine rastlanılmaz.

j) Hiciv Sembolü Olarak Eşek

Hiciv var olan gerçek ideale toplum kurallarına uymadığı zaman bu uygunsuzluğu yaratan bireye tepki göstermek amacıyla başvurulmuş bir mizah türüdür. Genellikle bireye yönelik olmasına karşın, topluma sosyal sorunlara yönelik hicivler de vardır. Hicvin toplumun adaletini korumaya çalışan ve düzenin yanında yer alan bir yapı olduğu görülmektedir. Ayrıca hicvin çıkış noktasında kişisel anlaşmazlıklar, husumetler ve şakalaşmalar bulunur (Apaydın, 1993: 16-25). Sadece masalarda ve fıkralarda yer alan 5 (%3) metinde eşeğin işlevi hiciv sembolü olarak görülmektedir. İncelenen efsanelerde eşeğin bu işlevine rastlanılmaz. Masalarda 1, fıkralarda 4 metinde yer alan bu işlevde hiciv, toplumun aksaklıklarını ve hoşla gitmeyen yönlerini eleştirmek amacıyla

verilmektedir. Genellikle olayları şaka ve hakaret yoluyla eleştirmektedir. Bunu yaparken de özellikle hakaret unsuru olarak da karşımıza çıkan eşekten yararlanılmaktadır. İncelen metinlerden hareketle eşek, en az hiciv unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Halk edebiyatı ürünlerinde bir milletin hayat tarzından izler görülmektedir. Bu ürünler toplumun acılarını, mutluluklarını, zevklerini gözler önüne sermektedir. Sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünlerine baktığımızda toplumların yaşam biçimlerinin etkilerini açık bir şekilde görmekteyiz. Türkler tarihin belirli dönemlerinde konar-göçer bir hayat şeklini benimsemişlerdir. Bu durumun doğal bir sonucu da tabiata ilişkin pek çok unsurun edebî metinlere yansımalarıdır. Tabiata ilişkin başat unsurlardan birisi de hayvanlardır. Anadolu insanının hayatının her alanında önemli bir yere sahip olan hayvanlara destanlarda, efsanelerde, masallarda, fıkralarda, atasözlerinde, bilmecelede, türkülerde vb. ürünlerde rastlamak mümkün olmuştur.

Öncelikle çalışmamızı giriş bölümünde araştırmanın konusu ve alanı, amacı, kullanılan yöntem ve teknikler hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde kavram olarak eşek hakkında bilgi verilip eşek kelimesinin etimolojisine değinilmiş ve Türk kültürüne ait ilk yazılı eserlerde eşeğin nasıl şekilde geçtiğine dair bilgi verilmiştir. Araştırmalardan yola çıkarak eşek kelimesinin birden fazla anlama sahip olduğu, eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar kullanıldığı ortaya çıkmıştır. İncelenen ilk yazılı ürünlerimizde eşek kelimesinin “aşkāk, eşgek, eşyék, kulan, kulun” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

Halk anlatıları içerisinde toplamda yüz elli beş tane metin ele alınmıştır. Bunlardan; elli iki tanesi masal, yetmiş iki tanesi fıkra metni olup otuz bir tanesi efsane metnini oluşturmaktadır. İkinci bölümde Türk halk edebiyatındaki eşek hakkında bilgi verilmiştir. Metinlerde eşeğin geçtiği yere bağlı olarak on tane işlevi ortaya çıkarılmıştır. Bu işlevler; eşeğin bilge olması, sosyo-ekonomik gösterge olması, binit ve taşıyıcı unsur olması, sihirli olması, mizah olarak kullanılması, hiciv veya ironi sembolü olarak kullanılması, olumsuz bir gösterge, tasavvufi bir sembol olarak ve keramet unsuru olarak kullanılması şeklindedir. Halk anlatılarından kısaca bahsedilip metinler tasnif edilerek işlevleri belirlenmiştir. Tasnif sonucunda ise belirlenen işlevlerin her anlatmada yer almadığı tespit edilmiştir.

İşlevlerin en çok kullanıldığı tür fıkra olarak belirlenmiştir. Böyle olmasının sebebi Nasreddin Hoca ve eşekli fıkraların çok oluşuna bağlanmıştır. Ürünlerin çokluğu ve

konu bakımından çeşitli oluşu da başka bir sebebi oluşturmaktadır. İncelenen yetmiş iki tane fıkra metni içerisinde işlevlerin birbirine yakın bir oranda görüldüğü tespit edilmiştir. Fıkralarda en çok olumsuz olma işlevi görülürken en az hiciv sembolü olma işlevi tespit edilmiştir. İşlevlerin en az görüldüğü tür ise efsane olmuştur. Teze alınan otuz bir tane efsane metninde eşek en çok taşıyıcı unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Eşeğin bu metinlerde insanların yükünü taşıması ve onlara yardımcı olması bakımından önemli olduğu belirlenmiştir. Hayvanlarla ilgili efsanelerin hemen hemen hepsinde açıklayıcı özellikler görülmektedir. Örneğin; kedi Hz. Peygamber sırtını sıvazlayıp dua ettiği için dört ayağı üzerine düşmektedir ya da turnanın sesini Hz. Ali'den aldığı söylenilmektedir. Eşek ise Hz. İbrahim'in yanmasına sebep olduğu için zürriyeti olmayan bir hayvan olarak efsane metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Araştırma kapsamına alınan elli iki tane masal metninde eşek, günlük hayatındaki yerinden dolayı karşımıza çoğunlukla taşıyıcı unsur olma işlevi ile çıkmaktadır. Eşeğin sihirli olma işlevi de sadece masal metinlerinde tespit edilmiştir.

Çalışmada, eşekle ilgili atasözleri ve deyimlerimizin derlenmesi sonucunda eşeğin günlük yaşantıda önemli bir yeri olduğu ve yaşam felsefesinin bir ögesi haline geldiği tespit edilmiştir. Bilmecelerde eşeğin, hakaret amaçlı ve üzerinden benzetme yapılan bir hayvan olarak kullanıldığı, mânilerde ise karakter olarak yer almasa da rolleri olan hayvanlardan birinin de eşek olduğu tespit edilmiştir. Mânî eşek üzerine yazılmasa da içinde eşek geçen mânilere rastlanılmıştır. İncelenen mânî örneklerinden yola çıkarak eski zamanlarda herkesin evinde bir eşeğin bulunduğunu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda manilerde geçen eşekkulaklı, eşek suratlı, eşek sıpası ifadeleri ile eşek olumsuz unsur olarak kullanılmıştır. Ninni örnekleri içerisinde eşek genellikle benzetme unsuru veya yardımcı unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Türkülerde geçen hayvan isimleri nitelikleriyle duygu gücünü artırmak, sözün etkisini artırmak amacıyla kullanılmıştır. İncelenen türkü metinlerinden karşımıza çıkan eşek ve katır ifadelerinden o dönemde bu hayvanların yük taşımada kullanıldığı anlaşılmakta olup aynı zamanda dönemin sosyo-ekonomik göstergesinin yansıttığı da tespit edilmiştir. Tekerlemelerde ise çoğunlukla kafiye oluşturmak için eşek kelimesi kullanılmıştır. Kullanıldığı yere bağlı olarak bazen benzetme bazen de olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Genel olarak eşek ekonomik faaliyetlerin yansımaları olarak metinlerde yer almıştır. Metinlerde somut gösterge olarak kullanıldığı görülmüştür. Eşek, metinlerde bir canlı

olarak değil de zengin bir anlam içeriğine sahip bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Böylece eşeğin sembolik bir özelliğinin olduğu ortaya konulmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki eşek, insanların sosyal hayatında çok mühim bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden masallarda, efsanelerde, fıkralarda, atasözlerinde, bilmeceelerde, mânilerde, ninnilerde eşeğe rastlamak mümkün olmuştur. Sonuç olarak çalışmamızda elde edilen veriler eşeğin halk anlatılarına şekil veren belirleyici unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tabiat ile i içe yaşamış, zengin bir kültüre sahip Türk milletin, edebiyatında, folklorunda, sosyal ve ekonomik hayatında eşeğin ayrıcalıklı yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın ileride konu ile ilgili araştırma yapacak olanlar için fikir verici olması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, H. (2013). Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- AÇA, M. (2014). “Halk Şiirinde Tür ve Şekil”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Ed. M. Öcal Oğuz), s.239-286, Grafiker Yayınları, Ankara.
- AĞCALAR, A. (2009). *Silifke Halk Kültürü Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. : Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara.
- AKALIN, L.S. , ŞİMŞEK E. (2003). Maniler. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (Cilt 3)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 251-297, Ankara.
- AKBABA, G. (2000). “Eşekleri Tanıyalım”, *Bilim ve Teknik*, S: 396, s. 68-72.
- AKSOY, Ö.A. (1962). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK Yayınları, Ankara.
- _____.(1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- _____.(1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, Ankara.
- AKYOL, E. (2010). *Muğla Masalları Metin- İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALAY, O. (2005). *Bingöl Masalları (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisan Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ALPTEKİN, A.B. (1990). “Ninni Maddesi” Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____. (2002). *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____. (2010). *Hayvan Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____. (2018). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- APAYDIN, M. (1993). *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- ARAT, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig, Metin*, TDK Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, M. (2010). “Denizli Yöresinde Masal Anlatma Geleneği” , *Milli Folklor*, Sayı:86.
- ARTUN, E. (1976). “*Tekirdağ’dan Ağıt, Ninni ve Türküler*” , *Folklor Doğru*, Cilt IV, Sayı 44.
- _____.(1998). “Tekirdağ Bilmece Sorma Geleneği”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları I, Tekirdağ Genç İşadamları Derneği Kültür Yayınları*, s. 117-139.
- _____.(2013) . *Çukurova Halk Kültüründe Mizah*, Karahan Kitabevi, Ankara.
- _____.(2000). “Adana’da Mani Söyleme Geleneği”, *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I, Adana Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Adana, s. 208-238.
- ATALAY, B .(1985). *Divanü Lügati’t Türk Tercümesi I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____.(1985) *Divanü Lügati’t Türk Tercümesi II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____. (1985) *Divanü Lügati’t Türk Tercümesi II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATLI, S. (2011). *Kastamonu Masalları (Araştırma- İnceleme- Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- AVADALLAH A. ve UYLAŞ S. (2010). “*Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatındaki Yeri*”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:42, s.147-174.
- AYDIN, T. (2000). *Türk Kültüründe Manilerin Yeri İl İl Maniler ve Benim Manilerim*, Aydın.
- AYDOĞAN, T. (2018). *Aksaray Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- AYVERDİ, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, İstanbul.
- BALABAN, T. (2013). *Amasya Efsane, Menkıbe ve Memoratları (Derleme- İnceleme-Metin)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.
- BANARLI, N.S. (1983b). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BANG W. , ARAT R.R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.
- BAŞARAN, U. (2011). “ *Ahmet Şükrü Esen Defterlerinde Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünleri (Atasözü- Beddua-Bilmece Deyim-Tekerleme-Fıkra) (İnceleme-Metinler)*”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- BAŞGÖZ, İ. (2005). *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, Pan Yayınları, İstanbul.
- BATUR, H. , SIR A. , BEK H. (2012). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargıları ve Eğitim, Ankara, s. 583-596.
- BAYRAK, F.Z. (2019). *Nasrettin Hoca Fıkraları*, Hayat Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Z. (2010). *Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BAZANCİR, R. (2010). *Bingöl Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- BORATAV, P. N. (1969a). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- _____. (1969b). *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- _____. (1984a). *Folklor ve Edebiyat I-II*, Adam Yayınları, İstanbul.
- _____. (1984b). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- _____. (2006) *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- BOYRAZ, Ş. (1996). “ Nasrettin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekân ve Şahıslar”, *Nasrettin Hoca’ya Armağan*, İstanbul: Oğlak Yayınları, s. 73-82.
- CEYLAN, T. (2011). “ *Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (1) , ss. 89-104.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları, İstanbul.
- ÇAM, E. (2019). *Yunt Dağı Yörük Masalları: Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ÇELEBİOĞLU A. ve ÖKSÜZ Y.Z. (1995). *Türk Bilmeceeleri Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÇELEPİ, M.S. (2015). “*Teke Yöresi Efsanelerinin Yaratılma Estetiği*”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/3 2015 s. 1166-1187*.
- _____. (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya*, Kömen Yayınları, Konya.
- ÇİFTÇİ, K. (2015). *Aydın Halk Masalları*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- ÇİMEN, B. (2019). *Erzurum Masallarında Olağanüstü Güçler ve İşlevleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- DEDEBAĞI, H. (2007). *Nasrettin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- DEMİR, N. , Demir, F. (2011). *Türk Ninnileri*, Sarkaç Yayınları, Ankara.
- DERVİŞOĞLU, M. (2016), *Edirne Efsaneleri*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- DİKBAŞ, A. (2018). *Elazığ Fıkraları ve Fıkra Tipleri (Bağlam Merkezli Bir İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- DİLÇİN, C. (1983) . *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- _____. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, L. ve BAYRAKTAR S. (2002, Nisan). “Türk Kültüründe Hayvanlar ve İnanışlar”, *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, S: 468, s. 229-256.
- DOĞAN, A. (2006). *Adıyaman Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- DOKUMACI, Ç. (2013). *En Güzel Nasreddin Hoca Fıkraları*, Liya Kitap, Ankara.
- DUMAN, M. (2008). *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyemola Yayınları, İstanbul.
- DURAN, H. (1997). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Eşek Motifi Üzerine”,*Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.16-18.
- ELİTOK, N. (2006). *Muş İlinden Derlenen Mâniler Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- ELÇİN, Ş. (1989). *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____. (1992). “Mani. Türk Dünyası El Kitabı (3.cilt, 2.Baskı) içinde.” , Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. Ankara.
- _____. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- ERCİLASUN, A.B. (199). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ERGİN, M. (1971) .*Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, R. (2012). “Eski Diyarbakır’da Taşıyıcılar, Kum Taşıyıcıları (eşekçiler)”. *Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Nisan, s.s 52-72.
- ERGÖN, A. (2007-2008) .“Nasreddin Hoca: Hayatı ve Fıkralarında Seçmeler”, İzmir.
- ERŞAHİN, İ. (2011). *Kahramanmaraş Masalları Üzerine Tip ve Motif Araştırması*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ESEN, A.Ş. (1986). *Anadolu Türküleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- FELEK, B. (1983). *Nasrettin Hoca*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Fıkralarla Nasreddin Hoca*, (YTY). Akşehir Belediyesi.
- EYUBOĞLU, İ.Z. (1988). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- GEDİK, M. (2008). *Konya İli Derebucak İlçesi ve Çevresi Halk Edebiyatı ve Folkloru Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GEZER, A. (2006). *Soyut Kavramlarının Öğretiminde Hayvan Masallarının Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- GÖKYAY, O.Ş. (1976). *Dede Korkut Hikâyeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- GÖKTAŞ, G. (2006). *Oyun Tekerlemelerinin Araştırılması ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- GÖSTERİR, İ. (2011). “Ölüm Var Ayrılık Var Çorum Manileri” Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.
- GÖZÜKIZIL, Ö. (2013). *Çanakkale Halk Kültürü I (Nazım)*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLBEYAZ, K. (1998). *Tokat Merkez Köyleri Manilerinin Derlenmesi ve İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜNAY, U. (1993). *Elazığ Masalları-İnceleme*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- GÜZEL, C. (2016). *Kırşehir’den Derlenen Efsanelerin Retorik Analizi*, Doktora Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- HARMANCI, M. (2010). *Türk Masallarında Keloğlan Tipi*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmit.
- İÇEL, H. (2005). *Batı Türlerinin Dörtlülüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İNTERNET, <https://sozluk.gov.tr/> .
- _____, <https://www.nisanyansozluk.com/?k=e%C5%9Fek>.
- KAFESOĞLU, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2001). *Türk Dünyası Halk İnançları*, T.O.T Şubesi Yayınları, Trabzon.
- _____. (2010). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnanışların İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KAYA, D. (1997). “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas: S.4, s. 99-121.
- _____. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- _____. (2019) *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARA, R. (1996). *Erzincan Masalları (Metinler ve İncelemeler I)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KARADAVUT, Z. (1992). *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KARADEMİR, F. (2007). “*Kalıp Kullanmaları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri*”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir: Cilt VIII, Sayı 2, s. 103-132.
- KARAKURT, D. (2012). *Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap: VikipediÖzgür Ansiklopedi.
- KARATAŞ, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul.
- KARDAŞ, C. (2018). “Gerçüslü Fıkra Tipi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*.
- KAVAL, Y. (2019). *Tunceli’den Derlenen Masallar (İnceleme- Metin)*, Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- KESER, A. (2017). *Nazilli Bölgesi Efsane ve Memoratları*, Yüksek Lisan Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- KINALIBAŞ, M. (2012). *Kütahya Manileri Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük* (2001). Ankara.
- KORAŞ, H. (2014). “*Türk Lehçelerindeki Müsterekler Üzerine*”, *TSA*, S:3, s.197-249.
- KÖKTÜRK, Ş. (YTY). “Samsun Manilerinde Sosyal Temalar”, 19 Mayıs Üniversitesi.

- KÖKSEL, B. (1995). “*Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme*”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KÖSELER, S.(2008). *Hatay İli Kırıkhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- KUMARTAŞÇIOĞLU, S. (2006). *Balıkesir Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- KUNOS, I.(1978). *Türk Halk Edebiyatı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- KURU, M. (2006). *Edirne İli Keşan İlçesi Folkloründe Gelenekler ve Maniler*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- LEVEND, A.S. (1972). Türk Edebiyatında Fıkra, Türk Dili Dergisi, s. 231.
- OĞUZ, Ö. vd. (2005). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, B. (2000). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi IX*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____. (2014). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖNAL, M.N. (2003). *Muğla Efsaneleri (Araştırma- İnceleme)*, Muğla Üniversitesi, Muğla.
- _____. (2011) *Muğla Masalları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- ÖZCAN, H. (2005). “*Nasreddin Hoca Fıkralarının Tasavvufî Yönü*” *Yağmur Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*. S:26.
- ÖZKUL, O. (2015). “ Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Kültürel Değerler”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Yıl: 4, Sayı:8.
- PEHLİVAN, G. (2016). “Anadolu Sahası Türk Atasözlerinin Mesaj Aktarımında Deve Figürünün İşlevleri”, I. Uluslararası Selçuk-Efes Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu, Cilt:1, s. 432-456, İzmir: Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları.
- SAĞLIK, Ş. (2013). “Nasrettin Hoca’nın Türk Dünyasının Ortak “Şahsiyeti” Olarak Maske ve Ruh’taki Görünüşü”, İstanbul: İlmi Araştırmalar 15.
- SAKAOĞLU, S. (1976). *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yayınevi, İstanbul.
- _____. (1973). *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- _____. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____. (2016). *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____. (2018). *Efsane Araştırmaları*, Kömen Yayınları, Konya.
- SARAÇBAŞI, M.E. , MİNNETOĞLU İ. (1978). *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*, Minnetoğlu Yayıncılık, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- SAMİ, Ş. (1316). *Kamus-ı Türk-i*, İstanbul.
- SÜME, G. (2019). “Bütünlüğe Ulaşma Yolunda Nasreddin Hoca ve Eşegi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 29 S:1, s. 49-54.
- ŞANLI, İ. (2009). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Kültürel Unsurlar.” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.10, S.1, s. 261-271.
- ŞANZUMİ, H. (2016). *Üçüncü Harnâme(Eşek Kitabı): Dinî, Edebî, Tarihî ve Sosyolojik Bir Tahlil*, Karbon Kitaplar, İstanbul.
- ŞENOCAK, E. (YTY). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Sözü Gücü”, YYY.
- ŞİMŞEK, E. (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında motif ve Tip Araştırması I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- _____. (2013). “Nasreddin Hoca’nın Gözüyle Kadına Bakış” Türk Halk edebiyatı İncelemeleri- Saim Sakoğlu- Armağanı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.109-119.

- _____. (2015). “Anonim Halk Şiiri İçerisinde Ninnilerin Yeri”, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, S: 8, s.33-64
- ŞİMŞEK, E.B. (2010). *Arslanköy (Mersin) ve Çevresinde Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ŞİMŞEK, S. (2011). *Nasreddin Hoca ve Tasavvuf (İnceleme-Şerh)*, Buhara Yayınları, İstanbul.
- TERKİP, A. (2014). “*Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kötüleme İfadeleri*”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:20, Sayı:80.
- TEZEL, N. (2011). *Türk Masalları –Seçmeler-*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- _____. (2019). *Türk Halk Bilmeceleri*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TDK. (1993a). *Derleme Sözlüğü V*, TDK Yayınları, Ankara.
- _____. (1993b). *Derleme Sözlüğü X*, TDK Yayınları, Ankara.
- _____. (2011). *Türkçe Sözlük II*. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- TUNÇ, T. (2008). *Manisa Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- TOKYÜREK, H. (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları", *TÜBAR XXXIII*, s.256.
- TÜM, G. (2010). “Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/6, s.663-678.
- TÜRKTAŞ, M.M. (2012). *Denizli Efsaneleri*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- TÜRKMEN, F. (1996). “ Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap Kökenli Mizah Tipleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir: Sayı 1, ss. 1-7.
- TÜRKYILMAZ, D. (2007). *Türk Dünyasında Bilmece*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- UĞURLU, M. (2018). *Adana Mani Söyleme Gelenegi ve Adana’da Söylenen Maniler (Derleme-İnceleme)*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- UZUNÖZ, E. (2019). *Tokat Türküleri (İnceleme- Metinler)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- YARDIMCI, İ. (2010). “ Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, s. 1-41.
- YAŞAROĞLU. A.H. (1961). *Nasreddin Hoca Merhumun 220 Fıkrası*, Kültür Basımevi, İstanbul.
- YILDIRIM, D. (1999) . *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, M. (2010). *Türkiye’de Kına Yakma Gelenegi ve Kına Türküleri*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- YİĞİT, N.H. (2018). *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler*, Doktora Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- YOLCU, M.A. (2011). *Balıkesir’den Derlenen Maniler Üzerinde Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- YÜKSEL, A. (2004). “*Anadolu’nun Eşegi ve Katırı*”, *Kebikeç Dergi*, Sayı:17, s. 295-325.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Anadolu Eşegi (Akbulut M., 04.03.2019).

Fotoğraf 2: Katalan Eşegi (Akbulut M., 04.03.2019).

Fotoğraf 3: Anadolu Eşegi (Akbulut M., 04.03.2019).

Fotoğraf 4: Katalan Eşegi (Akbulut M., 04. 03. 2019).

Fotoğraf 5: Eşek üzerinde tarlaya giden bir çocuk (Akbulut M., 12.06.2019).

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Merve AKBULUT
Doğum Yeri : İmamoğlu/ Adana
Doğum Tarihi :10.11.1995
E-posta : merveakbulut1905@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Kazım Kaynak Anadolu Lisesi –Denizli
Lisans : Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi Halk Bilimi